

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra biblických věd

Marie Kopřivová

ANDĚLÉ V BIBLI

Role andělů v biblických textech

Diplomová práce

Vedoucí práce: Angelo Scarano, Th.D., S.S.L.

PRAHA 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem *Andělé v Bibli* napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 24. 4. 2011

Bibliografická citace

Andělé v Bibli [rukopis]: Role andělů v biblických textech: diplomová práce / Marie Kopřivová; vedoucí práce: Angelo Scarano. Praha, 2011. 118 s.

Anotace

Diplomová práce **Andělé v Bibli. Role andělů v biblických textech** se pokouší na základě kontextů obsahujících výraz *anděl* popsat roli andělů v Bibli. Nejprve se věnuje způsobu vyhledávání v biblických textech a srovnání hebrejského, řeckého a českého významu slova *anděl*. Poté analyzuje a stručně charakterizuje jednotlivé texty Starého a Nového zákona, ve kterých se výraz *anděl* objevuje. S pomocí této analýzy lze sledovat, jakou roli andělé zastávali: zvěstovali narození syna, Boží vyvolení nebo Boží příkazy, stali se zachránci života, vůdci a ochránci izraelského národa i vykonavateli Božího trestu. V apokalyptických textech vystupuje anděl – vykladač. V Novém zákoně andělé také zvěstují narození Ježíše a Jana Křtitele, oznamují lidem Boží vůli, jsou zvěstovaleli vzkříšení a chrání církve podobně jako Izrael. Nejvíce andělů vystupuje v knize Zjevení a představují všechny role, známé z apokalyptické literatury: interpretujícího anděla, strážné anděly i anděly, kteří jsou součástí nebeského shromáždění a vykonávají soud podle Božích příkazů.

Klíčová slova

Hospodinův posel, anděl Páně, anděl, posel, Starý zákon, Nový zákon

Abstract

The Diploma thesis **Angels in the Bible. The role of angels in biblical texts** tries to describe the role of angels in the Bible based on the contexts containing the term *angel*. Then it analyzes and briefly characterizes individual texts of the Old and New Testament in which the term *angel* occurs. With the help of this analysis it is possible to observe what role did the angels serve: they announced the birth of a son, God's election, God's commands, they become the life savers, leaders and protectors of the Israel nation and executors of God's punishment. An angel – interpreter acts in the apocalyptic texts. In the New Testament, angels also announce the birth of Jesus and John the Baptist, announce the God's will to people, they announce the resurrection and protect the church similarly to Israel. The most angels figure in the Book of Revelation and they play all roles known from apocalyptic literature: angel – interpreter, angel – guardian, as well as angels who participate on the heavenly council and effect the judgement according to the God's commands.

Keywords

the angel of God, the angel of the Lord, angel, messenger, Old Testament, New Testament

Počet znaků (včetně mezer): 238 735

Poděkování

Děkuji Angelu Scaranovi, Th.D., S.S.L. za laskavé vedení mé diplomové práce a doc. PhDr. Mireii Ryškové, Th.D za doporučení a zapůjčení literatury. Také chci poděkovat Jaroslavu Brožovi Th.D., S.S.L., doc. Josefu Hřebíkovi, Th.D a Mladě Mikulicové, Ph.D za cenné podněty z konzultací a přednášek.

Rovněž děkuji svému muži a rodičům, bez jejichž pomoci a podpory by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

1 Úvod.....	9
2 Vymezení problematiky	10
2.1 Výraz <i>anděl</i> v současné češtině a v Bibli.....	10
2.2 Způsob vyhledávání kontextů výrazu <i>anděl</i>	11
2.2.1 Vyhledávání ve Starém zákoně.....	12
2.2.2 Vyhledávání v Novém zákoně	13
3 Andělé a ostatní nebeské bytosti.....	15
3.1 Andělé ve Starém zákoně.....	15
3.2 Anděl Hospodinův	16
3.3 Andělé v Novém zákoně	18
3.4 Synonymní výrazy ke slovu <i>anděl</i>	19
3.5 Ostatní nebeské bytosti	19
3.5.1 Cherubové	19
3.5.2 Serafové	20
3.5.3 Zástupy, poradní shromáždění	20
3.5.4 Angeologie knihy Daniel	20
4 Anděl v jednotlivých knihách Starého zákona.....	22
4.1 Anděl v Pentateuchu	23
4.1.1 Vznik Pentateuchu	23
4.1.2 Pentateuch z hlediska literárních žánrů.....	24
4.2 Hospodinův posel v knize Genesis	25
4.2.1 První zmínka o Hospodinově poslu	25
4.2.2 Andělé v Sodomě.....	27
4.2.3 Obětování Izáka	28
4.2.4 Jákob a Boží poslové.....	29
4.3 Hospodinův posel v knize Exodus	31
4.3.1 Setkání s Mojžíšem v hořícím keři	31
4.3.2 Hospodinův posel jako vůdce Izraelitů z Egypta.....	31
4.4 Bileám a Hospodinův posel (Nu 22,21–35).....	32
4.5 Souhrn působení Hospodinova posla v Pentateuchu	32

5	Boží posel v dalších dějepisných knihách.....	34
5.1	Stručná charakteristika dějepisného díla.....	34
5.2	Anděl v knize Soudců	35
5.2.1	Vyvolení Gedeona (Sd 6,11–24).....	35
5.2.2	Ohlášení Samsonova narození (Sd 13,1–24)	36
5.3	Knihy Samuelovy.....	36
5.4	Knihy Královské	37
5.5	Souhrn rolí přisouzených andělovi v dějepisných knihách.....	37
6	Žalmy a kniha Job	39
6.1	Zmínky o andělech v knize Job.....	39
6.2	Žalmy zmiňující anděly	40
7	Anděl v prorockých knihách	41
7.1	Stručné zmínky u proroků.....	41
7.2	Andělé u Zachariáše.....	41
7.3	Andělé u Daniela.....	42
7.4	Nová úloha anděla v prorockých spisech.....	43
8	Andělé v deuterokanonických knihách	44
8.1	Anděl a Tobiáš	44
9	Vztah identity a role anděla ve Starém zákoně	46
9.1	Identita Hospodinova posla a s ní spojené otázky	46
9.2	Působení anděla v starozákonních spisech.....	48
10	Odlišnosti NZ a SZ	50
10.1	Některé rozdíly při vyhledávání.....	51
11	Andělé v jednotlivých knihách Nového zákona	53
12	Anděl v evangeliích	55
12.1	Evangelia.....	55
12.2	Synoptická otázka	55
12.3	Evangelium podle Marka	56
12.3.1	Charakteristika Markova evangelia	56
12.3.2	Andělé v Markově evangeliu	57
12.3.3	Shrnutí Markova evangelia	60
12.4	Evangelium podle Matouše.....	61
12.4.1	Charakteristika Matoušova evangelia	61
12.4.2	Andělé v Matoušově evangeliu.....	62

12.4.3	Shrnutí: Andělé u Matouše	67
12.5	Evangelium podle Lukáše	68
12.5.1	Charakteristika Lukášova evangelia	68
12.5.2	Andělé v Lukášově evangeliu	69
12.5.3	Shrnutí: Andělé u Lukáše.....	73
12.6	Andělé v synoptických evangeliích	73
12.7	Evangelium podle Jana	74
12.7.1	Charakteristika Janova evangelia.....	74
12.7.2	Andělé v Janově evangeliu	75
12.7.3	Shrnutí: Andělé v Janově evangeliu.....	78
13	Skutky apoštolů a andělé.....	79
13.1	Charakteristika skutků apoštolů	79
13.2	Andělé ve Skutcích apoštolů.....	79
13.2.1	Anděl a apoštolové.....	80
13.2.2	Anděl a Mojžíš	80
13.2.3	Anděl a Filip.....	81
13.2.4	Anděl, Kornelius a Petr	81
13.2.5	Anděl vysvobozuje Petra	82
13.2.6	Andělé a Pavel	82
13.3	Shrnutí: Andělé ve Skutcích	83
14	Novozákonní listy a výroky o andělech	84
14.1	List Římanům.....	84
14.1.1	Ani andělé, ani mocnosti.....	84
14.2	První list Korint'anům	85
14.2.1	Podívaná andělům i lidem.....	85
14.2.2	Budeme soudit anděly	85
14.2.3	Znamení moci kvůli andělům	86
14.2.3	Jazyky lidskými i andělskými	87
14.3	Druhý list Korint'anům.....	87
14.4	List Galat'anům	88
14.4.1	Zákon byl vyhlášen anděly	88
14.4.2	Jako posla Božího	89
14.5	List Kolosanům a uctívání andělů.....	89
14.6	Druhý list Soluňanům	90

14.7 První list Timoteovi	91
14.7.1 Viděn od andělů	91
14.8 List Židům.....	92
14.8.1 Vznešenější než andělé	92
14.8.2 Slovo zákona vyslovili andělé.....	94
14.8.3 Shrnutí: Andělé v listě Židům.....	94
14.9 List Jakubův	95
14.10 První list Petřův a andělé dychtící vidět spasení.....	95
14.11 Druhý list Petřův a andělé, kteří zhřešili.....	96
14.12 List Judův a andělé ve věčných poutech.....	97
14.13 Shrnutí: Andělé v listech Nového zákona.....	97
15 Zjevení Janovo	99
15.1 Charakteristika Zjevení Janova.....	99
15.2 Apokalypsa a andělé	99
15.2.1 Anděl interpret	99
15.2.2 Andělé sedmi církví	100
15.2.3 Andělé v nebeském shromáždění.....	100
15.2.4 Andělé vykonavatelé.....	101
15.2.5 Andělská žeň a vinobraní.....	102
15.2.6 Andělé jako kněží.....	103
15.2.7 Návrat andělského průvodce.....	103
15.2.7 Anděl zeměměřič	104
15.2.8 Závěrečná vize anděla.....	105
15.3 Shrnutí: Andělé v Janově zjevení.....	105
16 Role anděla v novozákoních spisech	106
17 Závěr	108
Seznam zkratk	110
Seznam literatury	111
PŘÍLOHA	119

1 Úvod

Cílem práce je zmapovat místa v Bibli, ve kterých jsou zmiňováni andělé, stručně je charakterizovat, sumarizovat a popsat roli, kterou zde andělé zastávají. Při vyhledávání budou použity české překlady a bude přihlédnuto k originálním jazykům. V češtině dosud neexistují publikace, které by se tomuto tématu uceleně věnovaly.

Český výraz *anděl* je překladem hebrejského i řeckého slova s významem *posel*. Z běžnějších českých překladů důsledně užívá pro označení Božího posla výrazu *anděl* Bible kralická. Ta se stala výchozím textem pro vyhledávání ve Starém zákoně. Pro vyhledávání v Novém zákoně byl použit řecký text.

Úvodní kapitoly jsou věnovány problematice vyhledávání a chápání výrazu anděl v Bibli a v současném jazyce. Třetí kapitola stručně představuje anděly a další nebeské bytosti zmiňované v Bibli. Další kapitoly (4–8) se zaměřují na výskyty výrazu *anděl* v jednotlivých knihách Starého zákona a jejich interpretaci v daném kontextu. Devátá kapitola shrnuje vývoj pojetí anděla ve Starém zákoně, které se měnilo v závislosti na době vzniku konkrétního spisu. Základem práce pro tuto starozákonní část byla moje bakalářská práce *Role andělů ve Starém zákoně*, která byla přepracována a rozšířena.

Potom následuje novozákonní část, která se věnuje odlišnostem mezi Starým a Novým zákonem a upozorňuje na některé rozdíly řeckého textu a českých překladů. Kapitoly 12–15 se zabývají novozákonními kontexty výrazu *anděl*, které jsou stručně komentovány. Závěr obsahuje přehled rolí anděla v Písmu.

2 Vymezení problematiky

2.1 Výraz *anděl* v současné češtině a v Bibli

Slovo *anděl* pochází z řečtiny a do češtiny se pravděpodobně dostalo prostřednictvím latiny.¹ Původní význam tohoto výrazu v řečtině je *posel*. V češtině došlo k významovému posunu a už v biblickém překladu se jedná o speciálního posla, jehož vysílání je vyhrazeno pouze Bohu. Středověká dogmatika se později teoreticky věnuje andělům a na základě biblických zmínek vytváří jejich speciální rozšířené členění a hierarchii.² Tak se označení *anděl* stává vlastně nadřazeným pojmem pro všechny nebeské bytosti obklopující Boha, o kterých se zmiňuje Bible.

Postupem času dochází vlivem výtvarného umění k vytvoření poměrně konkrétní představy o tom, jak tito Boží poslové vypadají.³ Tuto představu dobře ilustruje heslo ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, které anděla definuje jako „*nadpřirozenou okřídlenou bytost zprostředkující styk mezi Bohem a lidmi*“.⁴ Jako metafora se pak toto označení používá pro dobrého člověka nebo krásnou ženu. Při čtení Bible v češtině je tedy třeba mít na zřeteli tento významový posun, který vychází z našeho jazykového povědomí, a může nás nesprávně ovlivňovat.

V Bibli je slovo *anděl* používáno jako překlad hebrejského výrazu מַלְאָכִים, který znamená *posel* a je užíván jak pro Hospodinova posla, tak pro posla lidského. Tomuto

---

¹ srov. MACHEK Václav: Etymologický slovník jazyka českého, Praha: NLN, 1997, 36.

² *Ausser den Engeln werden schon im Alten Testament die Cherubim (Gen3,25;Ez10,3) und die Seraphim (Jes 6,2 ff.) erwähnt. Das Neu Testament spricht von Erzengeln (1 Thess 4, 16; Jud 9), und Paulus führt im Kolosserbrief (1,16) als weitere Engelgruppen namentlich Throne, Herrschaften, Fürstentümerstentümer, Gewalten an; im Römerbrief (8,38) erwähnt er noch die Mächte.* (HEISER Lothar: Die Engel im Glauben der Orthodoxie, Leipzig: St Benno-Verlag, 1976, 255).

³ *Víme už, že křídly se zprvu mohli pochlubit jen cherubové a serafové, a že si je vypůjčili od pohan- ských „démonů“.* A právě tyto dva druhy lze počítat mezi andělské bytosti jen s výhradou. Zato ti praví andělé si museli na poetickou ozdobu, která je vnáší do básní i do našich snů, ještě nějaký čas počkat. Teprve pod dojmem vzpomínky na okřídlenou řeckou bohyni Niké (kterou zachycují už raně křesťanské sarkofágy) se později křídla objevila na tělech již vyhraněněji definovaných Božích poslů a personifikovaných platónských idejí. Jejich perutě jsou na obrazech většinou sněhobílé, někdy však i pestrobarevné. Zatímco většina z nich má tvar labutích perutí, občasná pestrobarevná křídla bývají tu a tam výjimečně i motýlích forem. Někdy byly jejich hlavy obklopeny svatozáří. Dříve, když ještě neměli křídla, to bývali jinoši s červenými tvářemi (červen=ohně=duchová podstata), od renesance nabývají spíše dívčích forem (Fra Angelico), až se posléze právě tento způsob zobrazování andělů definitivně ustálil. Na znamení božské nevinnosti jsou zpravidla oblečeni do bílých splývavých draperií. (KUKLA Oto A.: Andělé a křesťanská ikonografie, in: Teologický sborník 3 (2000) 24).

⁴ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, druhé opravené a doplněné vydání, Praha: Academia, 1994, 19.

hebrejskému výrazu odpovídá řecký ἄγγελος s podobným významem a je užíván na stejných místech v řeckém překladu Starého zákona – Septuagintě (dále LXX)⁵.

Jednotlivé české biblické překlady to řeší v podstatě dvojím způsobem. Tzv. ekumenický překlad (dále ČEP) užívá výrazu *anděl* jen občas, v ostatních případech volí překlad *posel Hospodinův/posel Boží*, který asi lépe odpovídá originálu a nese s sebou méně výše zmíněných konotací. Nicméně ČEP se nevzdává použití výrazu *anděl* úplně (viz např. 1. Král 19,7 *Hospodinův anděl se ho však dotkl podruhé...*). Kralický překlad (dále BKR) se snaží nejvíce držet originálu a nejčastěji používá překladový ekvivalent *anděl*. Pouze tam, kde se výslovně jedná o lidského posla, užívá výrazu *posel*. (viz např. Lk 7,24 *A když odešli poslové Janovi..*). Některé další české překlady Překlad 21. století (dále Bible21), Pentateuch⁶ (dále PEN), Jeruzalémská bible (dále JRB) stojí někde mezi dvěma výše zmíněnými: ponechávají výraz *anděl* všude tam, kde posílajícím je Hospodin, a překládají jím i výraz *posel* doplněný příslušnými přívlastky jako *anděl Hospodinův/anděl Boží*. V kontextech, kde se jedná o lidského posla, ponechávají výraz *posel* a to i v méně jasných kontextech (např. Lk 7,27, kde BKR má *Aj já posílám anděla svého před tváří tvou*, JRB: *Hle, před tvou tváří vypravuji svého posla*). Výhodou BKR je jasné odlišení, kdy se jedná o Boží poslání a kdy o lidské. Otázkou ovšem zůstává, zda je to vždy možné s určitostí stanovit, neboť Bůh může posílat i člověka, jak to činí s proroky⁷.

2.2 Způsob vyhledávání kontextů výrazu *anděl*

Vzhledem k rozsahu této práce a k tomu, že v českých překladech se výraz *anděl* používá nestejně, omezila jsem se pouze na kontexty obsahující tento výraz. Pro další ve Bibli zmíněné „nebeské bytosti“ jako jsou *cherubové*,⁸ *serafové*, *zástupy*

---

⁵ Už v řečtině dochází k posunutí významu tohoto slova: srov.: „*Ve starém Řecku byl tímto slovem zván každý, kdo nesl nějaké poselství. Stál pod zvláštní ochranou bohů, protože byl jediným prostředkovatelem styků mezi lidmi. Touto sakrální [posvátnou] ochranou byla dána nedotknutelnost poslů čili vyslanců. Byli také poslové nebeští. Mohli to být na př. i ptáci, ale zvláštním nebeským poslem byl bůh Hermes. Řekové však znali i posly z podsvětí. »Poslové« byli tedy prostředkovatelé mezi božstvem a lidmi. Později, zvláště v době, kdy hellenismus podléhal vlivům židovsko-křesťanským, nabývalo slovo angelos speciálního, technického významu »anděl«*“ (NOVOTNÝ Adolf: *Biblický slovník A-P*. Praha: Kalich, 1992, 27.)

⁶ Pentateuch (Pět knih Mojžíšových). Český katolický překlad, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

⁷ srov. MIKULICOVÁ Mlada: *Nebeské shromáždění ve Starém zákoně. Dědictví kultur Předního Východu*. Praha: Karolinum, 2009, 150.

⁸ Cherubové se objevují v Bibli jako první ze zmíněných bytostí, když je Bůh po vyhnání člověka staví jako stráž před zahradou v Edenu (Gen 3,24). V asyrských a kanaánských mýtech vystupovali jako strážci oddělující božskou část od lidské. Byli zobrazováni s tělem býka nebo lva, ptačími křídly a lidskou

(cebaót), *poradní shromáždění* (sód) uvádím jenom stručný přehled vycházející z biblických slovníků. Podobně stručně zmiňuji i synonymní výrazy k lexému *anděl*, jako např. *synové Boží*.⁹

2.2.1 Vyhledávání ve Starém zákoně

Jako výchozí biblický překlad jsem zvolila BKR, protože jeho jednotné užívání lexému *anděl* usnadňuje vyhledávání. Tyto výsledky potom porovnávám s ČEP. ČEP také používám v citacích, pokud není uvedeno jinak.

Pro Starý zákon jsem k vyhledávání použila počítačový program Theophilos (viz JURIK Ivan: Theophilos 3.1.6, <http://www.theophilos.sk/> (1.7.2009)), výsledky jsem ještě kontrolovala pomocí biblické konkordance (Biblická konkordance. 2. revizované vydání, Praha: Křesťanský spolek mladíků v Čechách, 1933.) a webového biblického vyhledavače The Unbound Bible (The Unbound Bible, <http://unbound.biola.edu>, (1.3.2011), který obsahuje množství biblických překladů v různých jazycích. Zde bylo možné konfrontovat jednotlivá místa s řeckým textem Septuaginty (Septuagint/LXX/Greek Old Testament. Containing Joshua B, Judges B, Daniel OG, Tobit BA, Susan OG, and Bel & the Dragon OG) a hebrejským textem (elektronická transkripce edice Biblia Hebraica Stuttgartensia 1983, modifikované podle Leningradského kodexu, Firkovich B19A).

Při vyhledávání jsem zjistila, že slovo *anděl* se v BKR vyskytuje na 84¹⁰ místech ve 25 knihách Starého zákona, z toho v 9 deuterokanonických. Jedná se o následující knihy Gn, Ex, Nm, Sd, 1 Sam, 2 Sam, 1 Král, 2 Král, 1 Kron, 2 Kron, Tob, Est, 1 Mak, 2 Mak, Job, Ž, Př, Mdr, Sir, Iz, Bar, Dan, Oz, Zach, Mal. (Pro srovnání v ČEP se vyskytuje pouze ve 12 knihách SZ.) Jak je z výčtu zřejmé, co se týče časového a tematického rozvržení, najdeme slovo *anděl* prakticky po celém SZ. Vyskytuje se od nejstarších spisů až po knihy deuterokanonické. Převažuje v knihách narativních, méně často se s ním setkáváme v poetických částech, zcela chybí především v legislativních textech. Starozákonní texty vznikaly ve velkém časovém rozpětí.¹¹ Je tedy možné

---

hlavou. Odtud možná pocházejí pozdější představy o andělech, kteří s nimi byli ztotožňováni. (srov. PEN, op. cit., 47).

⁹ srov. např. heslo anděl in: Nový biblický slovník. Praha: Návrat domů, 1996.

¹⁰ srov. SAKENFELD Katharine Doob: The new interpreter's Dictionary of the Bible. Volume A–C. Nashville: Abingdon. 2006, 148. uvádí přes 200 výskytů v hebrejském textu ve dvou významech: anděl i lidský posel.

¹¹ srov. např. HŘEBÍK Josef: Speciální úvod do Starého zákona I., http://ktf.cuni.cz/~hrebik/spec_uvod_1.html (1. 3. 2011); nebo VLKOVÁ Gabriela Ivana: Slovo Boží a

předpokládat, že role anděla se v nich postupně vyvíjela. Budu je tedy sledovat v určitých celcích, tak jak jsou v kánonu řazeny, deuterokanonické knihy zvlášť. Podrobněji se budu věnovat kontextům, kde se anděl vyskytuje opakovaně a lze z nich vysoudit něco více o jeho roli.

2.2.2 Vyhledávání v Novém zákoně

Pro vyhledávání v Novém zákoně jsem použila dva české překlady: kralický (BKR) a ekumenický (ČEP) a řecký text. Pro vyhledávání v řečtině byl opět použit internetový vyhledávač The Unbound Bible s novozákonním textem podle vydání Tischendorf 8th Ed (Tischendorf, Constantinus, Novum Testamentum Graece, editio octava critica major Vol. I, 1869; Vol. II 1872, Leipzig:Giesecke and Devrient. Vol 3, Prolegomena, ed. by Caspar Rene' Gregory, Leipzig: Hinrichs, 1894, dále TIS). Tato místa pak byla porovnávána s knižním vydáním Nestle–Aland (Novum testamentum graece. Nestle–Aland. 27. revidované vydání, DeutscheBibelgesellschaft Stuttgart 1993, dále NAL). K získané konkordanci byla paralelně vyhledána příslušná místa v BKR a ČEP. Kromě toho byl s použitím počítačového programu Theophilus, verze 3.1.6, vyhledán výraz *anděl* v českém překladu BKR a ČEP.

Lexém ἄγγελος se v řeckém originále vyskytuje na 175 místech¹² v 18 knihách Nového zákona. Jeho český ekvivalent *anděl* v Bibli kralické nalezen 181× a v Českém ekumenickém překladu 174× ve stejných novozákonních knihách. Do jisté míry je překvapivé zjištění, že v Novém zákoně, který je rozsahem mnohem menší než SZ, je výskyt lexému *anděl* mnohem vyšší (SZ 84 – NZ 175).

Jednotlivé kontexty jsem vzájemně porovnávala, liší se nejen uvedené počty, ale i místa výskytů. Při porovnání se ukázalo, že překladatelé Kralické bible byli i při překladu Nového zákona velice důslední a pro řecký výraz ἄγγελος použili v češtině ekvivalent *anděl* všude tam, kde může jít o Božího posla nebo bytost související s Božím světem. Výraz *posel* se objevuje tam, kde jde o lidské posly člověkem poslané, jako např. *Janovi poslové* v Lk 7,24 nebo když Ježíš posílá své učedníky v Lk 9,52: *poslal posly před sebou*. Český ekumenický překlad se v podstatě snaží o totéž. Výraz

---

slovo lidské. Všeobecný úvod do Písma svatého. Olomouc:Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta, 2004, 30nn.

¹² Shodný počet výskytů lexému ἄγγελος uvádí i TICHÝ Ladislav: Slovník novozákonní řečtiny. Olomouc: Burget, 2001, 2. a Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1980, 32.

anděl se v něm však vyskytuje méně často, protože některá místa, kde v BKR stojí lexém *anděl*, překládá výrazem *posel* – např. Mk 1,2. O těchto různostech bude dále pojednáno podrobněji (viz 10.1).

O andělech se v Novém zákoně zmiňuje 18 z 27 knih. Jsou to následující knihy: Mt, Mk, Lk, Jan, Sk, Řím, 1 Kor, 2 Kor, Gal, Kol, 2 Sol, 1 Tim, Žid, Jak, 1 Petr, 2 Petr, Jud, Zj. Objevují se jak v evangeliích, tak v listech a nejčastěji jsou zmiňováni ve Zjevení Janově.

3 Andělé a ostatní nebeské bytosti

Andělé samozřejmě nejsou stěžejním tématem Písma, přesto jsou zmiňováni v mnoha biblických knihách. Nikde nenacházíme ucelená pojednání a ani v prvních staletích církve se této tématice nedostalo souhrnného dogmatického zpracování. První náznaky uchopení angelologie se objevily v díle Klementa Alexandrijského, které se však nedochovalo. Takže prvním dochovaným pokusem je dílo Pseudodionásia Aeropagity z konce pátého století.¹³

Andělé nestojí ani v centru exegetického zájmu. Často sice provázejí důležité okamžiky života Izraele, ale většinou jde jenom o malou zmínku, takže je někdy těžké k ní vůbec nalézt komentář. Hojně se objevují v apokalyptické literatuře.

3.1 Andělé ve Starém zákoně

Některé biblické slovníky k tématu andělů uvádějí dvě hesla *anděl* a *anděl Hospodinův*.¹⁴ Pod první heslo jsou zpravidla zahrnovány kontexty, kde vystupují andělé bez přívlastku, ale je zřejmé, že se jedná o Boží posly. Často je zdůrazňována jejich funkce,¹⁵ což bývá vyvozováno mimo jiné i z toho, že ve starších starozákonních textech jsou označováni pouze apelativem a o jejich podobě se zde nic neříká. Někdy vypadají jako lidé a podobně se i chovají, dokud nejsou rozpoznáni jako vykonavatelé Boží vůle.¹⁶

---

¹³ srov. Archanděl Michael. Dynamický obhájce života: vhléd do života andělů. Olomouc: Refudium Velehrad-Roma, 2009, 347.

¹⁴ srov. např. Bibel-Lexikon. 2. Aufgabe, Zürich: Benziger Verlag, 1968, s. 390 heslo Engel, 393 heslo Engel Jahwes; The New Bible Dictionary. London: The Inter-Varsity Press, 1977, 37 heslo Angel, 38 heslo Angel of the Lord.

¹⁵ Sv. Augustin o nich říká: „Anděl je název úkolu, ne přirozenosti. Ptáš-li se, jak se nazývá tato přirozenost, je to duch; ptáš-li se, jaký má úkol, je to anděl. Podle toho, co je, je duch, podle toho, co koná, je anděl.“ Andělé jsou celým svým bytím Boží služebníci a poslové. (KKC, čl. 329).

¹⁶ Ve starších sz oddílech vystupují a-é jako lidé [muži bez křídel, Gn 18,2; 19,1; Joz 5,13; Sd 6,11n; 13,3-6]; mluví jako lidé [1Kr 19,5], mají lidské vlastnosti: jedí [Gn 18,8], bojují [Gn 32,1n], trpí nedokonalostmi [Jb 4,18]. Na druhé straně se však mohou státí neviditelnými [2Kr 6,17] a mohou létat [Iz 6,6]. Jsou ovšem často označovány i jinými jmény než a.: synové Boží Gn 6,2.4 t. j. božské bytosti], synové silných Ž 89,7], velikomocní [Ž 29,1], strážní [Iz 62,6] a p. Ke staré tradici patří i představa, že Bůh je obklopen zástupem nebeských bytostí [1Kr 22,19; Jb 1,6]. Nikde však nemají tyto bytosti nějakou samostatnou funkci vedle Boha, nikde jim není prokazována božská úcta. Podle sz zjevení má člověk co činiti s Bohem, jenom s Bohem. Víra v naprostou jedinečnost Boží zatlačila anděly do oblasti pomocných služeb: vedou člověka [Gn 24,7.40] i celý národ [Ex 23,20.23], zvláště však proroky [1Kr 13,18; 19,5n; 2Kr 1,3.15], provádějí Boží soudy na lidech [2S 24,16-17; 2Kr 19,35] a ochraňují lidi [Gn 19,15n]. V knihách, které byly napsány v době zajetí babylonského a hlavně po něm, jsou andělé prostředníky mezi Bohem a člověkem. Boží naprostá transcendence [nadsvětlost], jež se v zajetí stala hlavním článkem teologie, nutně vedla k těmto prostředníkům, neměl-li se theismus zvrhnouti nadobro v deismus. Hlavním úkolem těchto prostředníků bylo vykládati božská vidění.“ (NOVOTNÝ: op. cit., 28.)

Pod vlivem soudobých představ může být Hospodin vnímán jako orientální vládce, který je obklopen dvořany a služebnictvem (1 Král 22,19). Patří k nim cherubové a serafové, kteří příslušejí přímo k nebeskému dvoru, a vedle nich andělé plní poslání na zemi.¹⁷ Jakýmsi mezníkem pro způsob, jakým se ve SZ píše o andělech, je babylonské zajetí. V době předexilní „andělé působí jen jako ozvěna vyšší vůle a nemají vlastní nezávislou osobnost.“¹⁸ Tito Boží poslové vedou a ochraňují lidi i celý izraelský národ, jsou nositeli specifických příkazů a novin, přinášejí útěchu potřebným, poskytují vojenskou pomoc; jsou posláni, aby zahubili ty, kteří páchají zlo (Gn 19,12).¹⁹ V žalmech vystupují jako ochránci (např. Ž 91,11).

V době exilu se Izrael setkává s mezopotámským a perským vlivem a jeho symbolika má vliv na další uspořádání představ o andělech. „V poexilních knihách se andělé nepochybně vyznačují pevnějšími a zřetelnějšími tvary. Bohem určený ‚muž‘, který provádí Ezechiela při vidění budoucího chrámu, reprezentuje střední etapu vývoje těchto představ. Jeho protějškem se jasně stává anděl v roli vykladače v Za 1–6.“²⁰ Andělé se stávají součástí především apokalyptické literatury, jejíž nejstarší rozkvět představuje kniha Daniel. Typickým prvkem tohoto žánru je anděl vykladač, který vysvětluje prorokovi smysl jednotlivých zjevení, může být dotazován, je jakýmsi mluvčím Boha, který bývá přítomen spolu s andělem.²¹

3.2 Anděl Hospodinův

Anděl bývá v biblickém kontextu někdy uváděn s přívlastky jako **Hospodinův posel** (מַלְאֲכֵי יְהוָה, v LXX ἄγγελος κυρίου, **posel Boží** (מַלְאֲכֵי הַאֱלֹהִים, v LXX ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ, česky též anděl Páně). Toto dvojí označení patrně souvisí s různým používáním Božího jména v jednotlivých částech Pentateuchu, jak je vysvětluje např. hypotéza pramenů (viz 4.1): jahvistická tradice označuje Boha Izraele vlastním jménem (יהוה); elohistická tradice obecným Božím jménem (אלהים).²² Pro účely této práce je tedy možné je chápat jako synonymní vyjádření. Někteří badatelé sem přiřazují ještě

---

¹⁷ srov. Slovník biblické teologie, Řím: Velehrad – Křesťanská akademie, 1991, 8.

¹⁸ Nový biblický slovník. Praha: Návrat domů, 1996, heslo Anděl.

¹⁹ srov. The New Bible Dictionary. London: The Inter-Varsity Press, 1977, 37–38.

²⁰ Nový biblický slovník. op.cit, heslo anděl.

²¹ srov. The New Bible Dictionary. op.cit., 37–38.

²² srov. PEN, op. cit., 24–26; nebo HŘEBÍK Josef: Několik aspektů starozákonního exodu, in: Teologické texty 1 (1999) 3.

vyjádření **můj anděl**, pokud je mluvčím Hospodin. Typické pro tyto výrazy je, že se nevyskytují v plurálu.

Tento anděl se zpravidla objevuje v delších a důležitých starozákonních textech jako je např. obětování Izáka (Gn 22,11 nn), provází Jákoba (Gn 31,11), ukazuje se Mojžíšovi v plápolajícím ohni (Ex 3,2) a další. Často se v hovoru k osobě, které se ukazuje, střídá se samotným Hospodinem. Proto s ním bývá ztotožňován: „*Ve skutečnosti se tento anděl neliší od samotného Jahveho (Hospodina), jakmile se tento viditelně zjevuje v našem světě (Gn 16,13; Ex 3,2); Bůh, který přebývá v nepřístupném světle (1 Tm 6,16), nemůže odhalit svou tvář (Ex 30,20). Lidé mohou spatřit nanejvýš její tajemný odraz.*“²³. Dalším důvodem pro toto tvrzení je ztotožnění vycházející ze změny mluvnické osoby promlouvajícího. Anděl hovoří v 1. os. sg. s mocí, jaká přísluší pouze Hospodinu, např. Gn 16,10: „*A dále jí řekl Hospodinův anděl: „Velmi rozmnožím tvé potomstvo, že nebude možné ho spočítat.*“²⁴

Existují ovšem i kontexty, kde je anděl jasně odlišen od Hospodina, jako např. v Ex 33,1–3): „*Hospodin promluvil k Mojžíšovi: „Vyjdi odtud, ty i lid, který jsi vyvedl ze země egyptské, do země, kterou jsem přisezně slíbil Abrahamovi, Izákovi a Jákovovi: Dám ji tvému potomstvu. Pošlu před tebou svého posla a vypudím Kenaance, Emorejce, Chetejce, Perizejce, Chivejce i Jebúsejce. Půjdete do země oplývající mlékem a medem. Já však nepůjdu uprostřed vás, abych vás cestou nevyhubil, neboť jste lid tvrdošíjný.*““ Tady to dokonce vypadá, jako by kvůli hříchu Izraele Hospodin místo sebe poslal s Izraelity svého posla. Ale je třeba podotknout, že zde nejsou přímo uvedeny výrazy *Hospodinův/Boží anděl*.

Pro vysvětlení toho, kdo je to Hospodinův anděl existují různé hypotézy:²⁵

- 1) **Reprezentační hypotéza** tvrdí, že jde o stvořenou bytost, která vystupuje s božskou autoritou a jako Bůh i mluví, to znamená, že ho zastupuje, reprezentuje. Tato hypotéza je spojována se sv. Jeronýmem a sv. Augustýnem. Námit-

---

²³ Slovník biblické teologie, Řím: Velehrad – Křesťanská akademie, 1991, 8.

²⁴ PEN, op. cit., 73. Srov. též poznámku c) k 17. kapitole Gn: *Ve starých textech není Jahvův anděl, 22, 11; Ex 3, 2; Sd 2, 1 atd. nebo Boží anděl, 21, 17; 31 11; Ex 14, 19 atd., anděl stvořený, odlišný od Boha, Ex 23, 20. Je to sám Bůh ve viditelné podobě, v níž se zjevuje lidem. Ztotožnění je provedeno ve v. 13. v jiných textech je Jahvův anděl vykonavatel Jahvovy pomsty, Ex 12,23+.* (Jeruzalémská bible: svatá Bible vydaná Jeruzalémskou biblickou školou. I. Svazek, Genesis Pracovní vydání, Praha: Československá provincie Řádu bratří kazatelů, 1992, 35).

²⁵ Srov. Bibel-Lexikon. 2. Aufgabe, Zürich: Benziger Verlag, 1968, 394–395.

ka: Proč však je někdy Hospodin zmiňován přímo, např. Gn 28,13; Ex 32,23? Je tu tedy anděl jakousi „ozvěnou“ Hospodina, která opakuje jeho přímou řeč?

- 2) **Identifikační hypotéza** předpokládá, že je to sám Hospodin, který je s andělem ztotožněn, jak již bylo uvedeno výše. Na této hypotéze je do jisté míry založen i Origenův názor, že se jedná o manifestaci Logu, o Kristovu preexistenci. Dá se tedy říci, že toto střídání se snaží spojit Boží transcendenci s Boží imanencí? Tedy to, že ve starozákonních textech je to vždycky Bůh, kdo všechno působí, ale zároveň není možné se s ním přímo setkat a tuto jeho „nepřímou přítomnost“ se autor snaží vyjádřit střídáním osob anděla a Hospodina.
- 3) **Interpretační hypotéza** se domnívá, že Hospodinův anděl je výtvar pozdější teologické spekulace: byl vepsán na místa, kde původně stálo Hospodin nebo Bůh. Kvůli pozdější teologii, která viděla v přímém jednání Hospodina s člověkem ohrožení Boží transcendence, zejména v místech, kde jsou Bohu připisovány různé antropomorfismy; nebylo přípustné, aby zde mluvil přímo Bůh, ale pouze jeho vyslanec. Dostaví se tedy anděl, ale hovoří Bůh. Námitka: Pokud šlo o nahrazování textu, proč bylo provedeno tak nedokonale a v některých případech bylo Boží jméno ponecháno?

Je zřejmé, že každá z hypotéz v sobě skrývá určitý problém a že je velmi těžké s jistotou určit, kým anděl Hospodinův je.²⁶ Nicméně tyto hypotézy mohou pomoci odkrývat to, o co především ve starozákonních textech o Hospodinových poslech jde: jaké je vlastní poslání, se kterým andělé přicházejí.

3.3 Andělé v Novém zákoně

Novozákonní koncepce pojetí andělů vychází ze Starého zákona a soudobého judaismu. Nedochozí v ní k žádným důležitým změnám ani posunům. Nový zákon neposkytuje systematickou nauku o andělech, spíše jsou andělé nepodstatné postavy v příběhu spásy. Vyskytují se především v textech o Ježíšově narození a vzkříšení v synoptických evangeliích, ve Skutcích apoštolů doprovázejí svou pomocí založení církve a konečné vyvrcholení spočívá ve Zjevení Janově.

---

²⁶ Věrohodností jednotlivých hypotéz ve vztahu ke konkrétním starozákonním textům se zabývá STIER Fridolin: *Gott und sein Engel im Alten Testament*. Münster: Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1934.

Jsou to nebeské bytosti, Bohem stvořené a od Boha jasně oddělené. Objevují se v lidské podobě jako muži, ale jsou dostatečně odlišní, aby jejich zjev vyvolával strach, často se uvádí, že jsou oblečeni v bílém rouchu.²⁷

3.4 Synonymní výrazy ke slovu *anděl*

Kromě výrazu *anděl* existují synonymní označení *synové Boží* (např. Gn 6,2–4; Ž 29,1; Job 1,6; Dan 3,25), *synové Nejvyššího* (Ž 82,6). Jsou ztotožňovány s těmi, kteří tvoří Boží dvůr.²⁸

Dalším synonymem může být výraz *bohové*²⁹ (Ž 8,6 uvádím v překladu JRB, protože ČEP používá opis: *Udělal jsi ho o málo menším než bohy, věncíš ho slávou a krásou; Žid 2,7*).

Také je můžeme nalézt pod výrazem *svatí* (Jb 5,1; Ž 89,6, Da 8,13 a další). *Boží svatí jsou povoláni, aby soudili spolu s Bohem, už podle židovské tradice (Henoch) a ještě zřetelněji podle příslibu Ježíšových.*³⁰

Dalším ekvivalentem jsou *bdělí strážci* v Dan 4,14 JRB: *To je rozsudek, jež vynášejí Bdělí strážci, pře, kterou rozhodují svatí.*³¹

3.5 Ostatní nebeské bytosti

3.5.1 Cherubové

První zmínka o cherubech se nachází při vyhnání Adama a Evy: právě cherubové střeží cestu ke stromu života s ohnivými meči (Gn 3,24). V Bibli se vyskytují asi dvacetkrát, mimo jiné jsou umístěni na koncích příkrovu archy úmluvy (Ex 24, 18–22; Žid 9,5). Někdy také podpírají Boží trůn, v 10. kapitole Ezechiele se tak Boží trůn stává pohyblivým.³²

Představy o nich pocházejí zřejmě z Mezopotámie, kde označovaly bytosti střežící vchod do svatyně. Původně však to slovo znamená zprostředkovatele modliteb.

---

²⁷ srov. FREEDMAN David Noel: The Anchor Bible dictionary. Volume 1, A-C. New York: Doubleday, 1992, 253.

²⁸ srov. Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, op. cit., 324.

²⁹ srov. SAKENFELD: op. cit., 149.

³⁰ JRB, op. cit., 1578.

³¹ srov. Nový biblický slovník, op. cit., 29.

³² srov. Nový biblický slovník, op. cit., 30.

Většinou měli podobu částečně lidskou a částečně zvířecí. Z představy strážců bran vznikla pak představa osobních a andělských strážců.

3.5.2 Serafové

Serafové se objevují pouze dvakrát v 6. kapitole knihy proroka Izaiáše. Spolu s cheruby střežili Boží trůn. Vypadali trochu jako lidé a měli šest křídel. U Božího trůnu vedli bohoslužbu a uctívali Boha zpěvem.³³

3.5.3 Zástupy, poradní shromáždění

Bůh je ve Starém zákoně často označován jako *Hospodin zástupů* (ČEP, např. 1 Sam 15,2; časté je to u proroků Izaiáše a Jeremiáše). Tento zástup může být tvořen nebeskými tělesy, vojskem v bojové sestavě nebo liturgickými sbory s různými úkoly.³⁴ Takový zástup shromážděný kolem Hospodina může mít také podobu poradního shromáždění – za nejstarší literární zpracování se považuje 1 Král 22, 19–23.³⁵ Někdy je takové shromáždění označováno jako *tisíce tisíců a desetitisíce desetitísíců* (Dan 7,10). Andělé jsou často součástí takového soudního či liturgického nebeského shromáždění připomínajícího dvůr orientálního panovníka.

3.5.4 Angeologie knihy Daniel

Knihy Daniel patří ke starozákonním textům, kterou podstatnou měrou ovlivnily apokalyptické texty Nového zákona, ve kterých vystupují andělé. Zejména se jedná o část, která obsahuje vidění posledních věcí (Dan 7,1–12,13). Paradoxně v této části výraz *anděl* nenajdeme.

Tento složitý mnohavrstevnatý text plný obrazů a symbolů se nachází uprostřed knihy Daniel. První Danielovo vidění se událo na sklonku babylonské říše. Dnešní podoba pochází až z 2. století př. Kr. a je ovlivněna událostmi z této doby. Tehdy vládl Antioch IV. Epifan a byl to panovník nesmírně krutý. Prosazoval helénskou kulturu a násilím nutil Židy, aby odpadli od své víry. Dokonce vtrhl do Jeruzaléma a znesvětil Chrám. Toto jeho jednání vyvolalo vzpuru Makabejců.³⁶

---

³³ Nový biblický slovník, op. cit., 916.

³⁴ viz Mikulicová: op. cit., 118.

³⁵ viz Mikulicová: op. cit., 42nn.

³⁶ srov. Výklady ke Starému zákonu IV. Knihy prorocké. Izajáš až Malachiáš, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 1998, 603–607.

Podobně jako v knize proroka Zachariáše se tu objevují bytosti, které Danielovi sdělují význam vidění. Tito interpreti se střídají a narozdíl od všech přechozích vykladačů jsou uvedena jejich jména. Tradičně jsou řazeni k andělům, i když v textu tento výraz není výslovně uveden.

Daniel ve snu vidí zasedat nebeský soudní dvůr (7,9–7,14). *Líčení vize užívá mluvy a představ starých asyrsko-babylonských a kenaansko-foinických mýtů, z nichž vytváří obrazy až bizarní. Jimi symbolicky naznačuje, nikoli vykresluje, skutečnosti, které chce sdělit. Líčení tak nabývá na plastičnosti, hloubce a aktuálnosti.*³⁷ Jako soudce tu vystupuje Stařec a Syn člověka, který přichází v oblacích.³⁸

Daniel nejprve sám žádá o výklad *jednoho z těch, kteří tam stáli*. Pro pochopení dalšího vidění uvedeného v 8. kapitole je Danielovi určen Gabriel,³⁹ který sice vypadá jako člověk, ale když se k Danielovi blíží, zmocňuje se Daniela děs a padá na zem. Gabriel ho zvedá (Dan 8, 15–18) a vysvětluje mu vidění. Devátá kapitola začíná Danielovou modlitbou, během které se objeví v *letu* Gabriel, jež Daniel popisuje jako *onu bytost, kterou viděl ve vidění na začátku* (Dan 20 – 21). Modlitba a půst jsou Danielovou prosbou a přípravou na přijetí Božího výkladu.

Ve verši Dan 10,13 je jmenován Michael a je označen za *jednoho z prvních knížat*. Mluví o něm nebeská bytost, kterou lze ztotožnit s Gabrielem, neboť má podobné projevy a oslovuje Daniela shodným způsobem. Michael je dále ještě zmíněn v Dan 10,21 jako *váš kníže Michael*⁴⁰ a v Dan 12,1. Michael pomáhá Gabrielovi bojovat s nepřáteli.⁴¹

Se Michaelem a Gabrielem se setkáváme i v Novém zákoně, který čerpá mnohé obrazy o andělech právě z této části knihy Daniel.

---

³⁷ Výklady k SZ IV., op. cit., 603.

³⁸ *Zde má tento výraz zvláštní, význačný smysl, označuje se jím totiž člověk, jenž je tajuplně vyvýšen nad běžný lidský úděl. Výraz je takto chápán ve smyslu osobním, jak dokládají jednak starobylé židovské apokryfní texty, jež se inspirovaly touto pasáží z Dan: Kniha Henochova a Čtvrtá kniha Ezdrášova, a vytrvale též rabínské výklady. Zejména je v tomto smyslu užívá Ježíš, když je aplikuje sám na sebe.* srov. JRB 1579. Více např. Výklady k SZ IV., op. cit., 609–610.

³⁹ V takovémto druhu textu mají i jména symbolický význam, jméno Gabriel lze přeložit jako *muž Boží* nebo *Bůh je mocný*. (srov. Výklady IV., op. cit., 616) Michael – Kdo je jako Bůh (srov. Archanděl Michael, op. cit., 11) Michael a Gabriel ještě spolu s Rafaelem z knihy Tobiaš jsou řazeni k sedmi archandělům, jejichž jména najdeme v mimokanonické literatuře, např. v apokryfní knize Henochově: Uriel, Ragueel, Sarakiel, Remiel. Srov. Archanděl Michael, op. cit., 25).

⁴⁰ JRB ztotožňuje Michaela s andělem v Zach 3, 1–2, kde se staví proti Satanovi. Odtud bývá považován za ochranného anděla Božího lidu. (srov. JRB, op. cit., 1584).

⁴¹ *Perský kníže vystupuje jako jeden z andělů chránících národy, které jsou nepřátelské vůči Izraeli. Toto tajemné střetnutí mezi anděly zdůrazňuje, že osud národů zůstává, dokud se Bůh nerozhodne jej zjevit, i pro anděly tajemstvím.* JRB, op. cit., 1584.

4 Anděl v jednotlivých knihách Starého zákona

V této části se budu věnovat jednotlivým kontextům, ve kterých se vyskytují výrazy *anděl*, *Hospodinův posel*, *Boží posel* v ČEP (citace příslušných míst jsou součástí přílohy). Výskyty těchto výrazů v jednotlivých knihách Starého zákona jsou rozloženy následovně (v závorce je uveden počet kapitol, ve kterých se výraz vyskytuje):

SZ kniha	BKR		
	počet výskytů	počet kapitol	
Genesis	11	9	
Exodus	5	5	
Numeri	2	2	
Soudců	4	4	
1. kniha Samuelova	1	1	
2. kniha Samuelova	3	3	
1. kniha Královská	2	2	
2. kniha Královská	2	2	
1. kniha Kronik	1	1	
2. kniha Kronik	1	1	
Job	2	2	
Žalmy	8	8	
Izaiáš	2	2	
Daniel	2	2	
Ozeáš	1	1	
Zachariáš	7	7	
Malachiáš	1	1	
Deuterokanonické	Tóbit	14	4
	Ester	1	1
	Kniha Moudrosti	1	1
	Sírachovec	1	1
	Baruch	1	1
	Daniel +	7	3
	1. kniha Makabejská	1	1
	2. kniha Makabejská	3	2
celkem	84		

Počty výskytů výrazu *anděl* ve Starém zákoně

Některé výskyty jsou ojedinělé, např. v žalmech (Ž 34,8), v jiných *anděl* představuje jednu z postav delšího vyprávění. Takové pasáže najdeme především

v úvodních knihách Bible, v příbězích patriarchů, a v dalších dějepisných knihách. Delší text, ve kterém vystupuje anděl se také nachází v knize proroka Zachariáše a v deuterokanonické knize Tóbit, která vlastně téměř celá představuje vyprávění o pomoci anděla člověku.

V následující části se zaměřím na jednotlivé perikopy, které budou probírány podle zařazení knih v biblickém kánonu, deuterokanonické knihy odděleně. Po stručném představení příslušné biblické knihy budou detailněji uvedeny delší perikopy, které by mohly přinést odpověď na otázku po roli andělů ve SZ. Stručně budou představeny a okomentovány i ty části, které obsahují pouze jednu zmínku o andělech.

4.1 Anděl v Pentateuchu

Poměrně hojný výskyt (vzhledem k ostatním knihám Starého zákona) výrazu *anděl* nacházíme v Pentateuchu, který zachycuje nejstarší dějiny Izraele a jednu z nejdůležitějších událostí SZ vůbec – vysvobození Izraele z Egypta.

4.1.1 Vznik Pentateuchu

O jeho vzniku a době, kdy byl vytvořen, existují sice pouze vědecké hypotézy, ale má se za nemožné, aby v písemné formě existoval před odchodem z Egypta, tedy kolem roku 1200 př. Kr. První zápisy tedy vznikají později a jako přelomové období pro dnešní znění se chápe babylonský exil (587–539 př. Kr.),⁴² i když po něm zřejmě následovaly ještě další redakce. Je pravděpodobné, že podkladem pro písemný záznam byla různá ústní podání a později snad i jiné písemné prameny, a výsledný text, pocházející od několika autorů v různých dobách, procházel několika redakcemi. Jednotlivé části se totiž liší co do literárního zpracování, použité slovní zásoby i teologického záměru. Na základě těchto skutečností byla v 18. století vytvořena a koncem 19. století rozšířena tzv. **hypotéza pramenů**, která na základě určitých kritérií tvrdí, že Pentateuch se skládá ze čtyř pramenů.⁴³ Tato teorie byla sice podrobena kritice, ale prozatím nebyla nalezena uspokojivější vysvětlení, a proto se v hlavních částech dosud jeví jako přijatelná.

---

⁴² srov. VLKOVÁ: op. cit., 50.

⁴³ srov. PEN, op. cit., 23nn.

Jedním z kritérií pro odlišení jednotlivých pramenů, které bylo vlastně pro tuto teorii kritériem výchozím, je užívání různých Božích jmen: Jahve (יהוה) – jahvistický pramen, označovaný J; a Elohim (אלהים) – elohistický pramen, označovaný E. To se projevuje i v označení anděla (anděl Hospodinův, anděl Boží, viz 3.2) a znamená to tedy, že Boží posel v Pentateuchu vystupuje minimálně ve 2 pramenech.

4.1.2 Pentateuch z hlediska literárních žánrů

Z literárního hlediska se v Pentateuchu objevuje řada žánrů. Vysokou rozmanitost vykazuje už kniha Genesis, která jako celek bývá označována za teologickou historii. Soudí se, že podkladem pro úvodní kapitoly o stvoření světa člověka (Gen 1–11) byly tzv. pověsti, kterými se rozumí dlouhá prozaická stereotypní vyprávění.⁴⁴ Na ně navazují vyprávěcí cykly, tzv. příběhy praotců, které jsou protkány úseky vyjevujícími Boží zaslíbení, genealogiemi a rituálními předpisy.

V knize Exodus se mění vyprávěcí perspektiva: jednající postavou se místo jednotlivce stává lid Boží – Izrael, často zastupovaný Mojžíšem.⁴⁵ Kromě narativních částí se zde objevují i tzv. sbírky zákonů (Dekalog a Smlouva) a poezie. Odkazy na příběhy praotců je propojena s Genesis. Má důležitou teologickou a didaktickou funkci, protože pojednává o Božích mocných činech, které vedou k vytvoření izraelského národa.

Knih Leviticus je tvořena převážně zákony a kultickými předpisy, které pokračují i na začátku knihy Numeri. V té dále následují výpravné pasáže o putování Izraelitů pouští a o obsazování zaslíbené země, které jsou znovu prokládány kultickými předpisy. Následuje kniha Deuteronomium, která je koncipována jako shrnující Mojžíšova řeč k Izraelitům, ve které se připomínají Hospodinovy mocné činy a znovu je opakován a rozvíjen Dekalog. Tato kniha končí Mojžíšovou smrtí, jeho požehnáním Izraeli a vyzdvihuje Mojžíše jako jedinečného proroka. Deuteronomium představuje teologický spis.

Jednotlivá témata se v Pentateuchu prolínají a často se vracejí v jiném zpracování, pocházejícím pravděpodobně z jiné tradice a jsou zaznamenána s jiným záměrem (např. Dekalog v knize Exodus a Deuteronomium). O tom svědčí mimo jiné i použití různých literárních postupů, které je důležité mít na zřeteli při hledání role andělů

---

⁴⁴ srov. DILLARD Raymond, LONGMAN Tremper: Úvod do Starého zákona, Praha: Návrat domů, 2003, 43.

⁴⁵ srov. RENDTORFF Rolf: Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury. Praha: Vyšehrad, 2000.

v těchto textech. Je proto pochopitelné, že výraz *anděl* se nevyskytuje v převážně legislativních knihách jako jsou Leviticus a Deuteronomium.

4.2 Hospodinův posel v knize Genesis

4.2.1 První zmínka o Hospodinově poslu

Je pozoruhodné, že první vyprávění o Hospodinově poslu, které najdeme v 16. kapitole knihy Genesis, se týká ženy, otrokyně a cizinky, neboť k Abrahámovi mluví přímo Hospodin. Tomuto textu se budu věnovat podrobněji.

Genesis 16,7–14

7 Nalezl ji Hospodinův posel ve stepi nad pramenem vody, nad pramenem při cestě do Šúru, 8 a otázal se jí: „Hagaro, otrokyně Sáraje, odkud jsi přišla a kam jdeš?“ Odvětila: „Prchám od své paní Sáraje.“ 9 Hospodinův posel jí řekl: „Navrať se ke své paní a pokoř se pod její ruku.“ 10 Dále jí řekl: „Velice rozmnožím tvé potomstvo, takže je nebude možno ani spočítat.“ 11 A dodal: „Hle, jsi těhotná, porodíš syna a dáš mu jméno Izmael (to je Slyší Bůh), neboť Hospodin tě ve tvém pokoření slyšel. 12 Bude to člověk nezkratný, jeho ruka bude proti všem a ruce všech budou proti němu; bude stát proti všem svým bratřím.“ 13 I nazvala Hagar Hospodina, který k ní promluvil, „Bůh vševidoucí“, neboť řekla: „Zda právě zde jsem nesměla pohlédnout za tím, který mě vidí?“ 14 Proto se ta studně nazývá Studnicí Živého, který mě vidí; je mezi Kádešem a Beredem.

Hagar utekla od své paní na místo, které leží nedaleko egyptské hranice. Je to místo, kde se nachází pramen v pustině. Některé komentáře připomínají,⁴⁶ že taková místa byla často ve starověku považována za kultovní, za sídlo božstva, a že zde možná Hagar hledala božské znamení. Na podobných místech se zjevuje Hospodin i Abrahámovi: v Gn 18,1 je zmiňováno, že to bylo blízko božišť, podobné místo potkal Jákob v Bét-elu (Gn 28,16 nn). Je zde možné vidět, že Hospodinovo působení není omezeno místně, jak bylo zvykem u pohanských božstev. Hospodin může zasahovat i na místech, která jsou spojena s pohanským kultem, není ničím omezen. Ale je mož-

---

⁴⁶ srov. Výklady ke Starému zákonu. I. Zákon. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Praha: Kalich, 1991, 88.

né i daleko prostší vysvětlení, že ti Hagar na své cestě prostě jenom odpočívala. V pustině by k odpočinku zvolila právě takové místo, kde byla voda.

Důležitým momentem je, že Hagar nevidí Hospodinova posla ve snu, nejde o zjevení, ale jde o prosté setkání. Anděl měl tedy zřejmě podobu člověka, jako člověk i mluví, když Hagar oslovuje. Pro tuto domněnku svědčí i to, že Hagar mu odpovídá a nikde není zmínka o úleku nebo překvapení. Ta následuje, až ve 13. verši. Hospodinova posla od běžného pocestného naopak odlišuje to, že ví, kdo je Hagar. V dalších verších posel mluví s velkou autoritou: přikazuje Hagar, co má udělat, a dává jí zaslíbení hojného potomstva podobně jako Abrahámovi. Představuje se zde klasické schéma zvěstování matce, které obsahuje oznámení o narození, jméně dítěte a jeho budoucnosti.

Zajímavý je 13. verš, ve kterém je Boží posel identifikován s Hospodinem, ale kromě toho dochází k zajímavé situaci: Hagar Hospodina pojmenovává. Je tak první a jediná, kdo v Bibli dává jméno Hospodinu, a je to žena, Egypt'anka a otrokyně! Tento verš nás navíc ujišťuje, že vidění bylo vzájemné, i když nesrovnatelné, neboť to, že Hospodin vidí Hagar, v sobě zahrnuje i Boží ochranu a přízeň (viz PEN, 73). Hagarinu snahu pojmenovat Toho, který se k ní sklonil, lze snad interpretovat jako úsilí o jeho přízeň i jako fakt, že Hagar nezná Abraháмова Boha. Z této neznalosti by se dalo usuzovat na důvod, proč je Hospodin nejprve představován jako Hospodinův posel. Tento fakt nám však sděluje vypravěč nikoli Hagar, ta se naproti tomu z rozhovoru dozvídá, kdo ji slyšel, a tuto svou zkušenost vyjadřuje pojmenováním.

Jde tu o klasický příklad střídání rolí, kdy v úryvku vystupuje nejprve anděl a poté Hospodin: Hagar oslovuje Hospodinův posel. V 10. verši však k ní hovoří Hospodin, neboť to, co slibuje, může učinit jenom Hospodin. I kdybychom připustili, že anděl zde tlumočí Hospodinův vzkaz jako přímou řeč, v 11. a 13. verši je jasně řečeno, že k Hagar mluvil Hospodin. Má to naznačit i jméno jejího syna.

Hned v prvním úryvku je předložen problém, jehož možná řešení byla uvedena výše (viz 3.2): kdo je to posel Hospodinův? Zároveň je zde tlumočena první zkušenost ze setkání s ním. Posel zvěstuje **Boží vůli, zaslíbení a narození syna, naznačuje jeho budoucnost** a v tom všem je implicitně vyjádřen Boží zájem a ochrana.

Elohstickou variantou tohoto úryvku jsou verše o vyhnání Hagar:

Genesis 21,9–20

9 Sára však viděla, že syn, jehož Abrahamovi porodila Hagar egyptská, je pošťíváč. 10 Řekla Abrahamovi: „Zapud' tu otrokyni i jejího syna! Přece nebude syn té otrokyně dědicem spolu s mým synem Izákem.“ 11 Ale Abraham se tím velmi trápil; vždyť šlo o jeho syna. 12 Bůh však Abrahamovi řekl: „Netrap se pro chlapce a pro tu otrokyni; poslechni Sáru ve všem, co ti říká, neboť tvé potomstvo bude povoláno z Izáka. 13 Učiním však národ i ze syna otrokyně, neboť také on je tvým potomkem.“ 14 Za časného jitra vzal Abraham chléb a měch vody a dal Hagarě. Vložil jí dítě na ramena a propustil ji. Šla a bloudila po Beeršebské stepi. 15 Když voda v měchu došla, odložila dítě pod jedním křoviskem. 16 Odešla a usedla opodál, co by lukem dostřelil, neboť si řekla: „Nemohu se dívat, jak dítě umírá.“ Usedla tam, zaúpěla a rozplakala se. 17 Bůh uslyšel hlas chlapce a Boží posel z nebe zavolal na Hagaru. Privil jí: „Co je ti, Hagar? Neboj se! Bůh slyšel hlas chlapce na tom místě, kde je. 18 Vstaň, vezmi chlapce a pečuj o něj, já z něho učiním veliký národ.“ 19 Tu jí Bůh otevřel oči a ona spatřila studni s vodou. Šla, naplnila měch vodou a dala chlapci napít. 20 A Bůh byl s chlapcem. Když vyrostl, usadil se ve stepi a stal se lučištníkem.

Úryvek v jistém smyslu navazuje na Gen 16,7–14, dá se tedy předpokládat, že autor nebo redaktor tento úryvek znal. Opakuje se Boží příslib hojného potomstva. Hagarin syn zde není přímo jmenován, ale narážku na jeho jméno můžeme spatřovat v 17. verši. K Hagar opět mluví Boží posel, ale tentokrát z nebe – je zde tedy vyjádřen větší odstup mezi Bohem a člověkem. Ve verši 18 dochází ke změně Božího posla v Boha samotného, který vyslovuje příslib budoucího chlapcova plodného života. Bůh zároveň působí jeho záchranu, ukazuje Hagar studni. Hagar plní Hospodinův příkaz a pečuje o svého syna, kterého Bůh provází. Anděl v tomto úryvku tedy vyslovuje přímo **útěchu**, dárce zaslíbení je opět už Bůh sám.

4.2.2 Andělé v Sodomě

Další zmínku o andělech najdeme v Gn 19,1. Tradičně se k setkáním s anděly ve SZ počítá i 18. kapitola Gn, která začíná konstatováním, že se Hospodin zjevil Abrahamovi. Abrahám ovšem vidí tři muže, o poslech není v této kapitole zmínka. K těmto třem mužům Abrahám střídavě mluví v jednotném a množném čísle.⁴⁷

---

⁴⁷ V tomto textu byl někdy spatřován náznak Boží Trojice (srov. PEN, op. cit., 76), tak se často objevuje i ve výtvarném umění – muži jsou zobrazeni jako andělé, kteří symbolizují osoby Trojice, např. známá Rublevova ikona Trojice.

Z hlediska jednajících osob je toto místo velmi komplikované. Hospodin velmi osobně Abrahámovi sděluje naplnění svého zaslíbení. Zajímavé je, že zvěst o početí a narození dítěte se tady nepředává matce (ta ji slyší jenom jakoby tajně), ale otci. Je to zřejmě důsledek zaslíbení rozsáhlého potomstva, které je dáno Abrahámovi. Hospodin navíc s Abrahámem hovoří o svém úmyslu zahubit Sodomu a nechá se od něj dokonce přemlouvat, aby tak nečinil.

Jako poslové, a to už jen dva, se muži, kteří odešli od Abraháma, objevují v Sodomě. Podle toho lze Abrahámovu návštěvu v předchozí kapitole vidět jako návštěvu Hospodina doprovázeného dvěma anděly. Andělé v Sodomě potkávají Lota, který jim poskytuje pohostinství a snaží se je ochránit před ostatními sodomskými muži. Tu se poslové, jejichž úkolem bylo zjistit míru sodomského hříchu, ujímají iniciativy: sami ochraňují Lota, způsobují slepotu sodomských mužů a přesvědčují Lota, aby město opustil s celou svou rodinou. Zároveň mu odkrývají svou identitu ve 13. verši: poslal je Hospodin, aby zničili město. Lota dokonce vyvádějí, protože váhá: *„Tu ho muži vzali za ruce i jeho ženu a dvě dcery, poněvadž Hospodin ho chtěl ušetřit, vyvedli jej a teprve za městem ho pustili.“* (Gn 19,16).

V 17. a 18. verši se opět objevuje Hospodin. Projevuje se jako Hospodin jeden z poslů? Vždyť zůstal s Abrahámem. Je zde snad spíše zdůrazněno, že záchranu působí Bůh sám. To koresponduje s Gn 18,21, kdy Hospodin říká Abrahámovi, že se sám chce přesvědčit o tom, jaká je situace v Sodomě?

Oproti předchozímu úryvku se zde mění počet i úloha andělů. **Oznamují narození syna, jsou Abrahámovými hosty: jedí u něj.** Do Sodomy je Hospodin posílá nejen **zachraňovat, ale i ničit.** Objevují se v lidské podobě a jsou v událostech velmi angažovaní i fyzicky: putují od Abraháma do Sodomy, berou Lota a jeho rodinu za ruce a odvádějí je. Jde patrně o „nejkomplexnější“ setkání s Božími posly. Hospodin je zde spíše v osobách poslů postupně poznáván.

4.2.3 Obětování Izáka

Hospodinův anděl se dále objevuje na hoře v zemi Moria při obětování Izáka (Gn 22,9–18). Zabraňuje Abrahámovi v uskutečnění oběti vlastního syna. K této oběti ho Hospodin vyzývá přímo (Gn 22,2), při ní však k Abrahámovi mluví Hospodinův anděl. Jedná se o první setkání Hospodinova posla s Abrahámem, předtím s ním vždy mluví Hospodin přímo (pomineme-li 18. kapitolu Gn, kde navíc není užito výrazu *posel*). Také je to poslední místo v SZ, kdy Bůh k Abrahámovi mluví. Abrahám nepo-

chybuje, že mluví s Hospodinem, v 11. verši odpovídá stejně jako v Gn 22,1: „*Tady jsem*“. Při druhém zavolání, verše 15–18, Hospodin opakuje a rozhojňuje požehnání příslibené Abrahámovu potomstvu. Vyprávění má propracovanou strukturu,⁴⁸ velmi působivá je jeho stručnost.

Postava Hospodinova posla je zde však jakoby navíc. Může jít o vyjádření jistého zesílení Boží přítomnosti, protože se jedná o tak klíčový okamžik? Podobně jako v jiném klíčovém okamžiku, při oznámení Izákova narození, se Hospodin objevuje v podobě Abrahámovy hosta. Nebo se snad má naznačit, že zatímco v předchozích setkáních Abrahám Hospodina pouze slyšel, při těchto dvou klíčových okamžicích ho i v nějaké podobě viděl? Hospodinův posel zde vystupuje jako ten, kdo na Abraháma „zavolal“, má ho **odvrátit od toho, na co se s plným zaujetím soustředí, a uschnout ho pro Boží slovo.**

Ještě s jednou zmínkou o Božím poslu se setkáváme v Abrahámově příběhu, v Gn 24,7, když Abrahám posílá svého služebníka, aby vyhlédl Izákovi ženu v původní vlasti. Abrahám sám slibuje svému služebníku, že Hospodin s ním pošle svého anděla, aby se jeho poslání zdařilo.

4.2.4 Jákob a Boží poslové

4.2.4.1 Genesis 28,10–22 a Genesis 32,2

Jákob se s Božími posly poprvé setkává ve snu. Odchází do Charanu, aby si odsud na Izákovu žádost přivedl ženu. (Dalším důvodem odchodu bude patrně obava z bratra Ezaua, kterého připravil o požehnání prvorozeného.) Na tuto cestu mu Izák žehná. Jákob si k přenocování vybírá místo staré kanaánské svatyně. Buď to netuší, nebo úmyslně očekává prorocký sen.⁴⁹ Také je možné, že volí toto místo z obav před svým bratrem a hledá zde božskou ochranu nebo azyl.⁵⁰ Ve snu se mu představuje Hospodin, dává mu příslib svého požehnání a ochrany. Na to rozrušený Jákob po pro-

---

⁴⁸ *Boží řeč na začátku a na konci tohoto příběhu (připisovaného elohistické tradici) tvoří rámeček, do něhož je celé vyprávění zasazeno a který osvětluje jeho smysl. Nevědomost protagonisty je součástí jeho zkoušky; informovanost čtenáře na rozdíl od Abraháma, resp. informovanost Abraháma na rozdíl od Izáka, je zdrojem dramatické ironie jako působivého vypravěčského prostředku.* (PEN, op. cit., 87, pozn. k 22,1).

⁴⁹ srov. PEN, op. cit., 104.

⁵⁰ Výklady ke Starému zákonu. I. Zákon. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Praha: Kalich, 1991, 131.

buzení reaguje tak, že zde postaví posvátný kámen, místo přejmenuje na Bét-el a učiní zde slib Hospodinu.

Ve svém snu vidí žebřík nebo spíše schodiště, spojující nebe a zemi. Po něm vystupují a sestupují Boží andělé. Boží andělé zde představují jen jakousi předehtou nebo **doplnění Hospodinova zjevení**, patří k posvátné sféře a jsou rozpoznáni jako Boží poslové. Na rozdíl od předchozích zmínek se zde o nich hovoří v plurálu a objevují se ve snu. Nic podrobnějšího se nedozvídáme, neboť hlavními postavami úryvku jsou Hospodin a Jákob.

Podobnou zmínku o Božích poslech nacházíme při Jákobově návratu do vlasti ve Gn 32,2. Andělé se objevují před obávaným setkáním s Ezauem. Vzhledem k následujícímu verši, ve kterém Jákob vidí Boží tábor, lze snad vidění andělů interpretovat jako **vyjádření Boží ochrany**: nejedná se o bojovníky nepřítele, ale o Boží posly.

4.2.4.2 Genesis 31,3–13

V tomto úryvku Jákob svým ženám oznamuje plán útěku a návratu do své vlasti. Hlavním důvodem je sen, ve kterém Hospodin Jákoba vyzývá k návratu. Obsah snu Jákob vypráví svým ženám a začíná tím, že se mu zjevil Boží anděl. Struktura setkání s Božím poslem je podobná jako např. u Abraháma: Boží anděl oslovuje Jákoba, ten odpovídá. V 13. verši se Bůh představuje jako ten, se kterým se Jákob setkal v Bét-elu. Jedná se zde tedy opět o ztotožnění Boha a jeho posla. Zde by se mohlo zdát, že jeho postavu používá Jákob pro vysvětlení svého snu svým ženám.

4.2.4.3 Genesis 48,15–16

Zde je výraz *anděl* součástí Jákobova požehnání Josefovým synům: *Bůh, před nímž chodili moji otcové Abrahám a Izák, Bůh, který byl můj pastýř od mého mládí až do dneška, anděl, který mě vysvobodil od každého zla, kéž požehná těmto chlapcům.* Anděl je tedy ztotožněn s Hospodinem.

V Jákobově příběhu je role Božích poslů značně oslabena. V plurálu jsou **příslibem Božího jednání a Boží ochrany**. Pokud se hovoří o jednom poslu, je vždy **ztotožňován s Hospodinem**.

4.3 Hospodinův posel v knize Exodus

4.3.1 Setkání s Mojžíšem v hořícím keři

V Ex 3,1–10 Mojžíš jako pastýř přichází k Boží hoře Choreb a vidí Hospodinova posla v plameni ohně. Mojžíš je upoután zvláštním úkazem, že keř hoří, ale neshoří. Jde se podívat do těch míst a setkává se s Hospodinem, který pro něj má poslání. V dalších verších a kapitolách už hovoří přímo Bůh, představuje se jako Bůh Mojžíšových předků. Struktura setkání je podobná jako při setkání s Abrahámem (Gn 22,9–18) nebo Jákobem (Gn 31,3–11). V tomto úryvku to vypadá, jako by úlohou Hospodinova posla bylo **upoutat Mojžíšovu pozornost** zjevením v podobě hořícího keře a **přivést ho do Boží blízkosti**. Důraz na posvátnost místa je zde přímo vyjádřen (Ex 3,5).

4.3.2 Hospodinův posel jako vůdce Izraelitů z Egypta

V následujících částech knihy Exodus se anděl objevuje jako ten, kdo **chrání izraelský lid a ukazuje mu cestu**. V Ex 14,19 je anděl spojován nebo víceméně ztotožněn s oblakovým sloupem, který chrání Izraelity před Egypťany. V pokračování textu Ex 14,24 se ovšem oblakový a ohnivý sloup jeví jako místo, odkud působí Hospodin.

Další úryvek je součástí příslibů a hrozeb, které uzavírají vyhlášení smlouvy na Sinaji v Ex 23,20–23. Sám Hospodin zde přislubuje vyslání anděla před svým lidem, který ho má provázet na cestě pouští i při vstupu do země. O andělovi říká, že „*má v sobě moje jméno*“, proto můžeme anděla ztotožnit se samotným Bohem.⁵¹ Vedle anděla posílá Hospodin před Izraelem ještě hrůzu a děsy (PEN uvádí sršně), ty mají pomáhat při vyhnání národů sídlících v zaslíbené zemi. Boží posel vede Mojžíše a Izrael dále i po tom, co si lid zhotovil boha ze zlata (Ex 32, 34; Ex 33, 2).

I ve svém poselství k edomskému králi v Nu 20,16 Mojžíš zmiňuje, že Hospodin poslal svého anděla, aby vyvedl Izraelity z Egypta.

---

⁵¹ srov. PEN, op. cit., 228–229: *Anděl poslaný před Izraelem jak pro cestu pouští, tak i pro uvedení do země, může mít podobu posla i poselství, člověka i zvláštního znamení. V každém případě je zřetelným projevem Hospodinovy přítomnosti. Zatímco se Izrael rozrůstal v Egyptě, Bůh pro něj připravoval zemi tím, že řídil dění v přírodě i v historii.*

4.4 Bileám a Hospodinův posel (Nu 22,21–35)

Moabský král pošle pro známého věštce Bileáma, aby proklel izraelský lid, který se usadil na jeho území a kterého se obává. Hospodin Bileámovi nejprve cestu zakazuje, při druhé návštěvě ho posílá, formule se podobá poslání proroka. S tímto Hospodinovým rozhodnutím je v kontrastu událost v Nm 22,21–35, kdy se Hospodinův posel staví do cesty Bileámově oslici. Bileám ho nevidí a trestá oslici za neposlušnost. Hospodin způsobí, že k němu oslice promluví a že Bileám uvidí Hospodinova posla. Ve verších 32–35 je anděl ztotožňován s Hospodinem.

V tomto úryvku překvapí časté opakování výrazu *Hospodinův posel*. Příběh vyznívá jako ironická alegorie Bileáмова jednání vůči Hospodinu. Je také určitou přípravou na Bileámův úkol, neboť má vystupovat jako Hospodinův prorok a žehnat Izraeli. Svou strukturou se úryvek podstatně neliší od předešlých setkání s andělem.

4.5 Souhrn působení Hospodinova posla v Pentateuchu

V Pentateuchu se poprvé objevuje pojem *anděl Hospodinův/anděl Boží*, a to jistě ovlivnilo následující biblické spisy, proto bylo třeba věnovat popisu jeho pojetí delší úsek. Také se tu poprvé vynořuje otázka po identitě Božího posla. Je třeba si na ni utvořit názor, neboť bez něj by tyto úryvky působily zmateně. V textech knihy Genesis je Hospodinův posel ztotožňován se samotným Hospodinem. Boží posel poprvé hovoří k Hagar, otrokyni Abrahámovy manželky Sáry, která je na útěku před svou paní. **Zvěstuje jí narození syna a určuje jeho jméno a budoucnost.** Znovu se jí ujímá, když je Hagar vyhnána a **zachraňuje** ji i jejího syna Izmaela před smrtí v poušti. Zachráncem se anděl stává i pro Lota a jeho rodinu, pro zbytek Sodomy však představuje **vykonavatele Božího trestu**. Anděl Hospodinův hovoří poprvé také k Abrahámovi ve chvíli, kdy se chystá obětovat svého syna Izáka.

V Jákobově příběhu se objevují andělé v plurálu, jsou **doprovodem Hospodinova zjevení** a objevují se i před Jákobovým setkáním s Ezauem jako připomínka toho, že Hospodin je s Jákobem, jak slíbil. Hospodinův posel hovoří k Jákobovi ve snu a **tlumočí mu Boží příkaz**, aby se vrátil do své vlasti. Anděl je také zmiňován jako **průvodce** Abraháмова služebníka, který odchází hledat ženu pro Izáka. Zmínka o andělovi je také součástí Jákobova požehnání Josefovým synům.

V knize Exodus se role Hospodinova anděla mění: Hospodin ho ustanovuje **průvodcem a ochráncem Izraele**. Tato úloha se pak objevuje i v následujících spisech. Na začátku knihy Exodus je anděl zmiňován, podobně jako u Jákoba, při Hospodinově zjevení Mojžíšovi v hořícím keři.

V knize Numeri nacházíme zajímavý příběh, ve kterém vystupuje věštec Bileám a Hospodinův anděl. Anděl zde **brání** uskutečnění věštceva záměru, který se neshoduje s Boží vůlí.

5 Boží posel v dalších dějepisných knihách

Knihy Jozue, Soudců, 1. a 2. kniha Samuelova a 1. a 2. kniha Královská se řadí mezi dějepisné knihy. Jejich obsahem jsou události mezi obsazením Kanaánu a pádem Jeruzaléma. Podklady pro jednotlivé knihy byly velmi různorodé — částečně ústní, částečně písemné. Redakčním zpracováním (patrně ve dvou fázích: předexilní a exilní) deuteronomistickou školou dostalo celé dílo jednotnou teologickou koncepci.⁵² Sepsání hlavní části tohoto díla spadá patrně do doby Jóšiášovy na konci 7. století př. Kr.

Dalšími knihami řazenými k dějepisnému dílu jsou knihy Kronik, kniha Ezdrášova a kniha Nehemiášova. Tyto knihy se nazývají chronistické dílo a tvoří pokus o nové teologické zpracování dějin od stvoření. Vznik díla se datuje mezi roky 350–250 př. Kr.

5.1 Stručná charakteristika dějepisného díla⁵³

Knihy Soudců je původně tvořena jednotlivými příběhy soudců izraelských kmenů, které byly nejprve tradovány v prostředí vlastního kmene, poté byly sloučeny do jednoho celku a byly zasazeny do společného chronologického a teologického schématu. Popisují čtyřfázový cyklus: Izrael je modlářsky nevěrný Hospodinu, což vyvolá Boží trest v podobě útoku nepřátel. Následuje prosba k Bohu o záchranu, Bůh povolává soudce osvoboditele.

Knihy Samuelova obsahuje četná opakování, neboť prameny pocházejí z různých tradic, které nejsou příliš upravovány ani sjednocovány. Obsahuje vyprávění o proroku Samuelovi a osudech archy úmluvy. Poté následují dva větší vyprávěcí celky zachycující historii království: Davidův nástup na trůn a vláda jeho následníků. Jedná se o kvalitní historiografické dílo.

Knihy Královské zpracovávají velmi různorodé prameny, některé pocházející z královského dvora se přímo uvádí; samostatně byl zpracovány části o Eliášovi a Elizeovi. Zprávy o jednotlivých králích mají víceméně jednotné schéma, jsou jmeno-

---

⁵² srov. DILLARD–LONGMAN: op. cit., 235nn.

⁵³ HŘEBÍK Josef: Speciální úvod do Starého zákona I., http://ktf.cuni.cz/~hrebik/spec_uvod_1.html (1. 3. 2011).

vání králové v Izraeli a v Judsku, ke každému králi je uvedena alespoň jedna významná událost z doby jeho vlády. Převažuje ovšem negativní hodnocení, kromě Ezechiáše a Jošiáše.

Knihy Kronik používají řady ústních i písemných pramenů, které zpracovávají osobitým způsobem jako teologickou aktualizaci dějin na způsob midraše. Tomu odpovídá selektivní výběr pramenů i nedodržování chronologického sledu. Co do literárních kvalit se nevyrovnají předchozímu deuteronomistickému dílu.

S výrazem *Hospodinův/Boží posel* se setkáme v Sd, 1 Sam, 2 Sam, 1 Král, 2 Král, 1 Kron a 2 Kron. V knize Jozue se slovo *anděl* nevyskytuje, i když by příchodu Hospodinova posla odpovídala epizoda předcházející dobytí Jericha v Joz 3,13–15. Jozue se tu setkává s mužem, který mu říká, že je „*velitel Hospodinova zástupu*“. Popis setkání vykazuje jistou podobnost s Božím zjevením Mojžíšovi v hořícím keři.

5.2 Anděl v knize Soudců

Hospodinův posel se objevuje hned v úvodu ke knize Soudců, Sd 2,1–4 a předznamenává problémy, do kterých se lid svou nevěností Boží smlouvě dostává. Mluví zde jako Hospodin a prohlašuje, že kvůli nedodržování smlouvy ze strany Izraele nevyžene před ním jeho nepřátele ze země. Další působení Božího posla se ukazuje v příbězích dvou soudců: Gedeona a Samsona.

5.2.1 Vyvolení Gedeona (Sd 6,11–24)

Setkání Gedeona a anděla se odehrává pod posvátným stromem. Anděl používá zajímavý pozdrav: „*Hospodin s Tebou, udatný bohatýře.*“, který předznamenává Gedeonovo poslání. V této chvíli však vede Gedeona ke stížnosti, ve které jsou připomínány Hospodinovy mocné činy při vyvedení z Egypta jako kontrast k momentální situaci. Na to Bůh Gedeona posílá bojovat proti nepřítelům Izraele. Ten se ale zdráhá a chce znamení, že ten, kdo s ním mluvil, je skutečně Hospodin. Přináší obětní dar, který Bůh přijímá. Gedeon se obává o svůj život, protože viděl Božího posla — tedy vlastně Boha samotného (Sd 6, 22). Dále v příběhu již komunikuje Gedeon přímo s Hospodinem. Toto místo mu zasvěcuje.

Struktura příběhu je podobná jako v dřívějších setkáních s Božím andělem (např. Gn 28,10–22). V tomto případě se však nejedná o osobní nouzi, ale o útisk Izra-

ele. Gedeon je vybrán, aby Izrael zachránil před nepřáteli. Zároveň je Gedeon uveden do naslouchání Bohu.

5.2.2 Ohlášení Samsonova narození (Sd 13,1–24)

Hospodinův posel se zjevuje Manoáchově ženě, která byla dosud neplodná. Je zajímavé, že se nedozvídáme její jméno. Oznamuje jí, že otěhotní a porodí syna, který bude od početí zasvěcený Bohu, proto musí dodržovat předpisy nazireátu. Není určeno chlapcovo jméno. Když to oznámí svému muži, ten prosí Boha o další setkání. Anděl se opět zjeví ženě na poli, ta přivádí svého muže. Manoách se snaží posla pohostit, ale ten pokrm odmítá a vyzývá ho k oběti Hospodinu. Manoách se ještě snaží zjistit poslovo jméno, ale marně. Manoách přináší oběť Hospodinu, ke které se posel přidává a mizí. Ve 22. verši je posel Boží ztotožněn s Bohem.

Struktura je podobná ostatním **zvěstováním o narození syna**. Není zde určeno jméno dítěte a ke zvěstování matce je připojen i otec. Po celou dobu tu vystupuje Boží posel, který je až samotnými účastníky ztotožněn s Hospodinem.

5.3 Knihy Samuelovy

V knihách Samuelových je třikrát David přirovnáván k Hospodinovu poslu, který pozná, **co je dobré a koná to**. Je to vždy v přímé řeči adresované Davidovi jednou jako vojenskému veliteli (1 Sam 29,9) a dvakrát jako králi (2 Sam 14,17–20; 2 Sam 19,28). Zřejmě se jedná o starověký způsob vyjadřování, praktikovaný zvláště vůči panovníkovi.⁵⁴ Podobně hovoří i Ester ke králi v Es 5,7.

Další andělovo působení nalezneme v 2 Sam 24,16 nn. Poté, co David nařídil sčítání lidu, postihuje Hospodin jeho zemi morem. Ve chvíli, kdy se anděl chystá šířit zkázu v Jeruzalémě, Hospodin ho zastavuje, protože je mu Jeruzaléma líto. Stejný příběh líčí i 1 Kron 21,14–30. Tady je ovšem anděl popsán daleko barvitěji: stojí mezi nebem a zemí, v ruce má tasený meč, napřažený na Jeruzalém. Anděl nařizuje prorokovi Gádovi, co má říci Davidovi. Každý, kdo anděla vidí, je plný strachu. Tento Boží posel je bližší představě uvedené v Dan 9,21 nebo 2 Mak 10,29. Pozoruhodné je, že se tady se anděl **obrací proti Izraeli**.

---

⁵⁴ srov. STIER: op. cit., 57.

5.4 Knihy Královské

První zmínka o andělu v 1 Král 13,18 je vlastně podvod — starý prorok řekl Hospodinovu prorokovi, že i on viděl anděla, který mu dal opačný příkaz. To pak stálo Hospodinova proroka život.

Další dvě setkání s Božím poslem se týkají Eliáše. V 1 Král 19,4–8 anděl sytí proroka, aby došel až k Boží hoře Chorébu. V 2 Král 1,3–16 anděl posílá proroka s poselstvím ke králi. Mezi králem a Hospodinem stojí dva prostředníci.

V 2 Král 19,35 **pobije** Hospodinův anděl ohromné vojsko asyrského krále a **zachrání Jeruzalém a celou zemi**. Stejnou událost najdeme popsanou ještě v 2 Kron 32,21 a v Iz 63,9. Tento obdivuhodný mocný čin, kterým Hospodin zachránil Izrael, je ještě několikrát vzpomínán: Sir 48,21; v modlitbě Judy Makabejského 1 Mak 7,41 a 2 Mak 15,22. Podobně prosí o seslání dobrého anděla k záchraně Izraele v 2 Mak 11.

5.5 Souhrn rolí přisouzených andělovi v dějepisných knihách

V knize Exodus je anděl pověřen **ochranou Izraele**. I zde však může být ztožňován s Hospodinem, neboť ten je v důsledku jediným Vykupitelem Izraele. S tímto andělovým posláním souvisí i příběhy Gedeona a Samsona v knize Soudců. Oba jsou vyvoleni, aby pomohli izraelskému lidu, který je sužován nepřítelem. Vidíme, že s přijetím této úlohy má Gedeon (podobně jako předtím Mojžíš) problém, neustále žádá na Hospodinu další potvrzovací znamení. Samson je vybrán už v matčině lůně, jedná se o klasický příklad **zvěstování o narození syna** matce, která byla neplodná. V knihách Samuelových a Královských se mění postava anděla, odděluje se stále více od Hospodina a blíží se představě královského služebníka. Objevuje se tu ovšem také v úloze **zachránce** proroka Eliáše a tomuto prorokovi také **tlumočí Boží příkazy**.

V deuteronomistických dějinách se role anděla rozšiřují: objevuje se tu anděl **trestající Izrael**. Veškeré poslání je zaměřeno vůči celému národu. Gedeon i Samson jsou vyvoleni, aby bojovali za Izrael, a když anděl posílá proroka ke králi, je král zodpovědný za celou národní pospolitost. V Davidově případě je potrestán celý národ za královu chybu, v případě samařského krále Achaziáše je potrestán on sám smrtí, proto-

že se chtěl dotazovat jiných bohů. Největším dílem Božího posla je však pobití asyrského vojska.

6 Žalmy a kniha Job

Výraz *anděl* nacházíme i v poetických knihách Starého zákona jako jsou Žalmy nebo část knihy Job.

Kniha žalmů je básnickou sbírkou žalmů různých žánrů z různých období izraelských dějin. Část z nich se používala v chrámové či domácí liturgii. Obvykle se sbírka žalmů dělí na pět částí a rozlišuje se pět základních druhů: hymny, kolektivní žalozpěvy, královské žalmy, individuální žalozpěvy, individuální děkovné písně. Datace je nesnadná. V jednotlivých žalmech se nacházejí velmi staré prvky, počátky některých jsou v době královské, výsledná podoba je asi z doby poexilní. Žalmy jsou citovány v knihách Kronik, proto je toto období považováno za horní hranici jejich vzniku.⁵⁵

Kniha Job je vyprávěním, které je zaměřené na události týkající se jedné osoby. Zpracovává obdobné téma jako jiné texty ze starého Orientu: problém nezaviněného utrpení spravedlivého člověka. Lze tu rozpoznat dvě složky: prozaické rámcové vyprávění a poetickou hlavní část. Z hlediska formy souvisí kniha Job s žalozpěvy. Některé části vyprávění naznačují, že by se její vznik mohl datovat do poexilní doby.⁵⁶

6.1 Zmínky o andělech v knize Job

V knize Job se výraz *anděl* vyskytuje na dvou místech. V Job 4,18 čteme „*Ne-může-li věřit vlastním služebníkům, shledává-li omylnost i na andělech*“. Vlastní služebníci jsou totožní s anděly, jde o paralelismus. Je to první zmínka o jakési křehkosti andělů. Dosud v textech vystupovali jako spolehliví vykonavatelé Boží vůle. Tento verš spolu s následující otázkou v Job 5,1 může mít svůj původ ve zvyku utíkat se k přímělu andělů a to může evokovat vzdálenou souvislost s mnohobožstvím.⁵⁷

Další přímou zmínku najdeme v Job 33,23. V ČEP je anděl nazván tlumočnickem, v překladu Jeruzalémské bible zní verše Job 33,23–24 následovně: „*Najde-li se tehdy vedle něho Anděl, Prostředník (dosl. ten, kdo vykládá), vzatý z tisíce, jenž tomu člověku připomíná, co má dělat, slitovává se nad ním a prohlašuje: Ušetří ho před*

---

⁵⁵ srov. RENDTORFF: op. cit., 304nn; HŘEBÍK Josef: Speciální úvod do Starého zákona II., http://ktf.cuni.cz/~hrebik/spec_uvod_2.html (1. 3. 2011).

⁵⁶ srov. RENDTORFF: op. cit., 309nn.

⁵⁷ srov. Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Praha: Kryslal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2009, 817.

*sestupem do hrobu: našel jsem výkupné za jeho život.*⁵⁸ Anděl je tu tedy zcela oddělen od Hospodina, představuje toho, kdo **vysvětluje člověku smysl jeho nemoci a přimlouvá se za něj u Boha**. Toto pojetí je blízké následujícím biblickým knihám, jak bude dále rozvedeno.

6.2 Žalmy zmiňující anděly

Andělé jsou uvedeni celkem v pěti žalmech. V Ž 34,8 vystupuje *Hospodinův anděl, který se položí táborem kolem těch, kteří se bojí Boha*. To může být ozvěna anděla chránícího Izrael na cestě z Egypta (viz Ex 14,19). V žalmu 35,5–6 se nastiňuje, co se má stát žalmistovým nepřátelům, „*až na ně udeří anděl Hospodinův*“. Autor se tu dovolává pomoci, která je přislíbena Božímu lidu v Ex 23,22.

V dalších třech žalmech: Ž 91,11–12; Ž 103, 20–22 a Ž 148,2 jsou zmiňováni andělé v plurálu. V prvním zmíněném žalmu jde opět o Boží ochranu poskytovanou skrze anděly a v druhých dvou žalmech se nastiňuje představa Boha jako orientálního vládce, obklopeného služebníky, kteří ho chválí. Jedná se tedy o takové představy andělů, které byly už zmíněny dříve.

---

⁵⁸ JRB, op. cit., 860.

7 Anděl v prorockých knihách

Prorocké knihy tvoří sbírky textů, které byly někdy zapsány přímo samotným prorokem nebo jeho žáky, jindy byly ústně tradovány a později zapsány. Období proroků začíná kolem roku 750 př. Kr. Jejich proroctví bylo určeno celému Izraeli. Poprvé se nám tu dostává jakési základní představa o autorovi.

Převažujícím literárním druhem je poselství, ale objevují se tu i například písně a podobenství. Proroci bývají někdy také sami nazýváni Božími posly. Zapsané texty jsou určeny budoucím pokolením, která je aktualizují a doplňují podle nových situací.

Anděl je zmiňován u třech proroků Iz, Oz a Mal pouze okrajově. Více kontextů najdeme u Daniela a zejména u Zachariáše.

7.1 Stručné zmínky u proroků

V knize proroka Izaiáše najdeme dvakrát zmíněného anděla. První zmínka v Iz 37,36 je připomínkou pobití asyrského vojska uvedeného v 2 Král 19,35. Druhá zmínka v Iz 63,9 je zapojena do části oslavující Boží milosrdenství a anděl je tu ztotožňován s Hospodinem (*anděl stojící před jeho tváří je zachraňoval*), neboť Izrael zachraňuje jenom Bůh.

Další jednotlivé zmínky najdeme v knize proroka Ozeáše (Oz 12,5) a Malachiáše (Mal 3,1). **Ozeáš** v části vyprávějící o Jákobovi zmiňuje, že „*se utkal s andělem*“ (naráží na Gn 32,25–31), jde zřejmě o paralelismus, neboť předchozí verš zmiňuje, že „*zápasil s Bohem*“, jak ostatně neznámého označil i Jákob. Ozeáš tedy ztotožňuje anděla s Hospodinem.

Podobně tak činí **Malachiáš** v Mal 3,1: *posel smlouvy* je Bůh. Jako posel, který má připravit cestu je v Mal 3,23 jmenován Eliáš, později byl ztotožňován s prorokem samotným a byl tak pojmenován prorocký spis.⁵⁹

7.2 Andělé u Zachariáše

Knihy proroka Zachariáše se dělí do třech celků: kap. 1–8, tzv. Protozachariáš, tvoří noční vidění, která nastala mezi lety 520–518 př. Kr. a zaměřují se na rekon-

---

⁵⁹ srov. RENDTORFF: op. cit., 301.

strukci Chrámu; Deuterozachariáš (kap. 9–11) a Tritozachariáš (kap. 12–14) jsou datovány do začátku helénistické epochy.

V knize proroka Zachariáše se hojně vyskytuje Boží posel, a to v kapitolách 1–6. Boží posel je součástí prorokových nočních vidění. Hned v prvním vidění v Zach 1,7–17 je však poměrně obtížné odlišit jednající postavy. Zachariáš má vidění, na jehož význam se ptá Božího anděla (interpretační anděl), který slibuje vysvětlení. V 11. verši se objevuje Hospodinův anděl, který je prostředníkem při hovoru s Hospodinem. Není jasné, zda interpretační anděl a Hospodinův anděl jsou dvě postavy, nebo jedna.⁶⁰ Důležité ovšem je, že zde Hospodinův posel je jasně odlišen od Hospodina. Úlohou anděla je **vysvětlovat prorokovi vidění** a stává se i **tlumočníkem Božího slova** vůči prorokovi (Zach 1,14).

7.3 Andělé u Daniela

Knih Daniel je velmi komplikovanou starozákonní knihou. Je psána ve třech jazycích: hebrejštině, aramejštině, řečtině. Řecké části jsou řazeny k deuterokanonickým knihám. Dělí se do dvou částí, které mají zcela odlišný charakter: kapitoly 1–6 jsou vyprávění o Danielovi a jeho přátelích, která se odehrávají v babylonském nebo perském zajetí. Od 7. kapitoly jsou zmiňována prorokova vidění. Jako celek bývá řazena k apokalyptickým knihám jako jediná ve SZ, i když ne všechny texty obsahují tyto prvky. Její vznik se klade do doby Antiocha Epifana (těsně před rok 164 př. Kr.). Někdy bývá označována za nejmladší starozákonní knihu.

V knize Daniel se několikrát hovoří o Božím poslu v obou částech (protokanonické i deuterokanonické). Představím výskyty z jednotlivých částí společně, protože na sebe navazují a vztahují se ke stejné události.

V Dan 3,(49)⁶¹ v tzv. Azariášově modlitbě se mluví o Hospodinově andělu, který sestoupil do ohnivě pece, aby zachránil tři mládence. Dan 3,(59) je součástí Boží chvály a andělé jsou vyzýváni, aby se k ní připojili. V Dan 3,28(95) král Nabuchodonozor, který přikázal hodit do ohně tři mládence, velebí Boha, že poslal svého anděla, který je ochránil. Při pohledu do pece ve verši 3,25(92) nazývá čtvrtého muže, kterého vidí, synem bohů.

---

⁶⁰ srov. SMITH Ralph L.: Word biblical commentary. Volume 32, Micah-Malachi, Texas: Word Books, 1984, 188nn.

⁶¹ V závorce je uvedeno číslování veršů podle LXX, tedy s vložením tzv. dodatků.

Podobná situace nastává v 6. kapitole, kdy už je Daniel sám vhozen do lví jámy. Tady Daniel sám odpovídá ze lví jámy na dotaz králi v Dan 6,23, že Bůh poslal svého anděla, aby ho zachránil.

V dodatku Zuzana se soudce Daniel při výslechu dvou mužů, kteří Zuzanu nespravedlivě obvinili, dovolává msty anděla Božího (Dan 13,55 a Dan 13,59). Anděl je tu tedy zmiňován jako **ochránce** nevinné Zuzany a **Hospodinův mstitel**. V dodatku Běl a drak se odehrává podobný příběh jako v 6. kapitole. Hospodinův anděl nařizuje proroku Abakukovi, aby pokrm, který připravil, donesl do Babylona do lví jámy Danielovi a dokonce proroka sám dopraví tam i zpět (Dan 14,34–39). V uvedených úryvcích je Boží posel představen jako **ochránce** těch lidí, kteří mu slouží. Andělé také mají za úkol **chválit a velebit Boha**.

Uvedené výskyty z knihy proroka Daniela se nevyskytují v částech obsahujících apokalyptické texty. I když právě tyto texty přispěly k rozvoji pozdější nauky o andělech, slovo *posel* nebo *anděl* se v nich nevyskytuje a proto o nich pojednávám na jiném místě (viz 3.5.4).

7.4 Nová úloha anděla v prorockých spisech

V knize proroka Daniela vystupuje anděl jako **zachránce**, kterého posílá Bůh, aby se zázračným způsobem ujal těch, kteří zůstali Bohu věrní a ocitli se za to v lidsky neřešitelné situaci. Tento zásah pak vede k uznání Hospodina jako jediného Boha.

V prorockých knihách, zejména u proroka Zachariáše, se setkáváme s novou rolí anděla: **vysvětluje** prorokovi smysl jeho vidění. Vystupuje v nich také jako **prostředník** mezi lidmi a Bohem a jako **přímluvce**.

8 Andělé v deuterokanonických knihách

Z deuterokanonických knih, které jsem ještě nezmínila, jsou dva drobné výskyty v knize Moudrosti a v knize proroka Baruka. V knize moudrosti se výskyt nedá považovat za relevantní k tomuto tématu, protože se tu hovoří o *pokrmu andělů*, jímž je myšlena mana, které se Izraelitům dostávalo jako pokrmu při putování pouští z Egypta (Mdr 16,20). V knize proroka Baruka je varování před neživými bohy, které potkají Izraelité v zajetí. Prorok je nabádá, aby zůstali věrni Hospodinu, že je jeho anděl s nimi a ochrání je, což opět souzní s Hospodinovým slibem z Ex 14,19.

Nejdelší příběh o Hospodinově poslu nalezneme v knize Tobiáš.

8.1 Anděl a Tobiáš

Knih Tobiáš představuje rodinnou historii, která byla původně sepsána hebrejsky nebo aramejsky. Vznikla patrně kolem roku 200 př. Kr. jako poučný příběh. Vypráví o židovské rodině deportované během 8. století př. Kr. do Ninive. Obsahuje časové i místní nepřesnosti. Záměrem je posílit víru těch, kteří se utíkají k Hospodinu a na Tóbitově příkladu jim ukázat, že Bůh své věrné neopouští, i když prochází zkouškami. Je tu vysoce hodnoceno manželství, rodinný život a věrnost Bohu i ve velkých obtížích. Dále kniha ukazuje, jakou sílu má modlitba a jak Bůh prostřednictvím andělů člověka zachraňuje.

Tobiáš hledá průvodce na cestě do Méd a nalezne anděla Refáela, který se ovšem představí jako „Azarjáš, syn velkého Chananjáše“. Jedná se o slovní hříčku s významem „jsem Pomocník, syn velkého Slitovníka“. Andělovo jméno je také vyznačkové a znamená „Hospodin uzdravuje“. Víru v ochranu andělů prozrazuje Tob 5,22. Anděl doprovází Tobiáše na cestě a dovede ho až k Sáře, která je mu podle pravidel příbuzenství určena za ženu. Už byla sedmkrát vdaná a zlý démon zabíjí její ženy. Tady se objevují jisté magické praktiky. Anděl poradí Tobiášovi, aby si uschoval části ryby, které pak užívá k ochraně Sáry před démonem a k uzdravení svého otce. Refáel také spoutá démona (Tob 8,3), který Sáru trápil. Po šťastném návratu k rodičům se Refáel dává poznat a představuje se jako „jeden ze sedmi andělů, kteří jsou připraveni, aby vcházeli před Hospodinovu slávu“. Tato představa odpovídá perskému vlivu: „Za perské doby stávalo kolem krále sedm velmožů, kteří směli hledět na královu tvář“ (est 1,14 srov. 7,14) a podle dávné staroorientální zásady platilo „jak na nebi, tak na zemi“, takže i Hospodin se obklopoval sedmi duchy (Zj 1,4 3,1 4,5 5,6

8,2 srov. též Za 4,10) Z nich povstali časem archandělé a pozdější židovstvo znalo i jejich jména. V knize Danielově eteme o Gabrielovi (da 8,16 9,21 srov. Lk 1,26) a Míkaelovi (da 10,13–21 12,1 i srov. Ju 9 Zj 12,7).⁶² Je to vůbec poprvé, kdy má anděl vlastní jméno v biblických textech.

Je zde zdůrazněno, že Hospodin **zasahuje prostřednictvím svého anděla**. Anděl je tím, kdo **přednáší modlitby a dobré skutky** před Boha (Tob 12,12). Stává se **průvodcem** na cestě, **ochráncem, strážcem** i tím, kdo **přináší uzdravení a spoutává démona**. Povzbuzuje k Boží chvále. Anděl nejprve skrývá svou totožnost a vydává se za člověka. Při představování sděluje nejen své jméno, ale i své poslání. Setkáváme se zde tedy s úplně odlišnou podobou anděla, než ve starších biblických spisech. Zároveň se liší i od apokalyptických představ. Nejvíce se blíží představě strážného anděla, zde ovšem s výjimečnou mocí.

---

⁶² BIČ, Miloš: Výklady ke Starému zákonu. V., Knihy deuterokanonické (nekanonické, apokryfní), Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, 43.

9 Vztah identity a role anděla ve Starém zákoně

Anděl, v původním významu slova posel, prochází celým Starým zákonem a vlastně celou Biblií, i když se s ním nesetkáme ve všech knihách. Z výše uvedeného přehledu je zřejmé, že postava anděla prošla od nejstarších starozákonních spisů k nejmladším značnou proměnou.⁶³ Vzhledem k velkému časovému rozpětí je to pochopitelné. Nauka o andělech jako Božích poslech a služebnících se vyvíjela a absorbovala vlivy prostředí, to se zpětně odráželo v biblických textech. Zároveň ovšem nesměl být narušen starozákonní monoteismus a zastíněn Hospodina, který všechno působí. Na druhé straně vystoupení Božího posla umožňovalo uchovat a zvýraznit Boží transcendenci.

9.1 Identita Hospodinova posla a s ní spojené otázky

Z textů zřetelně vystupuje anděl Hospodinův (מַאֲלַךְ יְהוָה), jinde nazývaný také posel Boží (מַאֲלַךְ הַאֱלֹהִים). Při čtení jednotlivých úryvků je zřejmé, že nejde jenom o upřesnění, které by znamenalo, že tohoto posla posílá Bůh na rozdíl od jiného lidského posla. Objevuje se tedy otázka, která nemůže být s jistotou uspokojivě zodpovězena (srov. 3.2): kdo je Hospodinův anděl? Jedná se vůbec o samostatnou bytost, nebo je to jenom jiný výraz pro Hospodina samotného? V této souvislosti se často upozorňuje, že je třeba odhlédnout od jeho bytí a soustředit se na andělův úkol.⁶⁴ Nelze ovšem popřít, že odpověď na tuto otázku by pomohla vyjasnit i andělův úkol. S tím souvisí další otázka: pokud by anděl Hospodinův představoval samostatné bytí, jedná se vždy o téhož anděla nebo Hospodin posílá různé posly? V této souvislosti je třeba připomenout, že anděl zde nikdy nemá vlastní jméno. Jako stejný se Hospodinův anděl jeví ve funkci průvodce Izraele zejména v knize Exodus (např. Ex 14,19; Ex 23,23 a další), nelze ovšem říci, že je stejný jako v knize Genesis.⁶⁵

---

⁶³ srov. WESTERMANN Claus: Genesis 12–36, BK I/2, 2. Aufgabe, Neukirchen-Vluyn: Neu-kirchener, 1989, 290.

⁶⁴ srov. KKC, čl. 329.

⁶⁵ srov. STIER: op. cit., 61.

Ukazuje se však, že odhlédneme-li od detailů, můžeme u Hospodinova posla vysledovat určité společné rysy typické pro skupiny biblických knih (Pentateuch, dějepisné knihy, prorocké knihy). Tyto rysy, které nese Hospodinův anděl v jednotlivých spisech, se mohou dokonce stát důležitým prvkem literárně kritického studia biblického textu.⁶⁶

Všeobecně je ohledně identity Hospodinova posla v biblických komentářích přijímána tzv. **identifikační hypotéza**, to znamená, že posel Hospodinův představuje v textech Hospodina samotného (viz 3.2). Pro podporu této hypotézy v některých úryvcích svědčí střídání osob: hovor zahajuje většinou Boží posel, pokračuje Hospodin (např. Ex 3,2–6); posel mluví v 1. os. sg. slova příslušející přímo Hospodinovi (např. Gn 16,10) nebo se Hospodin přímo představuje (např. Gn 31,13). V některých dalších případech je ten, kdo je nejprve nazván Božím poslem, příjemcem poselství identifikován jako Bůh (Gn 16,13; Sd 13,22). To platí pro starší texty, Pentateuch a knihu Soudců. Od 1. knihy Samuelovy se už s podobnými náznaky v textu nesetkáváme.

Je zajímavé, že v úryvcích knihy Genesis se nestává, že by ten, kdo hovoří s Hospodinovým poslem, měl obavy o svůj život. Až v Ex 3,6 se Mojžíš obává na Boha pohledět, není zde zmíněno z jakého důvodu. Pak následuje předání Smlouvy na Sinaji a tam sám Bůh varuje před snahou proniknout do jeho blízkosti (viz Ex 19,9–13; 19,24; 20,19). Tato snaha bude potrestána smrtí. To je zřejmě zdrojem obav ze smrti při dalším setkání s Bohem (např. Sd 6,22; Sd 13,22).

Toto zjištění koresponduje s Westermannovým názorem, že střídání Boha a Božího posla ve starších vyprávěních se nedá vysvětlit, tak jako v pozdějších textech, tím, že jde o následek teologické reflexe, která se snažila korigovat antropomorfismy spojené s Bohem a připisovala je Božímu poslu. Podle něj se spíše jedná o popis zkušenosti, kdy v nejvyšší nouzi došlo k setkání s poslem. Tento posel sděluje slovo, které tuto nouzi mění. V náboženství otců ještě prostředníka mezi Bohem a člověkem netvoří prorok nebo kultovní instituce. Boží slovo tak přichází přímo od Boha skrze posla, který je obyčejným člověkem. Jediným rozdílem bývá to, že je cizinec a že zná jméno toho, koho oslovuje.⁶⁷

---

⁶⁶ srov. AUSLOOS Hans: The „Angel of YHWH“ in Exod. XXIII 20-33 and Judg. II 1-5. A Clue to the „Deuteronom(ist)ic“ Puzzle? In: *Vetus Testamentum* LVIII (2008) 1–12.

⁶⁷ *Für diese Erzählungen kann es daher nicht zutreffen, dass das Reden von einem mj erst aus theologischer Reflexion entstanden sei (...). Es ist vielmehr erzählende Wiedergabe wirklicher, vielfältiger Erfahrung einer begegnung in höchster Not, in der der Begegnende das die Not wendende Wort sprach.* (WESTERMANN: op. cit., 290.)

V knize Exodus, v částech, kdy Hospodin slibuje izraelskému společenství vedení svého anděla, se zdá, že Boží posel se liší od Hospodina. Zejména to vysvítá z Ex 33,1–3. Ex 33,3. Tento úryvek by se dal interpretovat tak, že Hospodin posílá s Izraelem svého posla, neboť sám nemůže jít se svým lidem, aby ho nevyhubil. Naproti tomu v Ex 14,19–20 není výrazný rozdíl mezi Božím poslem a Hospodinem — oba souvisejí s oblakovým sloupem. Na příslib, který je zaznamenaný v knize Exodus, že totiž anděl povede izraelský národ, se mladší texty často odkazují (např. Bar 6,6).

9.2 Působení anděla v starozákonních spisech

Přes všechny zmíněné otázky a úskalí se zdá, že je možné rozpoznat a nastínit základní role andělů ve Starém zákoně.

První, v podstatě literární roli anděla, kterou je třeba vzhledem k výše uvedeným otázkám zmínit, je **reprezentovat Hospodina**. V nejstarších textech knihy Genesis je to z důvodu neschopnosti sdělit osobní zkušenosti ze setkání s Bohem, v mladších textech přistupuje teologická reflexe, která se snaží, aby Bohu nebylo připisováno nic lidského a tím se chránila jeho transcendence.

Další role se už budou týkat konkrétního poselství, při němž odhlížím od otázky, zda jde o ztotožnění anděla s Hospodinem, nebo o samotnou postavu anděla. Jednou z nejdůležitějších úloh Božího anděla je **zvěstování narození syna**, které je obvykle spojené s určením jeho jména a nastíněním jeho budoucnosti (Hagar — narození Izmaela: Gn 16,7–14; Manoáchova žena — narození Samsona: Sd 13,1–23, v této linii pokračuje i zvěstování Marii o Ježíšově narození: Lk 1,26–38). Dále plní úlohu **zvěstovatele Boží vůle**: předává instrukce, vede člověka (při obětování Izáka: Gn 22,10–19; Jákobův návrat: Gn 31,11–16; pověření Eliáše zvěstováním Božího slova králi: 2 Král 1,3–16; Dan 14,33–39). Ke speciálním případům patří role **vůdce a ochránce izraelského národa**, který na Hospodinův pokyn vede Izrael z Egypta přes poušť do zaslíbené země a i nadále nad ním bdí (Ex 14,19–20; Ex 32,31–35; Ex 33,2; Nu 20,16; Sd 2,1–4; Sd 5,23). S ochranou izraelského lidu souvisí i **vyvolení lidí**, kteří se na ní mají podílet (Mojžíš: Ex 3,2–6; Gedeón: Sd 6,11–23), také se projevuje jako mocný vojevůdce (pobití asyrského vojska: 2 Král 19,35).

Hospodinův posel ve Starém zákoně také často zastává roli **zachránce života**, dodává posilu pro další život (Hagar a Izmaelovi: Gn 21,9–2, Abrahámovi při obětování Izáka: Gn 22,10–19; Jákob — poslové jako znamení Boží podpory: Gn 32,2–3; nasycení Eliáše v poušti: 1 Král 19,4–8; mládenci v ohnivě peci: Dan 3,25–28; Daniel

ve lví jámě: Dan 6,22–24; Tobiáš: Tob 8,2–3). Anděl také vystupuje jako **obránce Božího rozhodnutí** (Bileám: Nu 22,21–35). Jednou je anděl pověřen zasáhnout proti Izraeli jako **trestající a zákazonosný anděl** (2 Sam 24,15–17; 1 Kron 19,14–30). V pozdějších apokalyptických spisech zastává roli **anděla vykladače** (Zach 1,7–14; a další kapitoly 2–6). Na několika místech jsou andělé zmiňováni jako nebeští služebníci, kteří **chválí Boha** (Ž 103,20; Dan 3,59).

Všechny tyto úlohy andělů je třeba vidět v naprosté závislosti na Hospodinu, kterého Starý zákon představuje jako původce všeho. Podle své vůle ke svému dílu používá andělů, stejně jako lidí.

10 Odlišnosti NZ a SZ

Přestože už po několik staletí tvoří Starý a Nový zákon jednu knihu – křesťanskou Bibli, obě části se liší v řadě kulturně historických aspektů. První z takových odlišností je doba vzniku. Novozákonní spisy jsou mladší. Většina dnešních badatelů se shodne na tom, že byly napsány v období od poloviny 1. století do poloviny 2. století po Kristu.⁶⁸ Ve srovnání s dobou vzniku starozákonních spisů jde o poměrně krátké období zhruba jednoho století, během kterého došlo k písemnému zachycení ústního hlásání.⁶⁹

S dobou vzniku souvisí i rozdílnost jazyka. Novozákonní spisy jsou dochovány v řečtině.⁷⁰ Ta v té době představovala společný jazyk zejména pro obyvatele východní části římské říše. Úroveň novozákonní řečtiny není jednotná, některé spisy se vyznačují mnohými semitismy, které svědčí o tom, že byly sepsány v židovském prostředí nebo přímo židovskými autory (zejména to platí o Apokalypse). Jiné spisy jako například Lukášovo evangelium a Skutky apoštolů vykazují styl, jakým se vyjadřoval vzdělaný Řek té doby. Co se týče literárního zpracování, mohla být v některých případech inspirovaná soudobá literární díla. To platí například pro epištoly, které dodržují formální prvky starověké korespondence. Z hlediska této práce je důležité, že máme k dispozici velmi kvalitně rekonstruovaný původní řecký text.

Další důležitou okolností je to, že novozákonní spisy vznikaly v prostředí, které velmi dobře znalo Starý zákon a většinou předpokládalo jeho znalost i u potencionálních čtenářů. Často jde o mnohem více, než pouhou znalost a ovlivnění, starozákonní knihy, zejména Tóra a Proroci jsou nepopiratelnou náboženskou autoritou. Jednotlivé novozákonní spisy citují starozákonní místa a dokládají jejich naplnění v Ježíšově životě a působení.

---

⁶⁸ srov. např. TICHÝ, Ladislav: Úvod do Nového zákona. Svitavy: Trinitas, 2003, 19nn; VLKOVÁ: op. cit, 45; CARSON, D. A. – DOUGLAS, J. Moo: Úvod do Nového zákona. Praha: Návrat domů, 2008, 652.

⁶⁹ srov. RYŠKOVÁ Mireia: Doba Ježíše Nazaretského. Historicko-teologický úvod do Nového zákona. Praha: Karolinum, 2010, 255.

⁷⁰ Některé hypotézy předpokládají, že některé novozákonní spisy jako např. Matoušovo evangelium měly nedochovanou aramejskou podobu nebo předlohu. srov. SAND Alexander: Das Evangelium nach Matthäus. Regensburg: Pustet, 1986, 28. V současnosti jsou však spíše odmítány. srov. TICHÝ, op.cit. 90.

10.1 Některé rozdíly při vyhledávání

NZ kniha	TIS	BKR	ČEP
Matouš	20	20	19
Marek	6	6	5
Lukáš	26	25	23
Jan	4	4	4
Skutky	21	21	21
Římanům	1	1	1
1. Korint'anům	4	4	4
2. Korint'anům	2	2	1
Galat'anům	3	3	2
Kolosanům	1	1	1
2. Soluňanům	1	1	1
1. Timoteovi	2	2	2
Židům	12	12	13
Jakubův	1	0	0
1. Petrův	2	2	2
2. Petrův	2	2	2
Judův	1	1	1
Zjevení Janovo	66	74	72
celkem	175	181	174

Počty výskytů výrazu *anděl* v Novém zákoně

Tabulka uvádí počty výskytů lexému *anděl* v řeckém textu TIS, Bibli kralické a Českém ekumenickém překladu. Vyhledávání v řeckém textu jsem prováděla pomocí internetového vyhledavače The Unbound Bible a v českých překladech s programem Theopilos (viz 2.2.2). Výsledky vyhledávání v řečtině byly porovnány s konkordancí.⁷¹ Znění jednotlivých veršů ve zmíněných příkladech je možné porovnat v příloze.

Rozdíly v počtech jsou téměř ve všech knihách, ale i tam, kde počty odpovídají, někdy neodpovídají místa. V Matoušově evangeliu se jedná o rozdíl v 10. verši 11. kapitoly, kde ČEP překládá *já posílám posla*, BKR uvádí *já posílám anděla svého*. Evangelista cituje proroka Malachiáše (Mal 3,1) a oba překlady uvádějí citaci tak, jak ji mají uvedenou ve svém překladu Starého zákona. V původním starozákonním textu posla posílá Hospodin, ale není zřejmé, zda se jedná o člověka, nebo o nebeského posla. V novozákonním textu je úryvek vztažen na Jana Křtitele. Tato citace se pak ještě objevuje u synoptiků Mk 1,2 a Lk 7,27, kde rovněž ČEP překládá výrazem *posel* a BKR *anděl*.

---

⁷¹ ALLAND Kurt: Vollständige Konkordanz zum Griechischen neuen Testament. Band I, Teil I., A-lambda (A-L). Berlin: Walter de Gruyter, 1983.

V Lukášově evangeliu jsou ještě dvě místa Lk 4,24 a Lk 9,52, která se vztahují k lidským poslům, a oba české překlady shodně překládají výrazem *posel*. Jednou jsou zmiňováni poslové Jana Křtitele, ve druhém úryvku posílá Ježíš své učedníky do samařské vesnice. V obou českých překladech je pak v Lk 20,36 přeloženo řecké adjektivum *ισαγγελοι* opisem *rovni andělům*.

Ve Skutcích apoštolů se sice shodují počty výskytů, ale ČEP má navíc ve Sk 10,4 výraz *anděl*, který je zde znovu zopakován z předchozího verše, aby bylo zřejmé, kdo hovoří. Řecký text i BKR mají nevyjádřený podmět. Další rozdíl je v 15. verši 12. kapitoly, kde služce Rodé ostatní křesťané vyvracejí, že za dvěma je Petr slovy v BKR (i JRB) *Anděl jeho jest*, v ČEP *Tak to musí být jeho duch*.

Další drobný rozdíl oproti řeckému originálu najdeme v 1 Kor, kde v řečtině stojí doslova genitiv *εαν ταις γλωσσαις των ανθρωπων λαλω και των αγγελων* – *jazyky andělů*, což oba české překlady překládají pro češtinu vhodněji adjektivem *jazyky andělskými*. Smysl zůstává nezměněn, proto uvádím v příloze jako odpovídající originálu.

V 2 Kor 12,7 překládá ČEP řecké *αγγελος σατανα* jako *posel satanův*, BKR *anděl satan* (JRB *Satanův anděl*). Podobně v Gal 4,14 BKR i JRB má překlad *jako anděla Božího přijali jste mne*, ČEP *přijali jste mne jako posla Božího*.

V listu Židům má ČEP jeden výskyt navíc ve 14. verši první kapitoly, kde opakuje výraz *anděl*, řecký text i BKR mají nevyjádřený podmět. V listu Jakubově v 25. verši druhé kapitoly se jedná o lidské posly, takže ČEP i BKR uvádí výraz *posel*. Rozdíly v knize Zjevení ve verších Zj 8,7; 11,11 a v 16. kapitole verše 2, 3, 4, 7, 8, 10, 12 a 17 jsou způsobeny tím, že v češtině je přidáno substantivum *anděl* k číslovce, v řečtině je v některých rukopisech vynecháno.

Z uvedeného přehledu rozdílů mezi jednotlivými texty Nového zákona je zřejmé, že Bible kralická se při překladu více přidržuje řeckého originálu a ponechává výraz *anděl* na více místech než ČEP, i když je to méně výrazný rozdíl než ve Starém zákoně. Překladový ekvivalent *anděl* užívá při vyjádření jakéhokoliv vztahu k Bohu (jako např. přirovnání v Gal 4,14: *jako anděla Božího přijali jste mne*), pouze tam, kde jde jasně o člověka poslaného člověkem (jako např. *Janovi poslové*) užívá překladu *posel*. Ostatní rozdíly jsou spíše stylistického druhu, v českém překladu je slovo *anděl* pro větší srozumitelnost zopakováno i v následující větě, kde v řečtině bývá nevyjádřený podmět. Rozdíly mezi českými překlady Nového zákona jsou mnohem menší než u Starého zákona a nejsou příliš významné. Slovo *anděl* je zde užíváno jako termín.

11 Andělé v jednotlivých knihách Nového zákona

Tato část se bude podrobněji věnovat novozákonním kontextům slova *anděl*. Biblické úryvky budou citovány podle ČEP, podle potřeby budou srovnávány s BKR, případně dalšími českými překlady. Jejich východiskem bude vyhledání lexému ἄγγελος v řeckém textu TIS s přihlédnutím k NAL. Následující tabulka ukazuje počty výskytů v jednotlivých novozákonních knihách. V druhém sloupci je uveden počet kapitol v dané knize, což nám umožňuje první letmý přehled, zda jde pouze o ojedinělé zmínky nebo se jedná o delší celek.

NZ kniha	TIS	
	počet výskytů	počet kapitol
Matouš	20	12
Marek	6	4
Lukáš	26	10
Jan	4	4
Skutky	21	9
Římanům	1	1
1. Korint'ánům	4	4
2. Korint'ánům	2	2
Galat'ánům	3	3
Kolosanům	1	1
2. Soluňanům	1	1
1. Timoteovi	2	2
Židům	12	4
Jakubův	1	1
1. Petrův	2	2
2. Petrův	2	1
Judův	1	1
Zjevení Janovo	66	18
celkem	175	

Výskyty výrazu ἄγγελος v Novém zákoně

Z tabulky je patrné, že vyšší počet výskytů výrazu *anděl* (více než 10 výskytů) je v těchto pěti novozákonních knihách: Matoušovo evangelium, Lukášovo evangelium, Skutky apoštolů, List Židům a Zjevení Janovo.

Následující část je zaměřena na jednotlivé perikopy, ve kterých andělé vystupují. Jsou probírány tak, jak jsou knihy zařazeny v novozákonním kánonu.⁷² Markovo a Matoušovo evangelium je přehozeno, protože Markovo evangelium je považováno za nejstarší a za výchozí pramen pro Mt a Lk (viz 12.2 Synoptická otázka).⁷³ Nejprve bude krátce charakterizována příslušná biblická kniha, ze které úryvek pochází a následně bude daný úryvek okomentován s pomocí příslušných biblických komentářů.

---

⁷² První oficiální soupis novozákonních knih pochází z roku 382, pro katolickou církev byl kánon definován na Tridentském koncilu v roce 1546. (srov. RYŠKOVÁ: op. cit., 255.)

⁷³ Markovo evangelium bylo dlouho považováno za jakési zkrácení Matoušova evangelia, které bylo mnohem více citováno a považováno za prvotní, také proto, že Matouš byl považován za apoštola. To je zřejmě i důvod, proč je Matoušovo evangelium v kánonu zařazeno na první místo. (srov. DONAHUE, John R. - HARRINGTON, Daniel J. : Sacra Pagina 2, Evangelium podle Marka. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 15)

12 Anděl v evangeliích

12.1 Evangelia

Evangelia byla sepsána v poslední třetině 1. století nebo na počátku 2. století, patrně mezi léty 65–100.⁷⁴ Předtím již pravděpodobně existovaly psané sbírky, které se nedochovaly. Podle tradice z 2. století byli autoři evangelií Matouš a Jan přímo apoštolové, Marek byl Petrovým žákem a Lukáš Pavlovým. Většina dnešních badatelů je přesvědčena, že evangelisté nebyli očitými svědky Ježíšova pozemského působení. Evangelisté věrně s použitím jim dostupných pramenů uspořádali a roztřídili to, co se o Ježíšovi dochovalo. Sledovali přitom určitý cíl podle duchovních potřeb komunity, ke které patřili.

*Tvůrcem evangelia jakožto literárního žánru je autor Markova evangelia. Podařilo se mu spojit různé tradice do jednoho celku vyprávění o Ježíšově veřejném působení, smrti a vzkříšení, jehož rámec tvoří cesta z Galileje do Jeruzaléma, a tak uchovat zvěst o Ježíšovi jako tradovatelnou, chráněnou před rozplynutím se v přidavcích a interpretacích nejrozumnějšího charakteru. Marek tak spojil kérygma s vyprávěním o Ježíšovi. Jde o nesporný literární a teologický výkon autora nejstaršího evangelia.*⁷⁵

12.2 Synoptická otázka

První tři evangelia v současném řazení Nového zákona (Mt, Mk, Lk) vykazují značné množství podobností. Pro jejich vysvětlení existují různé hypotézy.⁷⁶ Podobnosti a shody najdeme i u textů, které obsahují výraz *anděl*, proto je třeba stručně zmínit možné řešení tohoto problému, které ovlivňuje i hypotézu o pořadí, ve kterém evangelia vznikala.

V současnosti nejznámější a široce přijímaným vysvětlením je patrně tzv. teorie dvou pramenů.⁷⁷ Ani tato teorie nedokáže odpovědět na všechny problematické otázky, ale jedná se zatím o nejlepší celkové vysvětlení vztahů mezi těmito evangelií.⁷⁸

---

⁷⁴ srov. BROŽ Jaroslav: Synoptická otázka, http://ktf.cuni.cz/~brozj/distancni/synopt_otaz.html (1. 3. 2011).

⁷⁵ RYŠKOVÁ: op. cit., 325.

⁷⁶ srov. CARSON – DOUGLAS: op. cit., 60–83.

⁷⁷ srov. CARSON – DOUGLAS: op. cit., 83; TICHÝ 2003: op. cit., 68–72.

⁷⁸ srov. BROŽ Jaroslav: Synoptická otázka, http://ktf.cuni.cz/~brozj/distancni/synopt_otaz.html (1. 3. 2011) a RYŠKOVÁ: op. cit., 323.

Tato teorie tedy připisuje prvenství Markovu evangeliu, které zároveň pokládá za jeden z pramenů Matoušova a Lukášova evangelia. Podle společné látky, kterou najdeme u Lukáše a Matouše, ale chybí u Marka, se soudí, že autoři těchto dvou evangelií použili ještě další pramen, který zřejmě obsahoval Ježíšovy výroky (tzv. logia), nedochoval se a označuje se jako Q.⁷⁹ V každém evangeliu najdeme mimo zmíněné shody i vlastní látku, která byla patrně čerpána z dalších pramenů. Celek každého evangelia byl pak zpracován podle teologického záměru pisatele a ten se odráží jen ve způsobu, jak je do něj vyprávění o andělech začleněno.

12.3 Evangelium podle Marka

12.3.1 Charakteristika Markova evangelia

Ač se Markovo evangelium nachází na druhém místě v novozákonním kánonu, je považováno za nejstarší a bylo sepsáno asi kolem roku 70.⁸⁰ Původně autor neměl žádné texty o setkání apoštolů se vzkříšeným Ježíšem, evangelium končilo 8. veršem 16. kapitoly. Evangelium bylo adresováno pohanokřesťanům, protože Marek vysvětluje židovské zvyky. Bylo sepsáno pravděpodobně v Římě, kde podle tradice Marek zaznamenával Petrovo kázání. Jedná se zřejmě o Jana Marka, který je zmíněn ve Sk 12,12 jako průvodce sv. Pavla.⁸¹

Marek spojil existující tradice o Ježíšovi do jednoho celku a zasadil je do geografického rámce cesty z Galileje do Jeruzaléma. Marek často uvádí starozákonní texty a motivy, což se týká i příběhů, ve kterých vystupují andělé. Markovo vyprávění je živé. Ježíše i jeho učedníky popisuje s velkým realismem a všemi lidskými aspekty, které Matouš a Lukáš často vypouštějí podobně jako podrobnější popisy scén. Rychle mění scény a přechází k jiným situacím, což může odrážet styl ústní lidové slovesnosti.⁸² Vytváří to také dojem naléhavosti, se kterou Ježíš jako ten, *kdo má moc, utváří svět kolem sebe, a to jak svět lidí, když povolává učedníky a vítězí nad nemocemi a zlými duchy, tak svět přírody, když utiňuje moře a zázračným způsobem tvoří pokrmy.*⁸³

---

⁷⁹ Jiná zkoumání poukazují na to, že se jednalo spíše o dva prameny logií a předpokládají, že u synoptických evangelií lze rozlišit tři postupná stádia: výchozí dokument, první redakci a závěroučnou redakci, ve které se nám dílo dochovalo. (srov. JRB, op. cit., 1692.)

⁸⁰ TICHÝ 2003: op.cit., 82.

⁸¹ srov. LIMBECK Meinrad: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 2, Evangelium sv. Marka. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, 11–17.

⁸² srov. DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 27.

⁸³ DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 26–27.

Celé evangelium je koncipováno jako postupné poznávání toho, kým Ježíš je – tzv. mesiánské tajemství. Autor k tomu vybízí čtenáře, aby poznal, že Ježíš je Syn Boží.⁸⁴

12.3.2 Andělé v Markově evangeliu

V Markově evangeliu se výraz *anděl* objevuje šestkrát (v TIS i BRK) a pouze u prvního výskytu v Mk 1,2 uvádí ČEP překlad *posel*. Tento verš se vztahuje ke Starému zákonu i k synoptickým evangeliím, jak uvidíme níže. Další výskyt je v perikopě o pokušení na poušti Mk 1,13, která má opět starozákonní konotace. Další dva verše Mk 8,38 o druhém Kristově příchodu spolu s anděly a Mk 12,25 o lidech v nebi, kteří se *jako andělé nevdávají ani nežení*, najdeme také u synoptiků. Poslední dva výskytu Mk 13,27 a Mk 13,32 jsou pouze u Marka a opět se vztahují ke konci časů.

12.3.2.1 Posílám anděla svého

První výskyt se nachází hned v druhém verši první kapitoly, protože je to místo, které se objevuje i u Lukáše a Matouše, uvádím jeho znění v řečtině i překlady ČEP a BKR:

TIS: καθως γεγραπται εν τω ησαια τω προφητη ιδου εγω αποστελλω τον αγγελον μου προ προσωπου σου ος κατασκευασει την οδον σου

ČEP: *Je psáno u proroka Izaiáše: 'Hle, já posílám posla před tvou tváří, aby ti připravil cestu.*

BKR: *Jakož psáno jest v Prorocích: Aj, já posílám anděla svého před tváří tvou, kterýž připraví cestu tvou před tebou.*⁸⁵

V mírně pozměněné podobě ve shodném znění obou dalších synoptiků, Mt 11,10 a Lk 7,27, zní verš následovně:

TIS: ουτος εστιν περι ου γεγραπται ιδου εγω αποστελλω τον αγγελον μου προ προσωπου σου ος κατασκευασει την οδον σου εμπροσθεν σου.

ČEP: *To je ten, o němž je psáno: 'Hle, já posílám posla před svou tváří, aby ti připravil cestu.'*

BKR: *Tentoť jest, o kterémž jest psáno: Aj, já posílám anděla svého před tváří tvou, jenž připraví cestu tvou před tebou.*

---

⁸⁴ srov. SCARANO Angelo: Synoptická evangelia a Skutky. <http://ktf.cuni.cz/~scarano/> (1. 3. 2011), 12.

⁸⁵ Některé rukopisy mají čtení „u proroků“, které se drží BKR (srov. srov. DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 77).

Jde o starozákonních citát, který je uveden formulí *jak je psáno* (καθως γεγραπται)⁸⁶ a který je kombinací Ex 23,20⁸⁷ a Mal 3,1.⁸⁸ Podle některých badatelů svědčí tato smíšená citace o tom, že Marek užíval předmarkovskou sbírku testimonií starozákonních textů sestavenou se zřetelem na kristovskou událost. Markova redakce je zřejmě odpovědná i za současnou podobu textů, protože starozákonní citace se neshodují přesně se známými hebrejskými ani řeckými texty, zejména nahrazení „on ti připraví cestu v 1,2 s odkazem na Ježíše. (...) Marek též aplikuje na starozákonní citaci christologické hledisko a anticipuje 1,7, kde Jan ukazuje na Ježíše jako na „mocnějšího“, který přichází.⁸⁹

Oba české překlady citují místo v souladu se svým starozákonním překladem obou citovaných míst. ČEP uvádí překlad *posel*, BKR *anděl* (srov. 4.3.2 a 7.1).

Z Markova evangelia není úplně zřejmé, zda tím poslem je skutečně Jan Křtitel, ten je tu označen parafrází Izaiášova citátu (Iz 40,3) jako „*hlas volajícího na poušti*“. Důraz je tu položen především na Ježíše, kterému je cesta připravována. V Matoušově evangeliu, kde je tento citát použit až po odpovědi Janovým učedníkům, sám Ježíš označuje Jana za proroka a ztotožňuje ho s tímto poslem. *Citát upomíná na Mal 4,5 „Hle, posílám k vám proroka Elijáše, dříve než přijde den Hospodinův veliký a hrozný“*. Tento citát společně s Janovým způsobem života anticipuje výslovné ztotožnění Jana s Eliášem v Mt 11,14.⁹⁰ Podobně je tomu i u Lukáše, kde je navíc tento úryvek umístěn za perikopu o uzdravení setníkova sluhy a vzkříšení naimského chlapce (Lk 7,1–17). Má tak ujistit čtenáře o tom, že Ježíš je ten, kterého Jan ohlásil a o Janově velikosti⁹¹.

12.3.2.2 Pokušení na poušti

Další výskyty už jsou v plurálu, první z nich se týká Ježíšova pobytu na poušti, který Marek narozdíl od Matouše a Lukáše odbývá jedním veršem Mk 1,13: *Byl na poušti čtyřicet dní a satan ho pokoušel; byl mezi dravou zvěří a andělé ho obsluhovali*. V tomto verši se setkáváme také se satanem, který je v některých starozákonních tex-

---

⁸⁶ Tuto formuli užívá Marek při citaci nebo odkazování ke starozákonním textům. Nachází se také u Pavla a v kumránské literatuře a ukazuje na to, že Markovi čtenáři dobře znali obsah i způsob citace SZ (srov. DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 74.).

⁸⁷ *Hle, posílám před tebou posla, aby tě opatroval na cestě a aby tě uvedl na místo, které jsem připravil*.

⁸⁸ *Hle, posílám svého posla, aby připravil přede mnou cestu*.

⁸⁹ DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 77.

⁹⁰ srov. HARRINGTON Daniel J.: *Sacra Pagina 1, Evangelium podle Matouše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, 182.

⁹¹ srov. JOHNSON Luke Timothy: *Evangelium podle Lukáše (Sacra pagina)*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 144–145.

tech také členem nebeského soudního dvora a může zkoušet ty, které Bůh vyvolil (Job 6,6–12, Zach 3,1), v NZ je však synonymem pojmu *d'ábel* a u Marka jde o vládce zlých duchů (Mk 3,23–26), nepřítel slova (Mk 4,15) a svádí učedníky (Mk 8,33).⁹² Ježíš se tu objevuje ve společenství dravé zvěře a andělů jakoby v ráji⁹³ ve stavu před pádem do hříchu a představuje naději pro obnovení tohoto stvoření, která je obsažena i v některých starozákonních příslibech jako např. Iz 11,6–8 nebo Ez 34,25. Tam se ovšem o andělech nehovoří, ale i zde jde o zdůraznění Ježíšovy nadřazenosti nad anděly, kteří jsou jeho služebníky.

12.3.2.3 Syn člověka ve slávě se svatými anděly

Další úryvky o andělech hovoří o druhém Kristově příchodu. Prvním z nich je Mk 8,38 *Kdo se stydí za mne a za má slova v tomto zpronevěřilém a hříšném pokolení, za toho se bude stydět i Syn člověka, až přijde v slávě svého Otce se svatými anděly*. I tento verš má paralelu u synoptiků Mt 10,32 a Lk 9,96. U Matouše ovšem nejsou andělé uváděni. U Marka následuje jako součást Ježíšových napomenutí po Petrově vyznání a napomenutí u Césareje Filipovy a před proměněním na hoře Tábor. Nachází se tak v úryvku, který ukazuje, kým Ježíš je a jak přijde oslavený s anděly jako služebníky. Ukazuje tedy slávu druhého Kristova příchodu a je jakousi přípravou na jeho proměnění v následující perikopě, ale i na další zmínky o jeho druhém příchodu (Mk 13,26–27 a 14,62).⁹⁴

Mk 13,27 *Tehdy vyšle anděly a shromáždí své vyvolené od čtyř úhlů světa, od nejzazších konců země po nejzazší konec nebe*. Tento verš je součástí Ježíšovy eschatologické řeči, která začíná zmínkou o rozboření Chrámu a pokračuje líčením znamení předcházejících druhý Kristův příchod *v oblacích s velkou mocí a slávou*. A sám Kristus tu posílá anděly jako své služebníky, aby shromáždili jeho vyvolené. Úryvek končí opakovanou výzvou k bdělosti, která je uvedena veršem Mk 13,32 *O onom dni či hodině neví nikdo, ani andělé v nebi, ani Syn, jenom Otec*. Ten sděluje důvod, proč je třeba být stále připravený. I když na to, že to nastává, mohou lidé usuzovat podle předchozích znamení. Tento verš není příliš jasný a trochu si protiřečí s obrazem Ježíše přicházejícího jako *Syna člověka s velkou mocí*, který ale neví o času, kdy se tento Bo-

---

⁹² DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 82.

⁹³ srov. LIMBECK: op. cit., 25.

⁹⁴ DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 273.

zí plán naplní. Badatelé se domnívají, že tento výrok patří k autentickým Ježíšovým výrokům. Poukazují na něj také ti, kteří popírají Ježíšovo božství.⁹⁵

Všechny tři výroky představují Krista jako toho, který stojí nad anděly, andělé jsou jeho slavným doprovodem a jeho služebníky.

12.3.2.4 Andělé v nebi

Poslední úryvek v Markově evangeliu, ve kterém se hovoří o andělech je Mk 12,25 *Když lidé vstanou z mrtvých, nežení se ani nevdávají, ale jsou jako nebeští andělé.* Tento výrok je součástí Ježíšovy odpovědi na dotaz saduceů, komu bude v nebi patřit žena, která se postupně vdala za sedm bratrů. Marek ji uvádí tvrzením, že saduceové popírají vzkříšení, šlo tedy patrně jako v předcházejícím dotaze farizeů o snahu Ježíše nacytat nebo zesměšnit jeho učení. Saduceové se snaží popřít vzkříšení, které by znamenalo pokračování současných vztahů, v jimi uváděném příkladě nemožných. Ježíš stejně jako farizeové věří ve věčný život a ukazuje jim, že *Bůh má moc přivodit nový způsob existence ve společenství s Ním,*⁹⁶ což Ježíš naznačuje přirovnáním k andělům.⁹⁷

12.3.3 Shrnutí Markova evangelia

V Markově evangeliu nacházíme pouze jednotlivé zmínky o andělech. Jedná se buď o citáty ze Starého zákona, nebo Ježíšovy výroky, které mají potvrdit jeho výsadní vztah k Otcí a postavení jako Božího Syna. Jedinou zmínkou, ve které andělé vstupují do Ježíšova příběhu, je, když mu slouží na poušti po tom, co byl pokoušen ďáblem (Mk 1,13). Víra v anděly je tu předkládána jako samozřejmost, jde o společné kulturně náboženské pozadí a navazuje na starozákonní představy. Nejedná se o žádné terminologické zdůvodňování ani rozvedení, což by ani neodpovídalo literárnímu stylu evangelia.

Andělé u Marka slouží Ježíšovi, jsou součástí druhého Ježíšova příchodu, reprezentují božské skutečnosti – Ježíšovu moc při posledním soudu.

---

⁹⁵ srov. DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 380.

⁹⁶ DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 355.

⁹⁷ *Ve svitcích od Mrtvého moře (zejména v Hodajót neboli Chvalizpěvech) se objevuje myšlenka věčného života jako andělské existence. Spravedliví doufají, že budou mít spolu s anděly účast na vznešenosti nebeského dvora a nebeské bohoslužby. V knize Zjevení je Jan pozván do nebeského trůnního sálu, aby spatřil věčný život s Bohem (viz Zj 4-5). v 1 Kor 15, 35-50 Pavel odmítá, že věčný život bude jen pokračováním pozemského života, a popisuje ty, kdo budou vzkříšeni, jako obdařené „zduchovnělým tělem“ (sóma pneumatikon). (DONAHUE – HARRINGTON: op. cit., 355.). Srov. též CHARLESWORTH James H.: Ježíš a svitky od Mrtvého moře. Vyšehrad, 2000, 52.*

12.4 Evangelium podle Matouše

12.4.1 Charakteristika Matoušova evangelia

Evangelium bylo pravděpodobně napsáno židokřesťanem druhé generace, což vysvětluje jeho obeznámenost s raně židovskou teologií. Evangelium rozvíjí ústřední témata židovské teologie jako je platnost a interpretace Tóry, královská Boží vláda, pravá zbožnost a Boží soud.⁹⁸ Mělo velký vliv na křesťanskou teologii a bohoslužebný život v počátcích církve, a to mnohem větší než Marek a Lukáš.

Bylo sepsáno patrně v Antiochii v Sýrii⁹⁹ mezi lety 80–100 pro církevní obec, která se skládala z židokřesťanů, proto nejsou vysvětlovány židovské zvyky a hebrejské obrazy. *To vytváří totiž také zvláštní potíž tohoto evangelia: mnohé souvislosti, otázky a narážky, které byly pro židokřesťanské čtenáře na základě jejich výchovy v tradicích Izraele samozřejmé, můžeme opravdu pochopit a rozumět jim teprve po pomalém vcítění do myšlenkového světa palestinského židovství na přelomu času.*¹⁰⁰ Toto evangelium bylo psáno po zničení Chrámu, což znamenalo i pro judaismus období sporů o zachování náboženství a jeho charakter. Matoušova obec byla patrně ještě součástí judaismu, ale postoj vůči ostatním židovským skupinám byl již napjatý. Sama se snaží najít vlastní identitu a místo v židovské tradici.¹⁰¹

Matoušovo evangelium obsahuje většinu látky, kterou uvádí Marek. Matouš tuto látku volně upravil a přidal k ní zřejmě látku z pramene Q a svou vlastní jako jsou například příběhy z dětství. Nejdůležitějším pro Matouše bylo zakotvit Ježíše ve Starém zákoně, což se děje prostřednictvím tzv. *citátů naplnění*,¹⁰² ve kterých cituje Starý zákon a ukazuje, jak se tyto výroky naplnily na Ježíšovi. K těmto citátům patří i výroky o andělech, kterých v Matoušově evangeliu najdeme mnohem více než u Marka. Matouš zdůrazňoval Ježíšovo místo v židovské tradici. Reaguje tak na problémy zmíněné výše, které se odrážejí i v jeho ovlivnění soudobými apokalypsami.

---

⁹⁸ srov. LIMBECK Meinrad: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 1, Evangelium sv. Matouše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, 8–14.

⁹⁹ Jako další místa s početnou židovskou populací mluvící řecky připadají v úvahu například Damašek nebo Edessa (srov. HARRINGTON Daniel J.: Sacra Pagina 1, Evangelium podle Matouše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, 19.)

¹⁰⁰ LIMBECK 1996: op. cit., 10.

¹⁰¹ srov. HARRINGTON: op. cit., 11.

¹⁰² HARRINGTON: op. cit., 18., jinde jsou nazývány také reflexními citáty (srov. TICHÝ, op. cit., 88).

12.4.2 Andělé v Matoušově evangeliu

V Matoušově evangeliu se nachází výroky obsahující slovo *anděl* dvacetkrát.¹⁰³ Jsou spojeny s předpovědí Ježíšova narození, s pokušením na poušti, vystupují v podobenstvích a časté jsou v textech o druhém Kristovu příchodu. Andělé jsou zde nazýváni *anděly Syna člověka*.

12.4.2.1 Anděl v Josefových snech

U Matouše podobně jako u Lukáše (Lk 1,35) se anděl poprvé objevuje ještě před Ježíšovým narozením. Matouš nejprve uvádí Ježíšův rodokmen, pak následuje oznámení o tom, jak to bylo s narozením *Ježíše Krista*, ve kterém vysvětluje v Mt 1,20–25, že anděl se zjevuje ve snu¹⁰⁴ Josefovi a říká mu, že má změnit své rozhodnutí o propuštění těhotné snoubenky¹⁰⁵ Marie a má ji přijmout k sobě. Zároveň Josefovi sděluje, jaké má dát dítěti jméno a ohlašuje jeho mesiánskou úlohu (což u Lukáše sděluje anděl Gabriel Marii). To vše Matouš dává do souvislosti s naplněním citátu z Iz 7,14, který uvádí. Matouš podobně jako Mk užívá tzv. *citátů naplnění*, které mu slouží ke zdůraznění kontinuity mezi biblickou tradicí a událostmi Ježíšova života.¹⁰⁶

Anděl je zde uváděn jako *anděl Páně* – ἄγγελος κυρίου, to odpovídá starozákonnímu hebrejskému מַלְאָךְ יְהוָה (viz 3.2). I jeho poslání je podobné starozákonním zvěstováním o narození syna,¹⁰⁷ např. narození Izmaela v Gn 16,7–14 nebo narození Samsona v Sd 13,1–23 (viz 4.2.1 a 5.2.2). Ale také je možné je srovnávat s narozením Izáka, které je oznámeno Abrahámovi v Gn 18,10 (viz 4.2.2). Rozdíl je však v tom, že Josef už ví o početí dítěte a neví, jak se má zachovat k Marii. Anděl mu zjevuje Boží vůli a zároveň mu oznamuje jméno, které má Josef dát dítěti, protože bude představo-

---

¹⁰³ srov. SAND, op. cit., 370.

¹⁰⁴ Prostřednictvím snů bývá ve Starém zákoně také předáváno Boží poselství a poskytováno vodítko k budoucím věcem, např. Jákobovy sny v Gn 28,10–17 nebo Josefovy Gn 37,5–11 (srov. HARRINGTON: op. cit., 56.). Jako prostředek Božího poučení se v NZ vyskytuje pouze u Matouše, kromě uvedených případů například také sen Pilátovy ženy v Mt 27,19. (srov. SAND: op. cit., 48).

¹⁰⁵ Matoušovo líčení Ježíšova narození připomíná Mojžíšovo narození, jak bylo součástí vyprávění v Palestině 1. století. Matouš tak ukazuje, že Ježíš je druhým Mojžíšem a Mesiášem (srov. LIMBECK 1996: op. cit., 27–29).

¹⁰⁶ Podobně jakou u Mk platí, že citáty nejsou užívány v přesném slovním znění LXX, evangelista patrně používal sbírku takových starozákonních citátů. Další možná vysvětlení přináší např. HARRINGTON: op. cit., 57–58.

¹⁰⁷ *Andělská zvěst se drží schématu rozvinutého ve Starém zákoně, které se týká narození syna: oznámení o narození je uvozeno slůvkem „hle“, dále obsahuje stanovení jména dítěte a přesné určení jeho totožnosti. Toto schéma je použito u Izmaela (Gn 16,11–12), Izáka (Gn 17,19), Šalamouna (1Kron 22,9–10), Jošiáše (1Král 13,2) a knížete narozeného mladé ženě na Chazově dvoře (Iz 7,14–17) (...) tyto biblické příklady spolu s příběhem o Miriam v Pseudo-Filonovi ukazují, že toto formální schéma bylo v novozákonních dobách známé a používané.* (HARRINGTON: op. cit., 57.)

vat jeho otce před zákonem. Matouš tak ukazuje, kým je Ježíš nejprve podle práva, což vyjadřuje jeho rodokmen, a pak prostřednictvím anděla ukazuje, že Ježíš je od počátku Božím Synem.¹⁰⁸

V dalším snu v Mt 2,13 ho anděl Páně opět varuje před Herodem a posílá ho do Egypta. Podobně v předchozím verši mudrcové dostávají ve snu pokyn, kudy se mají vrátit. Zde není řečeno, že to je od anděla. Anděl zvěstuje Boží vůli Josefovi, který je tím, kdo za dítě na zemi odpovídá. Po Herodově smrti vyzývá anděl Josefa k návratu z Egypta (Mt 2,19). Anděl v těchto příbězích je Božím poslem a je narozdíl od starozákonních textů od Hospodina zcela oddělen.

12.4.2.2 Andělé a zkouška Božího Syna

Podobně jako u Marka i u Matouše andělé slouží Ježíšovi po pokoušení na poušti (Mt 4,11), ale tomu předchází ještě verš, který cituje pokušitel v Mt 4,6 jako součást zkoušky. Ten pochází ze žalmu 91,11–12 *‘Svým andělům dá příkaz a na ruce tě vezmou, abys nenarazil nohou na kámen’*. Získává se tak plastičtější obraz zkoušky, kterou Ježíš prošel. Odmítl d'áblovu pobídku ke zkoušení Boha, a proto mu andělé nakonec prokazují svou službu – Mt 4,11: *V té chvíli ho d'ábel opustil, a hle, andělé přistoupili a obsluhovali ho*. O této scéně badatelé soudí, že je převzata z pramene Q a připomíná rabínskou diskusi, ve které se argumentovalo různými citáty z Písma.¹⁰⁹ Matouš tu Ježíše ukazuje jako poslušného Božího syna a k jeho důstojnosti patří i zjevení andělů.

12.4.2.3 Jan Křtitel jako Boží posel

Mt 11,10 uvádí citát, který Marek užívá na počátku svého evangelia (viz 12.3.2.1). Matouš ho uvádí v jiné souvislosti – jako odpověď Janovým učedníkům. Sám Ježíš představuje Jana jako Božího posla, který mu připravuje cestu. Ježíš ve 14. verši ztotožňuje Jana s Eliášem a ten byl chápán jako předchůdce Mesiáše.¹¹⁰ Celý úryvek tedy ukazuje, kým je Jan Křtitel a kým je Ježíš.

---

¹⁰⁸ srov. HARRINGTON: op. cit., 56.

¹⁰⁹ srov. HARRINGTON: op. cit., 89–91.

¹¹⁰ srov. SCHNACKENBURG, Rudolf: *Matthäusevangelium 1,1–16,20*. Würzburg: Echter Verlag, 1985, 100–101.

12.4.2.3 Andělé Syna člověka

12.4.2.3.1 Andělé v podobenstvích

Ve 13. kapitole vystupují andělé ve dvou podobenstvích. V prvním podobenství o koukolu¹¹¹ jsou ženci vysvětleni jako andělé: *Žeň je skonání věku a ženci jsou andělé.* (Mt 13,39), *Syn člověka pošle své anděly, ti vyberou z jeho království každé pohoršení a každého, kdo se dopouští nepravosti* (Mt 13,41).¹¹² Ve druhém podobenství o síti představují rybáře: *Tak bude i při skonání věku: vyjdou andělé, oddělí zlé od spravedlivých* (Mt 13,49). Celá 13. kapitola je věnována podobenstvím o Božím království a jejich vysvětlování, kterého se dostává učedníkům v ústraní. Dvě podobenství, ve kterých se objevují andělé, se také vztahují ke konci světa a k poslednímu soudu (podobně jako v Mk 13,27). Obě zmíněná podobenství se vyrovnávají s rozdílnými reakcemi na přijetí Ježíšova hlásání o Božím království, vyzývají ke snášlivosti v tomto čase a ujišťují, že na konci světa Syn člověka prostřednictvím svých andělů oddělí spravedlivé od nespravedlivých. Harrington upozorňuje, že podobenství o koukolu a o síti tvoří dvojici a odrážejí tak běžný postup uplatňovaný v židovských apokalyptických spisech.¹¹³ Andělé tu vystupují jako vykonavatelé soudu na konci světa. Podobně jsou líčeni i v apokalyptických Ježíšových řečech ve 24. a 25. kapitole Matoušova evangelia, jak bude ukázáno v následující kapitole.

12.4.2.3.2 Andělé při Ježíšově příchodu na konci věků

První zmínka mimo podobenství a jeho vysvětlení o příchodu Syna člověka ve slávě se svými anděly v Mt 16,27 (*Syn člověka přijde v slávě svého Otce se svými svatými anděly, a tehdy odplatí každému podle jeho jednání.*) je situována mezi Petrovo vyznání u Césareje Filipovy, první předpověď utrpení a událost proměnění na vysoké hoře v podmínkách následování Krista. Jde tedy o stejnou strukturu jako u Marka (Mk 8,27–9,8). V Matoušově evangeliu patří tak už k části, kde se popisuje cesta do Jeruzaléma.¹¹⁴

---

¹¹¹ Řecky doslova *jílek* – tedy druh trávy, který je zpočátku podobný pšenici (srov. TICHÝ 2001, op. cit., 75 a LIMBECK 1996: op. cit., 167.).

¹¹² Matouš zde v Ježíšově řeči ztotožňuje nebeské království s královstvím Syna člověka. Činí to jako jediný z evagelistů. (srov. LIMBECK 1996: op. cit., 168).

¹¹³ Harrington srovnává podobenství s kumránským spisem *Řád Jednoty*, který rozděluje lidstvo na „syny světla“ a „syny tmy“. (srov. HARRINGTON: op. cit., 236).

¹¹⁴ srov. dělení Matoušova evangelia např. v srov. SAND, op. cit., 476nn.

Do této části patří také další čtyři citáty z 24. a 25. kapitoly, které hovoří o příchodu Syna člověka a jsou součástí tzv. *eschatologické řeči*.¹¹⁵ Celá řeč je plná apokalyptických výrazů, obrazů a starozákonních narážek, zejména z knihy Daniel. Matouš také rozvíjí a přepracovává Markovu verzi. Verš v Mt 24,31 *On vyšle své anděly s mohutným zvukem polnice a ti shromáždí jeho vyvolené do čtyř úhlů světa, od jedněch konců nebe ke druhým* odpovídá Mk 13,27. Harrington zde poznamenává, že Syn člověka nikde ve starozákonních a židovských textech není tím, kdo shromažďuje Boží vyvolené a že to může být důvodem, proč *Matouš nechává tento úkol provést anděly*.¹¹⁶

Mt 25,31 *Až přijde Syn člověka ve své slávě a všichni andělé s ním, posadí se na trůnu své slávy* je podobný Mt 16,27, kde Syn člověka přichází ne ve své slávě jako zde, ale ve slávě svého Otce. Andělé se tu opět účastní paruzie a jsou podřízeni Synu člověka. Toto podřízení ukazuje na mimořádné postavení Ježíše jako Syna Božího. Přítomnost andělů je zároveň zdůrazněním kosmologického prvku: druhý Kristův příchod se netýká jenom světa lidí, ale je v něm zapojeno celé stvoření. To ještě dále rozvíjí verš Mt 25,41 *Potom řekne těm na levici: 'Jděte ode mne, prokletí, do věčného ohně, připraveného ďáblu a jeho andělům!'*

Do této eschatologické řeči patří i Mt 24,36 s další zmínkou o andělech: *O onom dni a hodině však neví nikdo, ani andělé v nebi, ani Syn; jenom Otec sám*. Důraz tohoto výroku je položen na to, že nikdo kromě Boha nezná určený čas druhého příchodu a nelze ho nijak vypočítat ani zjistit třeba od andělů. Ve výroku je opět určitá hierarchie: nejprve jsou jmenováni andělé a potom zvlášť Syn, z toho se dá usuzovat, že stojí nad nimi a nemůže být ztotožňován s andělem, jak se tomu mohlo dít v apokryfních spisech.

*Přes mnoho výpůjček z ostatních apokalyptických spisů se synoptická apokalypsa zásadně soustřeďuje na osobu Ježíše jako Syna člověka.*¹¹⁷ A to platí vlastně o celém evangeliu, takže úloha andělů je zde velmi pasivní – většinou nemluví a pouze plní příkazy.

---

¹¹⁵ Matouš v této řeči kombinuje obrazy ze zkázy Jeruzaléma a předpovědi o konci světa. srov. JRB, op. cit., 1744.

¹¹⁶ HARRINGTON: op. cit., 366.

¹¹⁷ HARRINGTON: op. cit., 368.

12.4.2.4 Andělé v nebi

Po představení všech výroků týkajících se andělů při druhém Kristově příchodu se vrátíme ještě ke dvěma veršům. První z nich je Mt 18,10 *Mějte se na pozoru, abyste nepohrdali ani jedním z těchto maličkých. Pravím vám, že jejich andělé v nebi jsou neustále v blízkosti mého nebeského Otce.* Tento verš má paralelu v Lk 15,3–7. Tento úryvek se nachází v kontextu Ježíšovy odpovědi učedníkům na to, kdo je největší v nebeském království. Ježíš přivolá dítě, které v té době nemělo žádné společenské postavení,¹¹⁸ a toto dítě symbolizuje *maličké*, o kterých Ježíš dál hovoří a ukazuje jejich výjimečné postavení právě výše zmíněným veršem. To, že andělé reprezentují tyto maličké u Boha, pochází z židovské tradice.¹¹⁹ Tito andělé patří k tzv. *andělům tváře*.¹²⁰ a jsou výrazem zvláštní Boží péče. Jsou vysvětlováni jako strážní andělé v návaznosti na Sk 12,15.

Druhým veršem je podobně jako v Mk 12,25 a Lk 20,34 přirovnání v Mt 22,30 *Po vzkříšení se lidé nežení ani nevdávají, ale jsou jako nebeští andělé.* Výrok se nachází ve stejném kontextu jako u Marka, jedná se o odpověď saduceům, kteří popírají vzkříšení mrtvých.

12.4.2.5 Výrok o andělech při zatčení

Verš Mt 26,53 (*Či myslíš, že bych nemohl poprosit svého Otce, a poslal by mi ihned víc než dvanáct legií andělů?*) je Ježíšovou odpovědí na snahu jednoho z učedníků bránit Ježíše mečem při jeho zatčení v Getsemanské zahradě. Matouš to vztahuje, jako je tomu i na dalších místech, k naplnění Písma. Harrington také předpokládá, že Matouš zde mohl čelit soudům o Ježíši, se kterými přicházeli protivníci matoušovské obce – totiž, že Ježíš byl povstalec, lupič a kouzelník. Odmítnutím přivolat andělské legie tak Ježíš dává najevo, že není kouzelník.¹²¹ Dále tu Matouš vidí možnou narážku na židovskou apokalyptiku: *Představa andělských zástupů bojujících na straně spravedlivých v eschatologické bitvě hraje důležitou roli v židovských apokalyptických spisech, zvláště v kumránském Válečném řádu. Ježíš odmítá udělat ze své smrti takovýto druh kosmického konfliktu, i když se tu předpokládá, že to bylo v jeho moci.*¹²²

---

¹¹⁸ srov. např. HARRINGTON: op. cit., 292.

¹¹⁹ srov. SAND, op. cit., 370.

¹²⁰ srov. LIMBECK 1996: op. cit., 201.

¹²¹ srov. HARRINGTON: op. cit., 406.

¹²² srov. HARRINGTON: op. cit., 404.

12.4.2.6 Anděl u hrobu

Mt 28,2–28,6 A hle, nastalo velké zemětřesení, neboť anděl Páně sestoupil s nebe, odvalil kámen a usedl na něm. Jeho vzezření bylo jako blesk a jeho roucho bílé jako sníh. Strážci byli strachem bez sebe a strnuli jako mrtví. Anděl řekl ženám: "Vy se nebojte. Vím, že hledáte Ježíše, který byl ukřižován. Není zde; byl vzkříšen, jak řekl. Pojdte se podívat na místo, kde ležel.

U Ježíšova hrobu se opět objevuje anděl Páně (αγγελος κυριου), stejně jako v Josefových snech. Podobně jako tehdy Josefovi, i tady ženám, které přišly ke hrobu, předává zprávu o Ježíšově vzkříšení a říká jim, co mají dělat. Anděl sestupuje za velkého zemětřesení, které je u Matouše spojováno s apokalyptickými událostmi a objevuje se také při Ježíšově smrti. Odvalí kámen od hrobu. Sand tvrdí, že oba motivy – zjevení anděla i odvalení kamene – tvoří jednotu jako nebeská intervence. Odvalení kamene, který byl nejen velký, ale i zapečetěný (Mt 27,66) je Božím činem, který vykonává anděl Páně.¹²³

Matouš popisuje detailněji andělův vzhled, který zdůrazňuje jeho nadzemský původ (narozdíl od Markova mládence v bílém, který sedí v hrobě a u kterého není ženám tak úplně jasné, o koho jde). Tady je anděl natolik impozantní, že na stráž u hrobu padne strach a nemůže se pohnout. Anděl tak hovoří pouze k ženám. To vše se děje před očima žen i strážců. Matouš pak popisuje, jak vzniklo židovské vysvětlení o tom, že učedníci ukradli Ježíšovo tělo. Harrington přiřazuje anděla k typu andělského interpreta, jak se objevuje v apokalyptických spisech, například v knize proroka Zachariáše. Má zde za úkol interpretovat scénu u hrobu.¹²⁴ Zajímavé je, že téměř totéž poselství se ženy dozvídají o chvíli později při setkání se Zmrtvýchvstalým Ježíšem. Oznámení Boží vůle je tak zde ztotožněno s vůlí Vzkříšeného.

12.4.3 Shrnutí: Andělé u Matouše

Andělé v Matoušově evangeliu se vyskytují poměrně často. Na začátku evangelia v souvislosti s Ježíšovým narozením (Mt 1,20–1,25; Mt 2,13; Mt 2,19) a na konci po Ježíšově vzkříšení (Mt 28,2) se objevuje anděl Páně. Má zde podobnou funkci jako v některých starozákonních angelofaniích – oznamuje Boží vůli. U prázdného hrobu ženám vysvětluje, co se stalo a sděluje jim Ježíšovo přání: mají učedníkům vyřídit, aby

---

¹²³ srov. SAND: op. cit., 581.

¹²⁴ srov. HARRINGTON: op. cit., 440.

šli do Galileje, kde se se vzkříšeným Ježíšem setkají. Jenom na těchto místech vystupují andělé aktivně, hovoří s těmi, ke kterým jsou poslání.

Andělé jsou často také součástí posledního soudu, ať už v podobenstvích (Mt 13,39, Mt 13,49) nebo v tzv. *eschatologické řeči* (Mt 16,27 a Mt 24,31). Vystupují tu jako *andělé Syna člověka*.

Podobně jako u Marka jsou andělé zmiňováni při Ježíšově pokušení na poušti (Mt 4,6); Božím poslem je nazýván Jan Křitel (Mt 11,10); k andělům jsou přirovnáváni lidé v nebi (Mt 22,30).

Andělé u Matouše oznamují Boží vůli, slouží Ježíšovi, reprezentují božské skutečnosti jako je například vzkříšení, jsou účastníky posledního soudu.

12.5 Evangelium podle Lukáše

12.5.1 Charakteristika Lukášova evangelia

Lukášovo evangelium se podle tradičního řazení v knihách Nového zákona nachází na třetím místě. Jeho autor, nazývaný Lukáš, je podle literárně kritického bádání zároveň autorem další novozákonní knihy Skutky apoštolů (to naznačují i předmluvy, které věnují obě díla Theofilovi). Někteří badatelé pohlížejí na tyto dvě knihy jako na jeden celek, ve kterém se autorovi podařilo *přetvořit příběh o Ježíšovi a příběh o počátcích křesťanství v jediné souvislé a vzájemně propojené vyprávění, jež je pokračováním starého biblického příběhu o Bohu a jeho lidu*.¹²⁵

Nejstarší tradice ztotožňuje autora evangelia s Lukášem, souputníkem svatého Pavla, který je zmíněn i v Pavlových listech (Flm 24, Kol 4,14 a 2 Tim 4,11). Tuto tradici nelze z evangelia ani potvrdit, ani vyvrátit, stejně jako tvrzení, že Lukáš byl lékař.¹²⁶ Na základě evangelia lze o autorovi říci, že je vzdělaný helénský spisovatel, který píše kultivovanou řečtinou pro literárně vzdělané a náročné publikum, zároveň pro církevní i necírkevní veřejnost.¹²⁷ Je znalcem Tóry, střídá několik stylů řečtiny, dokáže napodobit styl Septuaginty. Postupuje jako historik – apologeta mimořádného druhu. Rozhodne se napsat pokračování biblického příběhu nejen proto, aby hájil křes-

---

¹²⁵ JOHNSON Luke Timothy: Evangelium podle Lukáše (Sacra pagina), Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 13.

¹²⁶ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 102–103.

a JOHNSON: op. cit., 13.

¹²⁷ MÜLLER Paul-Gerhard: Evangelium sv. Lukáše (Malý stuttgartský komentář), Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, 16.

ťanské hnutí, ale především proto, aby hájil Boží jednání ve světě. Ukazuje, že Ježíšův příběh je zakořeněn v dějinách Izraele a předvádí, jak Bůh dodržel svůj slib, když Izrael obnovil.¹²⁸

Jako pramen sloužilo autorovi Markovo evangelium, dodržuje posloupnost jeho vyprávění. Dále zde najdeme společnou látku s Matoušovým evangeliem, která by mohla pocházet z hypotetického pramene Q a vlastní Lukášovu látku, která mohla být čerpána z jiných písemných pramenů, např. logií nebo ústního podání. Evangelium vzniklo patrně v 80. až 90. letech 1. století v církevní obci mimo území Palestiny a bylo adresováno pohanokřesťanům.¹²⁹

Lukášovo evangelium zdůrazňuje Ježíšovu dobrotu a lidumilnost, představuje ho jako zachránce chudých, nemocných, hříšníků. Zvláštní výrazné místo v evangeliu mají i ženy a zejména Ježíšova matka Maria. Ježíš je představen jako Boží Syn, Mesiáš a prorok tak významný jako Mojžíš. Na rozdíl od Marka jsou zde potlačeny všechny zmínky, které by mohly snižovat Ježíšovu božskou autoritu nebo autoritu jeho učedníků (např. chybí zmínka o Ježíšově hněvu Mk 3,5 a ostré pokárání Petra Mk 8,32nn). Lukášovo evangelium bývá také nazýváno evangeliem Ducha svatého, protože jeho činnost je zde velmi zdůrazněna. Toto evangelium se také nejčastěji zmiňuje o radosti a nejvíce tak představuje evangelium jako radostnou zvěst.¹³⁰ Najdeme v něm anděly zmíněny na 26 místech v deseti kapitolách, to je nejvíce ze všech evangelií.

12.5.2 Andělé v Lukášově evangeliu

První četné výskyty výrazu *anděl* nacházíme v prvních kapitolách, které obsahují tzv. *příběhy z dětství*. Ty se objevují pouze u Matouše a Lukáše a kromě základních údajů, jako jsou například jména Ježíšových rodičů, se dost liší. Z toho badatelé usuzují, že jde o literární podání, které každý evangelista utvářel podle vlastních náhledů a lze v nich vysledovat, jaký teologický záměr chtěl evangelista svému dílu dát.¹³¹

Lukášovo vyprávění je vedeno snahou vyjádřit Boží působení v Janu Křtiteli a Ježíši Kristu. Tyto dvě postavy klade vedle sebe, aby tak ještě více vyniklo jedinečné Ježíšovo postavení. Ke zpracování v jeho době už existujících christologických vyzná-

---

¹²⁸ JOHNSON: op. cit., 20.

¹²⁹ srov. TICHÝ 2003: op.cit., 105.

¹³⁰ srov. TICHÝ 2003: op.cit., 98–101.

¹³¹ srov. JOHNSON: op. cit., 55.

ní rané církve volí formu midraše a obrazy odpovídající představám helenizovaných židokřesťanů.¹³²

Toto vyprávění má složitou vnitřní strukturu a napodobuje biblický jazyk LXX, ze které čerpá i obsahové náměty (např. oznámení Janova narození pojaté jako oznámení Izákova narození). Mnoha detaily a narážkami Lukáš ukazuje naplnění SZ v Ježíšovi. Neužívá přímé citáty naplnění jako Matouš, ale dosahuje téhož jinými prostředky.

12.5.2.1 Anděl a Zachariáš

První výskyt najdeme hned v první kapitole a týká se předpovědi narození Jana Křtitele. Anděl Páně se zjeví¹³³ Zachariášovi při chrámové bohoslužbě (Lk 1,11) a oznámí mu, že jeho prosba byla vyslyšena¹³⁴ a přes pokročilý věk obou manželů se jim narodí syn, kterého mají pojmenovat Jan. Když Zachariáš reaguje nedůvěřivě, anděl se mu představí jako Gabriel (Lk1,19).

Biblickou inspirací tohoto andělského zvěstování je příslib narození syna Abrahámovi (Gn 17,16–19 a 18,9–15). Je zde zřetelný posun v chápání anděla oproti SZ, kde docházelo ke spojování postavy anděla a Hospodina, zde je anděl jasně oddělen.

Anděl¹³⁵ je nejprve označen jako *anděl Páně* (Lk 1,11), tedy podobně jako je tomu u Matouše (viz 12.4.2). Dále je už zmiňován pouze jako *anděl* bez přívlastku. V Lk 1,19 se představí jako *Gabriel, který stojí před Bohem*. Anděl Gabriel je znám z Dan 8,16 jako ten, který vysvětluje Danielovi jeho vidění (viz 3.5.4). Danielovi se zjeví také v čas večerní kadidlové oběti (Dan 9,21).

12.5.2.2 Anděl a Maria

Zároveň je tím připraveno další dějství Lukášova vyprávění, je představen anděl, který přináší zvěst o narození syna i Marii (Lk 1,26–38). Tato dvě poselství souvisí s naplněním očekávání celého Izraele, s příchodem Mesiáše. Předchozí andělovo

---

¹³² srov. MÜLLER: op.cit., 27.

¹³³ To, že se anděl objevuje na pravé straně kadidlového oltáře, naznačuje jeho velkou důležitost (srov. ERNST Josef: Das Evangelium nach Lukas. Regensburg: Verlag Friedrich Puster, 1977, 59).

¹³⁴ Milostivé vyslyšení prosby v sobě může skrývat nejen prosbu o syna, ale i prosbu o příchod Mesiáše, jehož má být Jan předchůdce – to může symbolizovat právě jeho nezvyklé jméno – Bůh je milostivý. (srov. Ernst: op. cit., 59; McBRIDE Denis: The Gospel of Luke. A reflective commentary. Dublin: Dominican Publications, 1991, 23).

¹³⁵ V době, kdy Lukáš psal, se už v židovské apokalyptické literatuře značně rozvinulo pojetí „andělů“ jako „sloužících duchů“. (...) Mnozí biblisté vidí v Lukášově vyprávění o dětství tento vliv Danielovy apokalyptické vize. (JOHNSON: op. cit, 53).

poselství již bylo naplněno,¹³⁶ Alžběta otěhotněla, jak je uvedeno na začátku (Lk 1,26) a také to anděl Marii sděluje (Lk 1,36). Tentokrát je předlohou andělova zvěstování Sd 13,2–7. *V Matoušově zprávě je ústřední postavou Josef. Lukášovo zaostření na Marii je nápadné nejen ve světle patriarchálního charakteru jeho biblické tradice (a sociálního světa), ale také proto, že právě skrze Josefa Ježíš přijímá svou davidovskou legitimitu „podle těla“. Dnes už těžko rozhodneme, zda Lukášovu volbu ovlivnila historická reminiscence, zvláštní tradice, nebo záměr ukázat kladné ženské postavy (což je v jeho vyprávění zjevné). Důsledky jsou však jasné: jeho příběh v další křesťanské tradici nesmírně ovlivnil vznik mariánské zbožnosti.*¹³⁷

Oba příběhy jsou velmi podobné,¹³⁸ ale zároveň je v nich jasně patrný nepoměr Janova a Ježíšova významu. Jan je představen jako významný prorok připravující naplnění Božích příslibů, ale Ježíš je nesrovnatelně významnější.

12.5.2.3 Andělé a pastýři

Druhá kapitola Lukášova evangelia vypráví o Ježíšově narození, které bylo andělem dáno na vědomí pastýřům v Lk 2,9: *Náhle při nich stál anděl Páně a sláva Páně se rozzářila kolem nich.* Kromě setkání s Božím poslem jsou pastýři zahrnuti Boží slávou, která ve SZ znamená Boží přítomnost a toto slovo vstupuje do textu se všemi svými konotacemi. Zároveň připravuje zjevení *nebeských zástupů*, které chválí Boha. Toto zjevení je průlomem Božího světa do světa lidského, je tak znamením toho, co se děje Kristovým narozením. Oznámení radostné zvěsti se děje jako v antickém dramatu: nebeský sbor andělů zpívá hymnus o Boží slávě.¹³⁹ Zároveň nám obraz chválicích andělů připomíná nebeskou liturgii z Danielových zjevení nebo Apokalypsy (srov. 3.5.4; 15.2.3). Oznámení andělům se tak stává jakýmsi veřejným zjevením, k němuž si Bůh vybírá lidi, kteří stáli na okraji společnosti, oni jsou prvními hlasateli evangelia.¹⁴⁰ Jako další rozpoznávají v Ježíši Mesiáše zbožní lidé Simeon a Anna. Události zvěstování a narození jsou završeny veršem 2,21, které se vrací na počátek a oznamuje, že mu bylo dáno jméno, které určil anděl při zvěstování.

---

¹³⁶ Jana a Ježíše provázejí před narozením a při něm proroctví a znamení. To je ovšem běžná součást vyprávění o životech filozofů a nesmrtelných (srov. JOHNSON: op. cit., 55).

¹³⁷ JOHNSON: op. cit., 59–60.

¹³⁸ Mnozí badatelé je vidí jako dyptich, který je čtenáři předložen, přehledné srovnání uvádí např. ERNST: op. cit., 89.

¹³⁹ srov. Muller: op. cit., 37.

¹⁴⁰ Pastýři mezi Betlémem a Jeruzalém se starali o stáda určená pro chrámové oběti, přesto stáli na okraji společnosti, podobně jako ženy, které jsou zmiňovány při vzkříšení. McBRIDE uvádí srovnání mezi kapitolami o zvěstování a narození a mezi vyprávěním o Ježíšově vzkříšení (viz McBRIDE: op. cit., 39).

12.5.2.4 Výroky o andělech společně s Markem a Matoušem

Následují verše, které jsou uvedeny v ostatních synoptických evangeliích (viz 12.3.2 a 12.4.2): Lk 4,10 citace žalmu 91,11 jako součást pokušení na poušti; Lk 7,24 a 7,27 o Janových poslech a citace Mal 3,1 o Janu Křtiteli jako Božím poslu; o běžných lidských poslech hovoří i verš Lk 9,52; Lk 9,26 je uvedeno ve stejném kontextu jako v Mk 10,32 ve výroku o následování: Ježíš se přihlásí k těm, kteří se hlásí k němu, až přijde se svými anděly.¹⁴¹ Tento poslední výrok se opakuje v Lk 12,8–9, ale je zesílený – mluví se zde o vyznání a o zkouškách, je to bližší Mt 10,32.¹⁴² Tyto výroky jsou komentovány u Marka a Matouše, proto na ně zde pouze odkazují.

12.5.2.5 Andělé pouze u Lukáše

Naopak existují verše, kde jsou zmiňováni andělé a nacházejí se pouze u Lukáše. Jsou součástí podobenství. První verš je součástí podobenství o ztraceném a znovunalezeném penízi, Lk 15,10 *Pravím vám, právě tak je radost před anděly Božími nad jedním hříšníkem, který činí pokání.* Tento verš koresponduje s 15,7 *radost v nebi* v předcházejícím podobenství o ztracené ovci a označují Boží radost.

Další výskyt výrazu *anděl*, který najdeme jen u Lukáše je v podobenství o boháčovi a Lazarovi v Lk 16,22 *I umřel ten chudák a andělé ho přenesli k Abrahámovi; zemřel i ten boháč a byl pohřben.* Navazuje na představu, že Abrahám je už u Boha, snad proto sem přinášejí Lazara andělé jako Boží služebníci a jako symbol nebe, tedy přebývání s Bohem.¹⁴³

Lukáš také jako jediný zmiňuje anděla, který Ježíše posiluje při modlitbě na Olivové hoře před jeho zatčením. Lk 22,43: *Tu se mu zjevil anděl z nebe a dodával mu síly.*¹⁴⁴

12.5.2.6 Andělé při vzkříšení

U Lukáše má vyprávění zvěsti o Ježíšově vzkříšení formu církevní katecheze.¹⁴⁵ Ve verši 24,4 jsou zmiňováni *dva muži v oslnivě bílém rouchu.* Učedníci jdoucí do Emauz v Lk 24,23 hovoří o *vidění andělů*, které měly ženy a z jejich řeči vyplývá,

---

¹⁴¹ Andělé jsou často označováni jako andělé Boží a tvoří součást nebeského dvora (srov. např. JOHNSON: op. cit., 254).

¹⁴² srov. JOHNSON: op. cit., 215.

¹⁴³ srov. KREMER: op. cit. 165.

¹⁴⁴ U veršů 43 a 44 je někdy zpochybňováno, zda byly původní součástí Lukášova evangelia. Mk 1,13 také uvádí anděly, kteří slouží Ježíši ve chvíli zkoušky. *Co se týče zjevení nebeského hosta, nikdo by se nad ním neměl podívat na kterémkoli místě Lukášova vyprávění!* (JOHNSON: op. cit., 366).

¹⁴⁵ srov. BROŽ: op. cit., 6.

že jim vlastně nevěřili. Andělé jsou tu tedy zmiňováni pouze okrajově jako uvedení tradice, kterou obsahují všechna evangelia. Lukáš vzhledem ke svému záměru jejich přítomnost pouze konstatuje, ale dále nerozpracovává.

12.5.3 Shrnutí: Andělé u Lukáše

Andělé se v Lukášově evangeliu vyskytují především tzv. *příběžích z dětství*: oznamují narození Jana Křtitele (Lk 1,11) a Ježíše (Lk 1,26–38) a Ježíšovo narození oznamují pastýřům (Lk 2,9–10). V těchto textech mluví s lidmi, odpovídají jim, aktivně jednají, i když pouze tlumočí Boží vůli.

Dále se vyskytují na podobných místech jako u jiných synoptiků: jsou zmiňováni při pokušení na poušti (Lk 4,10), v Ježíšově výroku o tom, kde komu se přizná před svými anděly (Lk 12,8–9). Vystupují také v podobenstvích (Lk 15,10 a 16,22). Pouze u Lukáše se nachází zmínka o tom, že andělé posilovali Ježíše před jeho zatčením na Olivové hoře (Lk 22,43). Překvapivě krátce jsou andělé zmiňováni v hrobě po Ježíšově vzkříšení Lk (24,23).

Andělé podobně jako ve SZ **oznamují narození dítěte, sdělují Boží vůli, slouží Ježíšovi a jsou průvodci jeho druhého příchodu**. Jejich přítomnost **odkazuje na božské skutečnosti**.

12.6 Andělé v synoptických evangeliích

Nejméně se o andělech zmiňuje Marek a téměř všechny jeho zmínky najdeme i v ostatních evangeliích. Všichni synoptikové uvádějí **Jana Křtitele jako Božího posla, anděly sloužící Ježíšovi po pokušení na poušti, druhý příchod Syna člověka ve slávě, přirovnání lidí k andělům** ve sporu o vzkříšení se sadueji a **Kristovo přiznání se před anděly** k těm, kdo se ke Kristu přiznali před lidmi.

V podobenství o fíkovníku Marek a Matouš zmiňují, že **čas druhého Kristova příchodu neznají ani andělé v nebi**, Lukáš tuto zmínku vynechává. Marek také výslovně nezmiňuje, že **v Ježíšově hrobě po vzkříšení stáli andělé**, pouze to naznačuje jejich vzhledem. Avšak Matouš i Lukáš je už přímo jmenují. Matoušovo vyprávění je nejvelkolepější: anděl sestupuje za zemětřesení, sám odvalí velký kámen, strážcové se roztřesou. Je zde vidět, jak se tradiční podání rozvíjelo.

Matouš i Lukáš líčí **andělské zvěstování před Ježíšovým narozením**. Oba se inspiroují takovými starozákonními událostmi. Anděl u Matouše se zjevuje výhradně

Josefovi, jeho líčení se spíše podobá andělskému setkání s Abrahámem. Tuto starozákonní předlohu užívá Lukáš pro **zjevení anděla Zachariášovi** a zpracovává do ní ještě další prvky například z knihy Daniel. Narození Ježíšovo zvěstuje anděl Marii a má předlohu ve starozákonních zvěstováních ženám (Hagar, Monoáchova žena). Této látce se u obou evangelistů dostalo největšího literárního zpracování.

V Lukášově evangeliu jsou andělé zmiňováni nejčastěji, **zdůrazňují Ježíšovu božskou důstojnost a provázejí všechny důležité momenty Ježíšova života**, tak jako andělé provázeli všechny důležité momenty života Izraele. Jeho andělé jsou nejpropracovanější a vyprávění o nich evokují své starozákonní předlohy i použitým jazykem.

12.7 Evangelium podle Jana

12.7.1 Charakteristika Janova evangelia

Posledním evangeliem podle pořadí v novozákonním kánonu i podle doby vzniku na přelomu prvního století je Janovo evangelium. Předpokládá se, že bylo napsáno pro skupinu křesťanů podobného smýšlení, která pocházela z judaismu a byla vyloučena ze synagogy a vystavena tak vlivům okolního světa.¹⁴⁶ Za jeho autora byl tradičně pokládán Ježíšův učedník Jan. Jeho autorství dnešní badatelé odmítají a poukazují na pokročilou christologii s odpovídajícím teologickým jazykem a vzdálenost prostředí, které odráží více situaci janovské obce než původní Ježíšovo prostředí. Předpokládá se, že došlo k několika redakcím evangelia.¹⁴⁷ Podobný literární a teologický charakter mají i Janovy listy.

Janovo evangelium se od synoptických evangelií značně odlišuje. *Jazyk, styl, představy, obrazy a pojmy mají svůj vlastní „janovský charakter“.* *Zde jako by už nehovořil pozemský Ježíš, muž z Nazareta, nýbrž Ježíš vyvýšený a oslavený, Syn Boží, věčné Slovo Otce.*¹⁴⁸ S tím může souviset, že v Janově evangeliu najdeme jenom čtyři zmínky o andělech, tady všechno koná Ježíš.

Důležité události v Janově evangeliu se často odehrávají v Jeruzalémě a vše je jakoby soustředěno na Ježíšovu osobu, zatímco u synoptiků je to Ježíšovo hlásání.

---

¹⁴⁶ srov. MOLONEY Francis J.: *Sacra Pagina, Evangelium podle Jana*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, 18.

¹⁴⁷ srov. PORSCHE Felix: *Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 4, Evangelium sv. Jana*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, 16–17.

¹⁴⁸ PORSCHE: op. cit., 9.

Charakteristické pro Janovo evangelium jsou dlouhé řeči a dialogy. Typické je užívání protikladných pojmů (světlo – temnota) a tzv. janovská nedorozumění, kdy partneři chápou Ježíšova slova v jiném smyslu.¹⁴⁹

12.7.2 Andělé v Janově evangeliu

Janovo evangelium zmiňuje anděly nejméně ze všech evangelií – pouze na čtyřech místech a liší se od synoptiků. Společně uvádějí anděly v Ježíšově hrobě po jeho vzkříšení. Všechny zmínky jsou velmi okrajové. To odpovídá Janovu pojetí Ježíše jako Boha jednajícího na zemi, který vše sám řídí, proto nepotřebuje další zprostředkovatele.

12.7.2.1 Andělé vystupující a sestupující na Syna člověka

První zmínka je v Jan 1,51 *A dodal: "Amen, amen, pravím vám, uzříte nebesa otevřená a anděly Boží vystupovat a sestupovat na Syna člověka."* Tento verš se nachází v kontextu povolání učedníků, které následuje po Ježíšově setkání s Janem Křtitelem. Příběh je velmi dramatický a mnohovrstevnatý. Jan Křtitel a po něm i někteří učedníci svědčí o Ježíši a dávají mu různé tituly (Jan 1,34–45: *Boží vyvolený, beránek Boží, Mesiáš – Kristus; ten, o němž psal Mojžíš a ostatní proroci*).¹⁵⁰ Tento verš uzavírá rozhovor s Natanaelem. Natanael v něm vyznává Ježíše jako *Syna Božího a krále Izraele*, protože mu Ježíš naznačí, že o něm ví něco zvláštního ještě dříve, než se s ním setkal. *Nadpřirozená znalost lidí a událostí je jeden z příznačných rysů janovského Krista.*¹⁵¹

Jedná se o důležitou výpověď o tom, kdo Ježíš je. On sám ji ukončuje výrokem, ve kterém se obrací ke všem učedníkům a jehož důležitost je podržena užitím slavnostního dvojitého *amen*.¹⁵² V něm se Ježíš nazývá *Synem člověka* a odkazuje k Jákovu snu (Gn 28,10–12). *Nebe se nyní otevřelo nad Ježíšem, podobně jako kdysi nad Jákobem. Ježíš je branou k Bohu, místem, na kterém je Bůh přítomen a zjevuje se na zemi.*¹⁵³

Moloney uvádí, že Natanaelovo vyznání je projevem tzv. janovské víry, kterou Ježíš zpochybňuje jakou založenou pouze na zázraku. Pro vidění větších věcí je potře-

---

¹⁴⁹ srov. PORSCH 1998: op. cit., 39–40.

¹⁵⁰ K významu těchto titulů a podrobnější exegezi celého úryvku viz např. MOLONEY: op. cit., 79–88.

¹⁵¹ JRB, op. cit., 1842.

¹⁵² srov. PORSCH 1998: op. cit., 29.

¹⁵³ PORSCH 1998: op. cit., 29.

ba i jiná forma víry, která umožní ztotožnit zjevení nebeských věcí s Ježíšem. K tomu je třeba překonat soudobá mesiášská očekávání.¹⁵⁴ Andělé jsou v tomto úryvku symbolem Božího zjevení s poukazem na to, že právě v Ježíši se lidem zjevuje Bůh. Jazyk Janova evangelia je zvláštní, neužívá přímých citací starozákonních textů, které by pak dokládal skutečnými událostmi jako ostatní synoptikové. Jan spíše otvírá obraz a užívá konotací starozákonního vyjádření pro pochopení Ježíše na hlubší rovině.

12.7.2.2 Anděl Páně sestupující do rybníka

Následující verš, ve kterém je uveden *anděl Páně* v některých významných rukopisech chybí, proto mezi badateli neexistuje shoda, jestli ho uvádět nebo vynechávat.¹⁵⁵ Jan 5,4 *Neboť anděl Páně čas od času sestupoval do rybníka a vířil vodu; kdo první po tom zvíření vstoupil do vody, býval uzdraven, ať trpěl kteroukoli nemocí.*

V celku textu se jedná o vysvětlení, proč na dotyčném místě docházelo k uzdravením – že to způsoboval sestup Hospodinova anděla. Narozdíl od Moloney mi tato poznámka nepřipadá úplně bezvýznamná, neboť sám Moloney uvádí, že se jednalo o místo, které bylo po dlouhou dobu *spojované s uzdravováním, a to i v pohanských dobách.*¹⁵⁶ Může jít tedy o zdůraznění toho, odkud přítomní lidé očekávali uzdravení. A také může sloužit jako srovnání s Ježíšem, který přináší více než uzdravení s dalším poukazem na rušení soboty a pokračováním při setkání Ježíše s ochrnutým v chrámě (Jan 5,14). Ježíš není jenom Boží posel, který může způsobit uzdravení, on jedná přímo s Boží autoritou.

12.7.2.3 Promluvil Bůh nebo anděl?

Další výskyt slova *anděl* je v Jan 12,29 *Zástup, který tam stál a slyšel to, říkal, že zahřmělo. Jiní tvrdili: "Anděl k němu promluvil."* Uvedenému verši předchází Ježíšův slavný vjezd do Jeruzaléma (Jan 12,12–19) a žádost Řeků, kteří chtějí vidět Ježíše. Učedníci tlumočí jejich prosbu Ježíšovi, a ten mluví o hodině svého oslavení. (Jan 12,23–28). Na to se ozve z nebe hlas, který někteří interpretují jako hlas anděla, tedy Božího prostředníka a nepoznali, že se jedná o Boží přítomnost.¹⁵⁷ Tato reakce tak

---

¹⁵⁴ srov. MOLONEY: op. cit., 83–84.

¹⁵⁵ Např. NAL ho uvádí pouze v poznámce, viz NAL, 260. MOLONEY uvádí, že chybí v nejstarších a nejlepších rukopisech jako například Sinajský, Vatikánský, Efrémův, Claromontanus atd. (srov. MOLONEY: op. cit., 195.)

¹⁵⁶ srov. MOLONEY: op. cit., 192.

¹⁵⁷ srov. MOLONEY: op. cit., 382.

odráží nepochopení davu, i když se hlas ozval kvůli nim. Pochopení těchto tajemství je možné jenom těm, kdo věří v Ježíše.¹⁵⁸

12.7.2.4 Andělé v Ježíšově hrobě

Jako nejdůležitější z Janova evangelia se tedy jeví andělé, kteří jsou přítomni v Ježíšově hrobě po jeho vzkříšení, neboť Marii dokonce oslovují: Jan 20,11–14 *Ale Marie stála venku před hrobem a plakala. Přitom se naklonila do hrobu a spatřila dva anděly v bílém rouchu, sedící na místě, kde před tím leželo Ježíšovo tělo, jednoho u hlavy a druhého u nohou. Otázali se Marie: "Proč pláčeš?" Odpověděla jim: "Odnegli mého Pána a nevím, kam ho položili."*

Cesta žen ke hrobu a vidění andělů je tradiční motiv, který zpracovávají všechna evangelia. V Janově podání jde ke hrobu pouze jedna žena Marie a celá perikopa je poměrně komplikovaná. Výše uvedená citace je zařazena do širšího rámce, který je časově ohraničen jedním dnem (Jan 20,1–23). V něm postupně dochází k setkání různých lidí se skutečností Zmrtvýchvstalého v odlišné intenzitě a stupni pochopení. Vyprávění svou dramatickostí připomíná povolání prvních učedníků a lze jej označit za *janovský dramatický zjevující příběh*¹⁵⁹. Opět tu narážíme na problematiku víry a janovská nedorozumění.

Maria se objevuje u hrobu dvakrát, mezitím k němu přicházejí dva učedníci Petr a ten, kterého Ježíš miloval. Poté se Marie setkává nejprve s anděly a nakonec se samotným Ježíšem, kterého nejprve nepoznává. Zajímavé je, že učedníci nahlížející do hrobu nevidí anděly ale pouze plátna a roušku. Maria na vidění andělů nijak nereaguje. *Tato nebeská přítomnost nemá pro Marii hodnotu znamení. Andělé tedy nemají význam pro Marii, ale pro čtenáře evangelia, jimž jejich popis ve v. 12 umožňuje kontemplativní zastavení, které předchází riziku, že ve Vzkříšeném budou vidět osobu přežívající z tohoto světa.*¹⁶⁰

Gnilka chápe zjevení andělů a Krista jako konkurenci a zamýšlí se nad tím, který motiv je starší. Badatelé se shodují na tom, že starší je motiv andělů, právě pro svou podobnost s lukášovskou tradicí.¹⁶¹

V dramatickosti celého příběhu je úloha andělů poměrně statická, proto jim někteří komentátoři přiřkládají okrajovou roli: *Stejně jako ve vyprávěních o velikonocích*

---

¹⁵⁸ srov. MOLONEY: op. cit., 375; PORSCHE 1998: op. cit, 125.

¹⁵⁹ srov. BROŽ Jaroslav: Exegeze Jan 20, 1–31, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/> (1. 3. 2011), 6.

¹⁶⁰ srov. BROŽ Jaroslav: Exegeze Jan 20, 1–31, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/> (1. 3. 2011), 30.

¹⁶¹ srov. GNILKA Joachim: *Johannesevangelium*. Würzburg: Echter Verlag, 1993, 151.

u ostatních evangelistů, jsou také v Janově evangeliu u prázdného hrobu (popř. v hrobě) andělé. Další odkaz na společnou tradici. Zde však působí spíše jako statisté bez vlastní role. U synoptiků právě oni zvěstují poselství o zmrtvýchvstání. To zde není nutné, protože se Vzkříšený za okamžik zjeví sám.¹⁶² Někteří je dokonce pojmají jenom jako pouhou dekoraci či nadbytečný prvek pocházející z tradice. Jiní naopak jejich symbolický význam přeceňují a vidí v nich protiklad dvou zločinců, kteří byli s Ježíšem ukřižováni.¹⁶³ Nebo dokonce srovnávají anděly s cherubíny po stranách archy úmluvy v Chrámu.¹⁶⁴

Evangelista, který mnohé v příběhu vynechává (například, jak se Marie dostala podruhé ke hrobu), uvádí přesnou polohu andělů. Andělé tak svou polohou a nebeskou symbolikou bílého roucha naznačují skutečnost vzkříšení.

*Teologicky viděno je tu jasná tendence čtvrtého evangelia oslabit jakékoli jiné prostřednictví ve prospěch jediného prostředníka – Ježíše. Ve čtvrtém evangeliu Ježíš nepotřebuje prostředníka: on sám je prostředník k Bohu, Bůh sám. Proto také on sám těším Marii, činí důležité teologické sdělení 20,17 a pověřuje ji, aby šla k učedníkům. Na rozdíl od synoptiků, kde sdělení velikonočního kerygmatu je svěřeno andělovi, u Jana tuto důležitou funkci může vykonat jen Ježíš sám.*¹⁶⁵

12.7.3 Shrnutí: Andělé v Janově evangeliu

Janovo evangelium má nejméně zmínek o andělech. Platí-li o evangeliích, že jejich zmínky o andělech jsou okrajové, platí to dvojnásobně o Janovu evangeliu. Způsob, jakým toto evangelium o andělech mluví je předznamenán první zmínkou (Jan 1,51). To, co ve Starém zákoně lidem přinášeli andělé: **oznámení Boží vůle, Boží blízkost a pomoc, to se tady uskutečňuje v Ježíši, Bohu, který sestoupil na tuto zem.** Dalších prostředníků není potřeba. O tom svědčí i další zmínka v Jan 5,4. I tady lidé očekávají uzdravení od Boha prostřednictvím anděla a ono přichází přímo od Ježíše. Jan ponechává tradiční zmínku o přítomnosti andělů v Ježíšově hrobě po vzkříšení, ale hlavním zvěstovatelem je zde opět Ježíš. V Janově evangeliu by bylo možné interpretovat všechny zmínky o andělech jako pouhé symboly.

---

¹⁶² PORSCHE 1998: op. cit, 196.

¹⁶³ srov. BROŽ Jaroslav: Exegeze Jan 20, 1–31, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/> (1. 3. 2011), 30.

¹⁶⁴ srov. MOLONEY: op. cit., 546.

¹⁶⁵ BROŽ Jaroslav: Exegeze Jan 20, 1–31, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/> (1. 3. 2011), 31.

13 Skutky apoštolů a andělé

13.1 Charakteristika skutků apoštolů

Skutky apoštolů jsou pokračováním Lukášova evangelia, vznikají ve stejné době a jsou určeny stejným čtenářům. Zachycují život církve po Kristově nanebevstoupení. *Ve Skutcích je Lukáš čtenáři průvodcem na intenzivním poznávacím zájezdu – procházíme s ním třemi desetiletími církevních dějin. Navštívíme Jeruzalém, Judsko, Samařsko, Sýrii, Kypr, mnohá města Malé Asie, Makedonii, Řecko a nakonec Řím. Budeme svědky nejrůznějších událostí – od kázání a zázraků po průlomy do vězení či ztroskotání na moři. Na této cestě se s námi vystřídá mnoho průvodců, z nichž dva s námi setrvají poměrně dlouho: Petr, který nás bude často provázet v Jeruzalémě, Judsku a Samařsku, a Pavel, která s námi poputuje téměř bez přestávky od Sýrie do Říma.*¹⁶⁶

Při psaní Skutků nebyl Lukáš tolik vázán předchozími tradicemi jako u evangelia, proto si dovolil větší svobodu a více se projevila jeho teologická koncepce, která je zřejmá především v silně idealizovaných souhrnných zprávách a v Pavlových a Petrových řečech. Lukášovým záměrem není líčit to, co dělali apoštolové, ale popsat cestu církve od židů k pohanům, tedy šíření Božího slova mocí Ducha svatého, cestu dějin spásy uskutečňují se hlásáním a naplněním.¹⁶⁷ Hesel nazývá tuto knihu *svéhlavou „historickou monografií“*, *speciálními dějinami, které zobrazují misijní rozvinutí mladého náboženského hnutí.*¹⁶⁸ I zde narazíme na mnohé chyby a nepřesnosti tak jako v jiných podobných antických dílech. A i v této knize nacházíme poměrně časté zmínky o andělech.

13.2 Andělé ve Skutcích apoštolů

Ve Skutcích apoštolů se objevují andělé poměrně hojně ve 21 případě. Vystupují podobně jako v Lukášově evangeliu: jednají a hovoří s lidmi nebo jsou připomínání v narážkách na Starý zákon.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ CARSON – DOUGLAS: op. cit, 246.

¹⁶⁷ srov. PORSCHE Felix: *Mnoho hlasů – jedna víra*. Praha: Zvon, 1993, 99.

¹⁶⁸ HENGEL Martin: *Evangelista Lukáš, první křesťanský dějepisec*. Praha: Vyšehrad 1994, 55.

¹⁶⁹ *Vedle četných přímých citací ze Starého zákona používá Lukáš mnoha narážek, přejímá biblické obrazy a motivy, napodobuje mluvu řeckého Starého zákona. Člověk má číst a zkoumat Starý zákon, aby*

13.2.1 Anděl a apoštolové

První anděl se objevuje ve Sk 5,19. Je opět zmiňován jako anděl Páně (αγγελος κυριου), což je výraz, který používá LXX pro starozákonní zjevení andělů. Lukáš ho často používá. Tento anděl otevírá apoštolům dveře žaláře, do kterého byli uvrženi na příkaz velekněze, když kázali v Šalamounově sloupoví. Anděl je posílá zpět do Chrámu *zvěstovat slova života* (Sk 5,20). Tato událost je popsána schematicky, bez větších detailů. Jejím smyslem je obnovení a potvrzení božského pověření apoštolů k hlásání.¹⁷⁰ Podobně zasahuje anděl v 12,7, když vyvádí z vězení Petra.

Další zmínku najdeme v 15. verši 6. kapitoly, kde Štěpánova tvář vypadá jako tvář anděla. Celý Štěpánův příběh je koncipován jako Ježíšův obraz. Štěpánovo proměnění lze tedy chápat jako ekvivalent Ježíšova proměnění na hoře a po vzkříšení. Tento zjev vzbuzuje úžas.¹⁷¹

13.2.2 Anděl a Mojžíš

Další výskyty andělů se objevují v 7. kapitole. Jsou součástí Štěpánovy řeči před veleknězem. Štěpán zde připomíná Mojžíše jako Ježíšův předobraz.¹⁷² Boží zjevení v hořícím keři popisuje jako zjevení anděla (Sk 5,30), ve Sk 5,35 opakuje, že *Bůh se mu zjevil prostřednictvím anděla v keři*. Ve verši 38 se o Mojžíšovi říká, že *na poušti byl prostředníkem mezi andělem, který k němu mluvil na hoře Sínaj, a mezi našimi praotci*. Ve Sk 7,53 se Štěpán obrací k Židům *vy, kteří jste prostřednictvím andělů přijali Zákon*. Podle tohoto pojetí se Mojžíšovi zjevuje Hospodin prostřednictvím anděla. Podobné výroky nacházíme např. v Gal 3,198 a Žid 2,2. Toto rozlišování mezi Bohem a jeho andělem může být důsledkem zdůraznění Boží transcendence.¹⁷³

---

dokázal porozumět božímu jednání v minulosti, přítomnosti a boucnosti, aby toto jednání dokázal vyjádřit slovy. Lukáš používá citátů ze Starého zákona, aby tak vyložil nějakou událost jako naplněné nebo naplňující se zaslíbení nebo aby nějaké místo Písma představil jako naplněné v určité události dějin spásy. (KLIESCH Klaus: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 5, Skutky apoštolů. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, 33).

¹⁷⁰ srov. ROLOFF Jürgen: Die Apostelgeschichte. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1988, 102.

¹⁷¹ srov. KLIESCH, op. cit., 59.

¹⁷² srov. JRB, op. cit., 1901.

¹⁷³ srov. JRB, op. cit., 1902.

13.2.3 Anděl a Filip

V příběhu o obrácení a křtu etiopského dvořana (Sk 8,26–40) je několik motivů z vyprávění o emauzských učednících (Lk 24,13–35). Ve Sk 8,26 anděl Filipa posílá na cestu, kterou pojede Etiopan. Ve verši 29 a 39 vystupuje jako Duch (podobně je tomu i v 10. kapitole Skutků).¹⁷⁴ JRB uvádí variantu verše 39 *Duch Svatý se snesl na eunucha a anděl Páně uchvátil Filipa*.¹⁷⁵ Mohlo by jít o variantu střídání anděla a Duha jako je tomu v SZ střídání anděla a Hospodina (srov. 3.2).

13.2.4 Anděl, Kornelius a Petr

V 10. kapitole Skutků se vypráví o důležitém tématu: přijetí pohanů do církve bez toho, aby museli dodržovat Mojžíšův zákon a podstoupit obřizku. Je to interpretováno jako Boží vůle, který je zjevena prostřednictvím anděla. Boží anděl se zjevuje bohabojnému (tj. sympatizujícímu s judaismem) setníkovi Korneliovi. Sděluje mu, že přichází jako odpověď na jeho modlitby a dává mu pokyn, aby poslal pro apoštola Petra. Ten má ve stejné době vidění, které pak interpretuje jako Boží přání, aby byl vstřícný vůči pohanům. Na jeho konci k němu promlouvá Duch¹⁷⁶ a vyzývá ho, aby šel s Korneliovými posly. Kornelius mu vypráví o zjevení anděla (Sk 10,3–33). V 11. kapitole vypráví o téže události apoštol Petr, když v Jeruzalémě obhájuje přijetí pohanů do církve a dokládá, že to je Boží přání. Zjevení anděla a jeho pokyny toto přání reprezentují.

Jedná se o reálné zjevení, nikoliv o neurčitý sen. Anděl Kornelia oslovuje jménem, ten reaguje leknutím a odpovídá otázkou (srov. např. Lk 1,12). Úlek je obvyklá lidská reakce na setkání s andělem. Korneliův strach je bezdůvodný, anděl mu biblickou řečí zvěstuje radostnou zprávu: *Bůh přijal tvé modlitby a almužny a pamatuje na Tebe* (srov. Tob 12,12). Toto andělovo zjevení obsahuje obvyklé motivy angelofanie ze Starého i Nového zákona.¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ srov. ZMIJEWSKI Josef: Die Apostelgeschichte. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1994, 362.

¹⁷⁵ srov. JRB, op. cit., 1905.

¹⁷⁶ Duch zde plní podobnou funkci jako anděl (srov. Sk,8 verše 26, 29 a 39).

¹⁷⁷ srov. ROLOFF, op. cit., 168–169.

13.2.5 Anděl vysvobozuje Petra

Ve 12. kapitole nacházíme příběh, ve kterém anděl vysvobozuje Petra z vězení (podobně jako apoštoly v Sk 5,19).¹⁷⁸ Anděl Páně přichází do vězení, je provázen světlem a budí Petra, který se domnívá, že má vidění, ale ve všem anděla poslouchá. Když se Petr vzpamatuje, vyznává, že ho prostřednictvím anděla Páně zachránil před Herodem (Sk 12,11). Důraz je zde položen na to, že Boží moc je větší, než lidské násilí.¹⁷⁹ Ve Sk 12,15 oznamuje služka Petřův příchod do shromáždění křesťanů, kteří vědí o jeho uvěznění. Křesťané reagují slovy, že to *anděl jeho jest* (BKR), *to musí být jeho duch* (ČEP). JRB v tom vidí *ozvěnu lidové víry ve strážné anděly, pokládané za jakési duchovní „dvojníky“ svých chráněnců.*¹⁸⁰

Myšlenka, že Bůh je mocnější než mocní tohoto světa, se objevuje i v Sk 12,23, kde se anděl Páně stává vykonavatelem trestu na Herodovi, který se staví na roveň Bohu.

13.2.6 Andělé a Pavel

Další výskyt najdeme jako komentář k Pavlově řeči před veleradou ve 23. kapitole Skutků. Pavel zde záměrně využívá rozdílný postoj farizeů a saduceů v otázce vzkříšení mrtvých. Osmý verš vysvětluje, že *saduceové říkají, že není zmrtvýchvstání a že nejsou andělé ani duchové, kdežto farizeové vyznávají obojí*. Víra ve vzkříšení mrtvých i v existenci andělů se prosadila v židovství poměrně pozdě, proto ji saduceové odmítají (srov. Mt 22,23). Zmínka o andělech připravuje další výrok farizeů ve verši 9: *A co když k němu mluvil duch nebo anděl?* Tento výrok se asi týká Pavlova obrácení u Damašku.¹⁸¹

Poslední výskyt anděla se nachází ve Sk 27,23 v nočním Pavlově vidění. Pavel se nachází na lodi, kde se lidé bojí o svůj život. On je povzbuzuje a říká jim, že *anděl od Boha, kterému patří a kterému slouží*, mu sdělil, že se kvůli Pavlovi všichni na lodi zachrání.

---

¹⁷⁸ srov. FREEDMAN: op. cit., 253.

¹⁷⁹ srov. KLIESCH: op. cit., 77–78.

¹⁸⁰ JRB, op. cit., 1912.

¹⁸¹ srov. JRB, op. cit., 1934.

13.3 Shrnutí: Andělé ve Skutcích

Tak jako andělé v evangeliích slouží Kristu, ve Skutcích několikrát **vystupují ve službě křesťanské obci: vyvádějí apoštoly z vězení, připravují křest pohanů,** (např. 5,19; 10,3; 10,23; 12,7).¹⁸² Ve Skutcích to vytváří dojem, jako by zjevení andělů byla poměrně normální součástí modlitby apoštolů. Narozdíl od jiných knih jsou tu několikrát v rámci jednoho příběhu použity pro ty, kteří tlumočí Boží vůli, výrazy *anděl* a *duch*. Skutky apoštolů navazují na Lukášovo evangelium i způsobem, jakým Lukáš o andělech vypráví. V evangeliu sloužili Ježíši a ukazovali na jeho božskou moc pomocí starozákonních odkazů. Ve Skutcích ukazují na poslání církve, které je podporováno anděly jako byl Izrael podporován a chráněn Hospodinovými posly. Tyto texty vždy obsahují konotace odkazující ke starozákonním zmínkám o andělech.

---

¹⁸² srov: JRB, op. cit., 1905.

14 Novozákonní listy a výroky o andělech

Apoštol Pavel je pokládán za přímého autora nejméně těchto sedmi listů: Římanům, 1. a 2. Korint'ánům, Galat'ánům, 1. Soluňanům, Filipánům a Filomenovi. U dalších šesti listů, kde je v záhlaví uveden Pavel, je jeho autorství sporné, i když v různé míře. Pastorální epištoly jsou připisovány některému pozdějšímu žáku sv. Pavla.¹⁸³ Listy je tradiční označení pro různé literární druhy, které zde můžeme najít. Většinou zachovávají formu tradičního antického listu, ale jsou zpravidla mnohem delší a často jsou určeny i k jinému účelu (připomínají například kázání).

Zmínky o andělech najdeme v listu Římanům, v 1. a 2. Korint'ánům, Galat'ánům, Kolosanům, 2. Soluňanům, 1. Timoteovi, Židům, 1. a 2. Petrově listu a v Judově listu. Nacházíme je tedy jak v autentických Pavlových listech, které jsou považovány za nejstarší části Nového zákona, tak v listech pozdějších. Většinou jde o jednotlivé výskyty, pouze v listu Židům se výraz *anděl* objevuje dvanáctkrát. Jednotlivým výskytům se budou uvedeny podle jejich obvyklého řazení v Novém zákoně.

14.1 List Římanům

List Římanům napsal apoštol Pavel patrně v Korintě v letech 55 a 56. Theobald ho nazývá *základním kurzem víry v kánonu Nového zákona*.¹⁸⁴ Pavel jím chtěl připravit svou návštěvu v Římě, kde dosud nebyl, a své další misijní působení. List se vyznačuje promyšlenou stavbou.¹⁸⁵

14.1.1 Ani andělé, ani mocnosti

Jediná zmínka o andělech je ve verši 8,38 *Jsem jist, že ani smrt ani život, ani andělé ani mocnosti, ani přítomnost ani budoucnost, ani žádná moc, ani výšiny ani hlubiny, ani co jiného v celém tvorstvu nedokáže nás odloučit od lásky Boží, která je v Kristu Ježíši, našem Pánu.*(Řím 8,38–39). Tento verš je součástí hymnu, *chvalozpěvu ospravedlněných*,¹⁸⁶ který obsahuje christologické krédo a vyznání víry v to, že nic nás

---

¹⁸³ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 162nn, kde jsou uvedeny další podrobnosti.

¹⁸⁴ THEOBALD Michael: List Římanům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, 13.

¹⁸⁵ srov. THEOBALD: op. cit., 24–25.

¹⁸⁶ THEOBALD: op. cit., 222.

nemůže odloučit od Kristovy lásky. Ke zdůraznění této víry Pavel velice působivě používá protikladů času (přítomnost – budoucnost), prostoru (výška – hloubka), bytí (život – smrt), ale zmiňuje také duchovní bytosti anděly – mocnosti – moci.¹⁸⁷ Tyto bytosti podle *apokalyptického obrazu světa oživují vesmírné prostory a mohou vstoupit mezi lidi a Boha – ať už proto, že úctu přenesou ze Stvořitele na sebe sama, nebo se stanou lidem nebezpečnými nějak jinak.*¹⁸⁸ Kristu jako vyvýšenému Pánu jsou podrobeny i tyto bytosti, které tak pro křesťany ztratily svou nebezpečnost.

14.2 První list Korint'ánům

Tento Pavlův list byl napsán asi na jaře roku 55 do Korintu, kde Pavel založil křesťanskou obec.¹⁸⁹ V této obci došlo ke sporům a vytváření různých skupin, Pavel se o tom doslechl a na danou situaci reaguje. Do členění dopisu se promítají odkazy na předchozí Pavlův dopis do Korintu a odpovědi na otázky Korintských z jejich dopisu Pavlovi. Pavel také reaguje na ústní zprávy.¹⁹⁰

14.2.1 Podívaná andělům i lidem

Andělé jsou zde zmiňováni na čtyřech místech. První výskyt v devátém verši čtvrté kapitoly (*Skoro se mi zdá, že nás apoštoly Bůh určil na poslední místo, jako vydané na smrt; stali jsme se podívanou světu, andělům i lidem.*) se nachází v Pavlově napomenutí Korint'ánům, ve které zmiňuje složitý život apoštolů. S ironií pranýřuje povýšenost Korint'ánů, vedle toho srovnává podmínky života apoštola s těmi, kteří byli odsouzeni na smrt a při gladiátorských zápasech v římském divadle sloužili pro pobavení publika. Do použité metafory divadla Pavel usazuje na místa diváků i anděly jako kosmické publikum.¹⁹¹ Andělé tvoří součást tohoto obrazu.

14.2.2 Budeme soudit anděly

Druhý výskyt je komplikovanější, nachází se v 3. verši 6. kapitoly: *Nevíte, že budeme soudit anděly? Tím spíše věci všedního života!* Pavel zde vytýká Korint'ánům,

---

¹⁸⁷ Dunn ukazuje, že i tady se jedná o určité krajní pozice v tehdy obvyklém řazení andělů. Zde lze najít jednotlivé posloupnosti andělských řádů vytvořené podle biblických zmínek (srov. DUNN James D. G.: *Word biblical commentary. Volume 38A, Romans 1-8.* Nashville: Thomas Nelson, 1988, 497–498.).

¹⁸⁸ THEOBALD: op. cit., 224.

¹⁸⁹ srov. ORTKEMPER Franz-Josef: *První list Korint'ánům.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, 12.

¹⁹⁰ srov. POKORNÝ Petr: *Literární a teologický úvod do Nového zákona.* Praha: Vyšehrad, 1993, 186.

¹⁹¹ srov. ORTKEMPER: op. cit., 49–50.

že řeší vzájemné spory před pohanskými soudy a argumentuje tím, že Boží lid bude soudit svět a anděly. Podle toho mají být schopni řešit své spory ve svém shromáždění. Pavel chce zdůraznit nesmyslnost takového jednání Korint'ánů, přesto je tento verš zvláštní. Účast svatých¹⁹² na Božím soudu se objevuje ve starozákonních židovských očekáváních (Dan 7,22) i v evangeliích (Lk 22,30). Ortkemper předpokládá, že jsou zde myšleny *zlé andělské mocnosti*.¹⁹³ Naproti tomu Fizmyer¹⁹⁴ uvádí, že jde o všechny anděly, protože Pavel myslí nejen lidské bytosti, ale také vyšší řady Božího stvoření. Ukazuje tak vznešenost Božího povolání určeného lidem. Fizmyer předpokládá, že Pavel mohl tuto myšlenku odvodit z První knihy Henoch 13–16. Upozorňuje také na to, že soud andělů je v tomto kontextu užit jenom jako ilustrační příklad pro kontrast eschatologického určení křesťanů a řešením triviálních právních záležitostí lidského života.

14.2.3 Znamení moci kvůli andělům

Třetí výskyt je uveden v kontextu řádu modlitby (1 Kor 11,1–15), ve kterém Pavel klade důraz na zahalování žen při modlitbě. A jako jeden z důvodů uvádí v 10. verši: *Proto má žena mít na hlavě znamení moci kvůli andělům*. JRB vysvětluje toto znamení moci jako znamení manželovy pravomoci, jíž je žena podřízena, a zmínka o andělech naráží na *jejich neviditelnou přítomnost, která má podle jistého židovského výkladu Dt 23,15 (Kumrán) povzbuzovat k náležitému řádu a ke slušnosti*.¹⁹⁵ Ortkemper se ve svém komentáři domnívá, že jde o skupinu žen charismatického ražení, které předváděly svou svobodu tím, že se proti tehdejšímu zvyku účastnily bohoslužeb bez pokrývky hlavy nebo dokonce s rozpuštěnými vlasy, což vzbuzovalo pohoršení. Tímto protestem proti konvencím usilovaly o rovné postavení muže a ženy.¹⁹⁶ Také Klauck předpokládá, že znamení moci jsou upravené vlasy jako protiklad k extatickým prosebníkům a prorokyním, kteří se v extázi s rozpuštěnými vlasy přemísťovali do nebes-

---

¹⁹² Výraz *svatý* může v textech SZ označovat anděly. (srov. SAKENFELD Katharine Doob: The new interpreter's Dictionary of the Bible. Volume A-C. Nashville:Abingdon. 2006, 149.)

¹⁹³ srov. ORTKEMPER: op. cit., 59.

¹⁹⁴ srov. FITZMYER Joseph A.: First corinthians: a new translation with introduction and commentary. New Haven, London: Yale University Press, 2008.

¹⁹⁵ JRB, op. cit., 2001.

¹⁹⁶ srov. ORTKEMPER: op. cit., 96. Česká redakce přidává k tomuto komentáři poznámku, že autor argumentuje způsobem blízkým feministické exegezi odvoláváním se na Gal 2,28.

kého světa.¹⁹⁷ Některé komentáře uvádějí, že žena se může chránit závojem proti možnému útoku zlých andělů.¹⁹⁸

14.2.3 Jazyky lidskými i andělskými

Poslední zmínku o andělech nacházíme v tzv. Velepísni lásky v 13. kapitole 1. listu Korint'anům v 1. verši: *Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící zvon. (1 Kor 13,1).*¹⁹⁹ Jedná se zde o mluvení v jazycích a o to, jakou důležitost mu adresáti přikládali. Už v předchozích verších Pavel kritizuje jejich povýšenost kvůli daru jazyků a v této kapitole stupňuje srovnání – i kdyby byl člověk schopen mluvit jako anděl, neznamena to nic proti lásce.

V listě Korint'anům Pavel používá nečekané výroky o andělech, které se zřejmě zakládají na tehdejší obecné povědomí o andělech a možná jsou někdy vyvolány smýšlením Korint'anů. Používá je však především jako ilustrace a metafory k jiným problémům a ne jako teologické výpovědi.

14.3 Druhý list Korint'anům

Mezi prvním a druhým Pavlovým listem korintským křesťanům došlo k několika událostem, které je možné na základě listu předpokládat. Jednalo se pravděpodobně o Pavlovu návštěvu a nedochovaný dopis. 2. list Korint'anům je velmi osobní a působivý. Byl napsán někdy mezi léty 55–57.²⁰⁰

V tomto listě se nachází dvě zmínky o andělech, obě jsou spojeny se satanem. První je 2 Kor 11,14: *A není divu, vždyť sám satan se převléká za anděla světla*; Toto vyjádření je součástí obhajoby Pavlova apoštolského působení bez nároku na odměnu. Pavel vystupuje proti falešným apoštolům, kteří se převlékají za *Kristovy apoštoly*, tak jako se satan převléká za *anděla světla*. Tento výraz pochází zřejmě z židovské tradice, podle které se satan proměnil v anděla světla, aby Evu, která byla vyhnaná z ráje a činila pokání, znovu svedl ke hříchu,²⁰¹ jak to uvádí Život Adama a Evy²⁰² nebo Zjevení Mojžíšova 17,1. Objevují se i názory, že jde o spojení vytvořené ad hoc.²⁰³

---

¹⁹⁷ srov. KLAUCK Hans-Josef: 1Korintherbrief, 3. Ausgabe, Würzburg: Echter Verlag, 1992, 79.

¹⁹⁸ srov. Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1980, 34.

¹⁹⁹ To, co v češtině překládáme adjektivem *andělský*, je v řeckém textu uvedeno v substantivní podobě jako genitiv *jazyk andělů* – *λαλῶ των ἀγγέλων*. Proto i tento verš patří do probíraného výčtu.

²⁰⁰ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 181–187.

²⁰¹ srov. KREMER Jacob: Druhý list Korint'anům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 85.

Druhá zmínka 12,7 *A abych se nepovyšoval pro výjimečnost zjevení, jichž se mi dostalo, byl mi dán do těla ostěn, posel satanův, který mne sráží, abych se nepovyšoval.* Většina komentářů se zde snaží vysvětlit, co by mohla být tím ostnem.²⁰⁴ Kremer uvádí, že *řeč o andělu satanovu, který prý Pavla bije pěstí, odpovídá tehdejší mytologické představě odvozující nemoci z vlivu satana, případně jeho poslu.*²⁰⁵ Toto spojení by také mohlo souviset s Job 2,6, kdy Hospodin vydal Joba do satanovy moci, aby ho zkoušel. V podobném duchu Pavel popisuje své trápení. Obě zmínky se tedy andělů v podstatě netýkají.

14.4 List Galat'anům

Tento Pavlův list byl napsán asi za jeho pobytu v Makedonii kolem roku 57. Jedná se o Pavlovu reakci na zprávu, že ke Galat'anům přišli hlasatelé evangelia, kteří je nutí, aby přijali i Starý zákon a jako projev tohoto přijetí i obřízku. Jedná se o významné svědectví o církvi, které se dochovalo z 1. století. Je významný po stránce historické, teologické a jazykové.²⁰⁶ S anděly se tu setkáme ve třech případech.

První zmínka o andělech v Gal 1,8 je překvapivě součástí kletby, jíž se Pavel obrací na každého, kdy by falšoval evangelium, i kdyby jím měl být on sám nebo posel z nebe.²⁰⁷ Při použití výrazu *anděl* jde o podobné stupňování důrazu, jaký se vyskytl už např. v Řím 8,38. Podtrhuje to závažnost Pavlovy výpovědi.

14.4.1 Zákon byl vyhlášen anděly

S dalším výskytem výrazu *anděl* v Gal 3,19 souvisí konstatování, že *zákon byl vyhlášen anděly*. Přesvědčení, že Zákon byl vyhlášen skrze anděly nebo za jejich účasti lze prokázat už v židovství. Židovský výklad vidí andělské mocnosti v přírodních silách na Sinaji. Hospodin sem přichází s anděly.²⁰⁸ Tato úvaha vychází zřejmě z Dt

---

²⁰² viz Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1998, 347.

²⁰³ srov. MARTIN Ralph P.: Word biblical commentary. Volume 40, 2 Corinthians. Waco, Texas: Word Books. 1986, 351.

²⁰⁴ Jako ostěn, který Pavla trápit se uvádí různé možnosti: od sexuálního pokušení, přes výčitky za předchozí pronásledování církve, přes různé choroby očí, epilepsii až po tělesnou chorobu, která Pavla postihla v důsledku jeho extatických zážitků – podobně jako u některých mystiků. (srov. KREMER, op. cit., 93.)

²⁰⁵ KREMER, op. cit., 93.

²⁰⁶ srov. RADL Walter: List Galat'anům. Kostelní Vydří: Karmalitánské nakladatelství, 1999, 7–10.

²⁰⁷ podle RADL:op. cit., 20 jde o skutečnou proklínací formuli.

²⁰⁸ Radl vyvozuje ze skutečnosti, že Mojžíš působil jako vyjednávač, že jednal s větším množstvím osob, které před Izraelem zastupoval. Ti mu pak předali Zákon. Zákon tak pochází ve skutečnosti od

33,2, kdy Hospodin přišel *s deseti tisíci svatými, po jeho pravici jim z ohně vzešel Zákon*. Podobnou narážku najdeme i v žalmu 68,18.²⁰⁹ Usuzuje se na obecné rozšíření mínění raného judaismu, že andělé se objevují při všech důležitých událostech spásy. Rabínský judaismus oproti těmto tvrzením o andělech, kteří zasahují v kritických momentech izraelských dějin, kladl důraz na to, že to je Bůh sám, kdo v tomto čase jedná s národem. U Pavla nejde nutně o snižující deontence.²¹⁰ V 19. verši je dále zmíněn lidský prostředník, kterým je myšlen Mojžíš. Zákon je nesrovnatelný s Ježíšem Kristem, který nepotřebuje prostředníka. (Gal 3,20–22).

14.4.2 Jako posla Božího

V Gal 4,14 je výraz *anděl* součástí přirovnání *přijali jste mne jako posla Božího, jako Krista Ježíše*. ČEP překládá slovem *posel*, BKR ponechává slovo *anděl*: *jako anděla Božího přijali jste mne, jako Krista Ježíše*. Přirovnání uvádí, s jak velikou ochotou Galatští Pavla přijali, přes jeho zbědovaný stav – jako toho, koho posílá Bůh. Není důležité, zda jde o nebeskou bytost nebo člověka. Navíc je přirovnání ještě stupňováno přirovnáním ke způsobu, jakým by přijali samotného Krista.

14.5 List Kolosanům a uctívání andělů

O autorství listu Kolosanům se vedou spory, za jeho autora většinou pokládán některý z Pavlových následovníků a jeho vznik se tak klade do doby kolem roku 80. Je adresován církevní obci, která je ohrožena synkretickými bludnými názory. Obsahuje část naukovou a parenetickou.²¹¹

V listu Kolosanům se nachází pouze jedna zmínka o andělech, ale jedná o část bludné nauky, proti které autor listu vystupuje. Mluví se zde o *uctívání andělů*, které je odsuzováno 2,18: *Ať vám neupírá podíl na vykoupení nikdo, kdo si libuje v poníženosti a uctívání andělů, jak to v marné pýše své mysli viděl při svém zasvěcování*. Autor naráží na skupinu, která vykonává nějaký kult uctívání andělů a tvrdí o sobě, že jsou na-

---

andělských mocností, na rozdíl od zaslíbení, která dostal Abrahám přímo od Boha. Tuto účast andělů hodnotí Pavel negativně. (srov. podle RADL: op. cit., 48). Tento výklad se mi zdá být poněkud odvážný.

²⁰⁹ Longenecker upozorňuje ještě na další odkazy v Talmudu, v knize Jubilejí (viz např. Kniha Jubilejí, 1. kapitola 27. verš v Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1998, 22.), u Josefa Flavia a předpokládá i jiné tradice pocházející z Pavlovy doby (srov. LONGENECKER Richard N.: Word biblical commentary. Volume 41, Galatians. Waco, Texas: Word Books: Nelson Reference & Electronic, 1990. 137–140).

²¹⁰ srov. LONGENECKER, op. cit., 140.

²¹¹ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 204–208.

dání zvláštním druhem pokory spojeným se službou andělům. Andělé zde asi stojí jako prostředníci spásy vedle Krista.²¹² Jsou tu míněny asketické praktiky jako prostředky k přijetí nebeské vize²¹³ a kultické uctívání andělů.²¹⁴ Předchozí verše se zmiňují o pravidlech pro pokrmy a svátky.

Nebeské bytosti zmiňuje i přecházející 15. verš, který hovoří o Kristově vítězství a získání spásy pro křesťany: *Tak odzbrojil a veřejně odhalil každou mocnost i sílu a slavil nad nimi vítězství.* Je zde zřejmě uveden jako kontrast k praktikám uctívání andělů, ty jsou zde zastoupeni dvěma třídami.

Jako součást úvodního christologického hymnu (Kol 1,15–20) je uvedena i část andělské hierarchie v 16. verši: *neboť v něm bylo stvořeno všechno na nebi i na zemi – svět viditelný i neviditelný; jak nebeské trůny, tak i panstva, vlády a mocnosti – a všechno je stvořeno skrze něho a pro něho.*²¹⁵

V listu Kolosanům tak nacházíme za zmínkou o andělech bludnou nauku, ke které patřil **kult andělů**²¹⁶ a která se zde smísila s křesťanstvím. Před tím autor listu varuje.

14.6 Druhý list Soluňanům

O autentičnosti toho, zda je Pavel autorem, se vedou spory. Podle toho se různí i doba napsání kolem roku 50 (pokud je autorem Pavel) nebo mezi lety 80–100 (pokud jde o pseudoepigraf.²¹⁷ Značná část listu je věnována paruzii a sem spadá také jediný verš, který se zmiňuje o andělech 2 Sol 2,7: *a vás utiskované spolu s námi vysvobodí, až se zjeví Pán Ježíš z nebe se svými mocnými anděly.*²¹⁸ Tento verš patří k popisu druhého Kristova příchodu, jak je v Novém zákoně často uváděn (viz např. Mk 8,38; Lk 9,26).

---

²¹² srov. HOPPE Rudolf: List Efezanům, List Kolosanům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 110.

²¹³ Půst jako příprava na nebeskou vizi je zmiňován i v knize Daniel (Dan 10,3).

²¹⁴ srov. O'BRIEN Peter Thomas: Word biblical commentary. Volume 44, Colossians, Philemon. Nashville: Thomas Nelson, 1982, 142.

²¹⁵ K tomu více Dunn: op. cit., 498.

²¹⁶ O'BRIEN v této souvislosti připomíná vztahy kumránské komunity k andělům. (viz O'BRIEN: op. cit., 142), dále srov. např. také CHARLESWORTH: op. cit., 307nn.

²¹⁷ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 171–175.

²¹⁸ Bruce upozorňuje, že zvláštní obrat μετ' αγγελων δυναμεως αυτου – *s anděly moci jeho* je hebraismus. (viz BRUCE Frederick Fyvie: Word biblical commentary. Volume 45, 1 & 2 Thessalonians. Waco, Texas: Word Books, 1982, 150.).

14.7 První list Timoteovi

Spolu s 2. listem Timoteovi a listem Titovi patří 1. list Timoteovi k tzv. pasto-
rálním epištolám. Jsou adresováni jedné osobě, ale nejedná se o dopisy soukromé. Ob-
sahují pokyny, jak vykonávat církevní úřad. Část badatelů se kloní k názoru, že je
napsal apoštol Pavel kolem roku 63. Jiní podle popisované situace, jazykových zvlášt-
ností a teologických důrazů usuzují na dobu kolem roku 100.²¹⁹

14.7.1 Viděn od andělů

Nachází se v nich pouze dvě zmínky o andělech v 1 Tim 3,16: *Vpravdě veliké
je tajemství zbožnosti: Byl zjeven v těle, ospravedlněn Duchem, viděn od andělů, hlá-
sán národům, došel víry ve světě, byl přijat do slávy.* Je situována na konec úseku, kte-
rý hovoří o službách v církvi a je uzavřen určitým christologickým vyznáním, i když
zde Kristus není výslovně zmíněn a hovoří se tu o *tajemství zbožnosti*. Slovesa však
mají tvar mužského rodu a výpovědi jsou christologické.²²⁰

Oba české překlady uvádí překlad *andělé*. Borse²²¹ připouští dva výklady,
podle toho, jestli se jedná o význam *anděl*, nebo význam *posel*. Ve významu *byl viděn
od andělů* předpokládá, že je myšleno vyvýšení do nebeské slávy. Pokud bychom chá-
pali v původním významu slova a přeložili bychom *ukázal se poslům*, mohli by být
míněni svědkové vzkříšení a hlasatelé radostné zvěsti – tedy apoštolové. Pak by byla
logičtější návaznost hlásání, ale toto vysvětlení neodpovídá užití lexému *anděl*
v Novém zákoně. A nekloní se k němu zřejmě ani překladatelé.²²²

Druhý výskyt slova *anděl* je v 1 Tim 3,16 a je součástí formule přísahy, v níž
jsou za svědky voláni Bůh, Kristus a andělé: *Zapřísahám tě před Bohem a Kristem
Ježíšem a před vyvolenými anděly.*

---

²¹⁹ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 213–221.

²²⁰ srov. též JRB, op. cit, 2067.

²²¹ srov. BORSE Udo: První a druhý list Timotejovi; list Titovi. Kostelní Vydří: Karmelitánské naklada-
telství, 2001, 43.

²²² I ostatní překlady jako JRB a Bible 21 používají výraz *anděl*.

14.8 List Židům

*Tento spis není ani list, ani nepochází od Pavla, ani není adresován Židům.*²²³

Je adresován vlastně Hebrejům, český název je trochu zavádějící. Za místo určení se považuje Řím. Epištola byla sepsána patrně v 80. letech 1. století.

Jedná se o písemně zaznamenané, umělecky členěné kázání nebo napomenutí. Dogmatické a parenetické oddíly se střídají. Neobsahuje preskript, neuvádí odesilatele ani adresáta. Je napsán nejlepší řečtinou ze všech novozákonních spisů, objevuje se tu řada řečnických figur. Kristus je pro autora epištoly preexistující Syn Boží, který se ponížil a dosáhl povýšení. Je zde jako na jediném místě v NZ přestaven jako velekněz. Některé teologické výpovědi jsou pro dnešního čtenáře obtížné a nejsou zcela jasné.²²⁴

Autor patří k druhé nebo třetí křesťanské generaci. Byl to schopný teolog a exegeta, který čerpal z filozofické a teologické helénistické tradice židovstva. Používal především alegorie a typologie²²⁵ (postavy a události SZ jsou chápány jako předobraz novozákonních událostí a osob, zejména Krista). Autor pravděpodobně reaguje na krizi víry svých posluchačů. Nově interpretuje prvotní křesťanské vyznání víry v Ježíše.²²⁶

V epištole Židům se nachází nejvíce výskytů (12) výrazu *anděl* z novozákonních listů. Často je zmiňováno podřízení andělů Božímu Synu a rozdíl mezi jeho a jejich postavením. To najdeme především v první a druhé kapitole.

14.8.1 Vznešenější než andělé

První kapitola začíná ihned bez úvodu hovořit o Božím Synu a pomocí starozákonních citátů ukazuje jeho důstojnost. Obsahuje poměrně náročnou teologickou argumentaci, která pro roli andělů není tak podstatná, proto se budu snažit stručně okomentovat příslušné verše a nezabíhat do podrobností.

Od 3. verše autor ukazuje, že Syn je větší než andělé a text protkává citáty královských žalmů, s které cituje poměrně volně.²²⁷ V těchto žalmech je král označován

---

²²³ PORSCH 1993: op. cit., 204.

²²⁴ srov. TICHÝ 2003: op. cit., 225–229.

²²⁵ Uplatňuje hermeneutická pravidla která zformuloval rabi Hillel (viz THOMPSON James W.: Hebrews. Michigan: BakerAcademic a division of Baker Publishing Group Grand Rapids, 2008, 49).

²²⁶ srov. PORSCH 1993: op.cit., 204–208.

²²⁷ Nejedná se jenom o způsob argumentace, ale autor zřejmě používá sbírku starozákonních výroků, které byly vztahovány na Krista – tzv. testimonium. (srov. např. WEISS Hans-Friedrich: Der Brief an die Hebräer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991,157).

za Božího Syna, který osvobodí Izrael od nepřátel. Byly také vztahovány na Mesiáše a autor je zde podobným způsobem vztahuje na Krista.²²⁸

Na první pohled překvapí množství citátů a argumentace, která je věnována andělům. Weiss to přičítá soudobému židovství a na ně navazujícímu helenistickému křesťanství, které rozvíjelo angeologii. Na tento fenomén autor epištoly Židům reaguje *andělskou christologií*.²²⁹

Ve 4. verši slyšíme ozvěnu Flp 2,9–11, který patří k christologickým hymnům, jež patřily k raným vyznáním víry a popisovaly Ježíšovu preexistenci u Boha, vtělení, utrpení a zmrtvýchvstání a návrat k Bohu.²³⁰

Šestý verš čerpá z Ž 97,7 (*Budou zahanbeni všichni, kteří slouží modlám, kdo se chlubí svými bůžky; jemu se všichni bohové klanějí.*) a 7. verš odvozuje ze žalmu 104,4 (*Z vichrů si činíš své posly, z ohnivých plamenů sluhy.*), že podstatou andělské přirozenosti jako lehké a pohyblivé, tudíž nižší než přirozenost Syna.²³¹ Řečnická otázka ve 14. verši nachází nejzřetelnější odpověď ve SZ v knize Tobiáš (Tob 5,4–5).

1 Mnohokrát a mnohými způsoby mluvíval Bůh k otcům ústy proroků;

2 v tomto posledním čase k nám promluvil ve svém Synu, jehož ustanovil dědicem všeho a skrze něhož stvořil i věky.

3 On, odlesk Boží slávy a výraz Boží podstaty, nese všecko svým mocným slovem. Když dokonal očištění od hříchů, usedl po pravici Božího majestátu na výsostech

4 a stal se o to vznešenějším než andělé, oč je převyšuje jménem, které mu bylo dáno.

5 Komu kdy z andělů Bůh řekl: 'Ty jsi můj Syn, já jsem tě dnes zplodil!' A jinde se praví: 'Já mu budu Otcem a on mi bude Synem.'

6 A když chce uvést Prvorozeného do světa, praví opět: 'Ať se mu pokloní všichni andělé Boží!'

7 O andělich je řečeno: 'Jeho andělé jsou vanutí větru a jeho služebníci plápolající oheň.'

8 O Synovi však: 'Tvůj trůn, Bože, je na věky věků a žezlo práva je žezlem tvého království,

9 Miluješ spravedlnost a nenávidíš nepravost, proto pomazal tě, Bože, Bůh tvůj olejem radosti nad všechny tvé druhy.'

10 A dále: 'Ty, Pane, jsi na počátku založil zemi, i nebesa jsou dílem tvých rukou.

11 Ona pominou, ty však zůstáváš; nebesa zvetšejí jako oděv,

12 svineš je jako plášť a jako šat se změní, ty však jsi stále týž a tvá léta nikdy neustanou.'

13 Kterému z andělů kdy řekl: 'Usedni po mé pravici, dokud ti nedám nepřátele za podnož tvého trůnu!'

²²⁸ Srovnání starozákonního znění a citace v listu Židům najdeme viz THOMPSON: op. cit., 47.

²²⁹ srov. WEISS Hans-Friedrich: Der Brief an die Hebräer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991, 158–159.

²³⁰ srov. RYŠKOVÁ: op. cit., 276–284.

²³¹ srov. JRB, op. cit., 2081.

14 Což není každý anděl jen duchem, vyslaným k službě těm, kdo mají dojít spasení?

Srovnání s anděly i užité starozákonní citáty jsou zacíleny především ke Kristu a ukazují jeho **postavení jako Božího Syna, kterému je vše podřízeno**. V této linii pokračuje i druhá kapitola.

14.8.2 Slovo zákona vyslovili andělé

Ve druhé kapitole ve 2. verši se opět setkáváme s tvrzením, že *slovo zákona vyslovili andělé*, které se objevila už v listu Galat'ánům (vysvětlení viz Gal 4,14).

Dále v 5. verši říká, že Bůh nepodřídil svět andělům a dokládá to pomocí Ž 8,5–6 a zejména 6. verš: *Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností*. aplikuje na Krista, jeho vtělení, utrpení a oslavení, což dále rozvíjí 9. verš. V 16. verši je uveden důvod vtělení: *Neujímá se přece andělů, ale ujímá se potomků Abrahámových*. Ten je pak dalšími texty rozveden.

Další zmínka je ve 12. kapitole, kde autor srovnává starozákonní a novozákonní smlouvu. Andělé jsou podobně jako na Sinaji přítomni i této nové smlouvě a dodávají spolu s ostatními uvedenými obrazy nové smlouvy větší působnosti. Tento text může mít svůj původ v liturgii a navazuje na soudobé apokalyptické motivy.²³²

Poslední zmínka je součástí závěrečných napomenutí a autor vybízí k pohostinnosti, neboť ta některým umožnila hostit anděly. Jde zřejmě o narážku na Abrahámovy hosty v Gn 18,2nn.

14.8.3 Shrnutí: Andělé v listě Židům

V epištole Židům se setkáváme s výrokem o andělech, kterou jsou často převzaty ze Starého zákona a slouží ke **srovnávání postavení andělů a postavení Krista** jako Božího Syna. Tato vyjádření nejsou zaměřena na výpovědi o andělech, ale jsou soustředěny na Krista. Opakují se tu některé představy zmíněné už v dřívějších listech, jako je například to, že **Zákon pochází od andělů** (Žid 2,2) nebo apokalyptické vize **Krista mezi anděly** (12,22).

---

²³² srov. WEISS: op. cit., 674.

14.9 List Jakubův

V Jak 2,25 je narážka na Joz 2,1 a jsou zde myšleni lidští poslové, izraelští zvědové, oba české překlady používají překladového ekvivalentu *posel*.

14.10 První list Petřův a andělé dychtící vidět spasení

První list Petřův patří mezi tzv. katolické listy, protože jako adresáti jsou určeni křesťané téměř z celé Malé Asie. Jedná se o teologické pojednání ve formě dopisu, které vzniklo zřejmě kolem roku 90 a je připsáno apoštolu Petrovi.²³³

Dvakrát se v něm vyskytují andělé. Poprvé jsou uvedeni ve 12. verši první kapitoly jako ti, kdo touží spatřit zvěstované spasení (*spasení, které i andělé touží spatřit*; překlad JRB: *evangelium, jímž se dychtivě zabývají andělé*). V řeckém originále se říká, že se naklánějí, aby jej mohli spatřit. Představa je tedy taková, že se andělé vyklánějí daleko z nebes, aby mohli vidět, co velkého Bůh činí na zemi. Tento názorný obraz má čtenářům, nacházejícím se v ohrožení, ještě lépe znázornit velikost Božího spásného působení na lidech a říci jim, že jsou k závidění šťastní ti, jimž je zvěstována a zprostředkována tak toužebně očekávaná spása působením Ducha svatého v církvi.²³⁴

Druhá zmínka se nachází v 1 Petr 3,22 a týká se Krista, *jenž jest na pravici Boží, když vstoupil do nebe a podřídil si anděly a vlády a mocnosti*. JRB uvádí *jenž přešel do nebe a je po Boží pravici poté, co si podrobil Anděly, Panstva a Mocnosti*.²³⁵ Je tu opět zdůrazněna Kristova důstojnost, neboť jsou mu podřízeny různé třídy andělů. *Cesta vzhůru vede podle antického obrazu světa středem skrze zlé mocnosti, které mají své panství v meziprostoru mezi zemí a nebesy*.²³⁶ Autor chce dodat odvahu tísněným křesťanům a představuje jim Krista jako vítěze a jejich zachránce skrze křest.

---

²³³ srov. SEETHALER Paula-Angelika: První a druhý list Petřův. List Judův. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, 11–15.

²³⁴ SEETHALER: op. cit., 22.

²³⁵ JRB: op. cit., 2115 uvádí, že Panstva a Mocnosti označovaly vykonavatele veřejné moci. Panstva byla pověřena soudními funkcemi, což vysvětluje roli žalobce, ve které vystupoval satan v Job 1. Ježíš je naproti tomu obhájcem.

²³⁶ SEETHALER: op. cit., 45. Tato představa podle autorky stojí i za verši 1Kor 15,24 Ef 2,1–2, Ef 6,12, 1Petr 3,22 a Kol 2,15.

14.11 Druhý list Petřův a andělé, kteří zhřešili

Doba sepsání tohoto listu se klade mezi roky 120–140. Jedná se o nejmladší novozákonní spis, který byl do kánonu přijímán jen pozvolna. Jde o pseudoepigraf, autorem byl helénisticky vzdělaný židokřesťan, svůj list pojímal jako apoštolskou závěť. List je pravděpodobně reakcí na gnosticky ovlivněné bludaře.²³⁷ Autor užívá Judova listu, ale vypouští zmínky pocházející z apokryfní literatury.

Lexém *anděl* se objevuje dvakrát, ve druhé kapitole ve čtvrtém a jedenáctém verši. Kapitola hovoří o nepravých prorocích a jejich odsouzení. Pro srovnání k nim autor jmenuje nejprve ve 4. verši záhubu andělů: *Vždyť Bůh neušetřil ani anděly, kteří zhřešili, ale svrhl je do temné propasti podsvětí a dal je strážit, aby byli postaveni před soud.* Potom zmiňuje potopu a zničení Sodomy a Gomory – je zde zjevné, že používá List Judův. Autor listu zde používá sloveso *ταρταρωσας* – *uvrhl do tartaru*, které je v NZ hapax legomenon, tím prokazuje znalost apokryfních spisů, od kterých se jinak více distancuje, než autor listu Judova. Tartaros je ve spojení židovské a řecké tradice nejhlubší místo světa, které se rozkládá ještě pod Hádem. Bůh tam dočasně uvěznil hřešící anděly až do chvíle soudu. Tato představa odráží židovské pojetí existence padlých andělů, které odvozují z Gn 6,1–4. Autorovi ovšem nejde o vysvětlení situace padlých andělů, ale o příklady, jak Bůh trestá hříšné.²³⁸

V 10. verši se opět vrací k bludařům (10b–11): *Jsou to drzí opovázlivci; nechvějí se před nadpozemskými mocnostmi a rouhají se jim, ani andělé, ačkoli jsou větší silou a mocí, nevynášejí nad těmi mocnostmi před Pánem zatracující soud.* Jde opět o citaci Judova listu. *Gnostici se opovazují rouhat padlým andělům, které neodsuzují ani dobří andělé. Judův list má na mysli dobré anděly, zatímco autor Petrova listu zlé duchy. I ti mohou ještě nést titul „mocnosti“, protože na něj mají podle židovského pojetí jako andělé nárok.(...) Právě proto, že bludaři pohrdali „nadpozemskými mocnostmi“, autor pochybuje, že by měli ponětí o podstatě andělů.*²³⁹ Tato znalost opět pramení z apokryfní literatury, nejspíše z Knihy Henochovy.

Oba výroky se věnují padlým andělům, ale nezajímají se o ně jako o hlavní téma, jsou autorovi v prvním případě příkladem potrestání těch, kteří zhřešili a v druhém na nich ukazuje důvod omylů bludařů, zřejmě gnostiků.

---

²³⁷ srov. SEETHALER: op. cit., 63–66.

²³⁸ srov. SEETHALER: op. cit., 82–83.

²³⁹ SEETHALER: op. cit., 84–85.

14.12 List Judův a andělé ve věčných poutech

Autor listu užívá orientální obrazný jazyk a nápadné je u něj i užívání témat apokryfní literatury i citáty z Henochovy knihy. Ta byla v té době oblíbená a ceněná.²⁴⁰ Doba sepsání se předpokládá kolem roku 90, musel předcházet 2. listu Petrovu, který z něj čerpá.²⁴¹

V tomto listě nacházíme jednu zmínku o andělech v 6. verši: *Také anděly, kteří si nezachovali své vznešené postavení, ale opustili určené místo, drží ve věčných poutech v temnotě pro veliký den soudu.* Naráží se zde stejně jako 2 Petr 2,4 na události v Gn 1–6. Jejich pokračování rozvádí kniha Henochova (10,4–13).²⁴² Andělé, kteří měli děti s lidskými dcerami, byli nejprve spoutáni a uvrženi do temnoty a v den soudu do ohnivého jezera (to je uvedeno i ve Zj 21,8).

V 9. verši je zmiňován archanděl Michael a je tu citován další apokryfní spis Mojžíšovo nanebevzetí, kde je podle církevních otců (tato část apokryfního spisu se dosud nenašla) uveden spor s ďáblem o Mojžíšovo tělo, protože Mojžíš zabil Egyptána. Michael se neodvažuje ďábla odsoudit, ale nechává to na Hospodinu.²⁴³ Autor se vyjadřuje zvláštním orientálním způsobem, pomocí příběhů ukazuje opovážlivost jednání těch, které kritizuje kvůli bludným naukám a hříšnému chování, v další části je přirovnává ke zvířatům.

14.13 Shrnutí: Andělé v listech Nového zákona

I v novozákonních listech jsou andělé zmiňováni pouze okrajově. Tyto zmínky vycházejí ze Starého zákona, ze soudobé apokryfní literatury a u mladších listů i z evangelií. Představují největší spektrum výroků o andělech. Listy se nesoustředí pouze na Krista, jeho života a poselství, ale reagují na život příslušných obcí, do kterého se někdy promítají i vlivy a náboženské praktiky okolního světa (viz 14.5 – Kol 2,18).

Některé výroky jsou překvapivé, protože pocházejí z apokryfní židovské literatury a jejich znalost je u čtenářů listů předpokládána (např. Jud 6 padlí andělé jsou drženi ve věčných poutech v temnotě pro den soudu; Jud 9 působení archanděla

---

²⁴⁰ srov. SEETHALER: op. cit., 107–109.

²⁴¹ srov. TICHÝ 2003: op.cit., 236–239.

²⁴² viz Knihy tajemství a moudrosti I. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1998, 88.

²⁴³ srov. SEETHALER: op. cit., 118.

Michaela uvedené v Danielovi je tu rozvíjeno na základě spisu Mojžíšovo nanebevzetí). Padlí andělé jsou zmiňováni i jinde (např. 2 Petr 2, 4). Ani tyto výroky však nepřekračují biblické pojetí andělů směrem ke způsobům, jakým byly rozvinuty v kumránské a židovské apokryfní literatuře.

Objevují se tu i narážky na **andělskou hierarchii** (Řím 8,38–39; Kol 1,16), která byla tehdy dobře známá a která se stala východiskem i pro pozdější dogmatické zpracování.²⁴⁴

Nečastěji jsou andělé uváděni v listě Židům, kde autor pomocí starozákonních citací o andělech vyjadřuje, že **Ježíš je Božím synem**.

Význam některých výroků je obtížné vysvětlit: *budeme soudit anděly* (1 Kor 6,3), *žena má mít na hlavě znamení moci kvůli andělům* (1 Kor 11,10), *Ježíš byl viděn od andělů* (1 Tim 3,16).

Opakují se zde narážky na některá tvrzení jako např., že **zákon byl vyhlášen skrze anděly** (Gal3,19), při svém druhém příchodu se **Ježíš zjeví se svými mocnými anděly** (2 Sol 2,7).

V novozákonních listech jsou andělé zmiňováni jako Ježíšovy služebníci, ukazují na jeho **božskou důstojnost** i na **důstojnost člověka** (např. 1 Kor 6,3 nebo 1 Petr 1,12). Jsou součástí povzbuzení pro ty, kteří trpí kvůli víře (např. 2 Sol 2,7). Povědomí o andělech bylo zřejmě v době sepsání listů hodně rozšířené, proto je také autoři často používají pro **christologická vyznání**, která slouží i pro povzbuzení: Kristus se stal člověkem ne andělem a na člověku mu záleží (Žid 2. 16).

---

²⁴⁴ srov. Archanděl Michael. Dynamický obhájce života: vhléd do života andělů. Olomouc: Refudium Velehrad-Roma, 2009, 347nn.

15 Zjevení Janovo

15.1 Charakteristika Zjevení Janova

Poslední biblická kniha novozákonního kánonu byla sepsána asi v polovině 90. let 1. století. Předpokládá se, že vznikla v době pronásledování křesťanů za císaře Domitiana. Jako místo sepsání je na začátku knihy uveden ostrov Patmos a adresáty jsou maloasijská města. Autor se sám představuje jako Jan a tradičně byl ztotožňován s apoštolem Janem, což se dnes nepředpokládá.²⁴⁵ Jako jediná novozákonní kniha se řadí k apokalyptické literatuře. Vystupuje zde anděl interpret.

Knihy zjevení klade důraz na to, že přes všechno soužení má Bůh vládu nad světem plně ve svých rukou. Zvěstuje Ježíše Krista jako vítězného Beránka. Zajímavá je literární forma knihy, která je pojatá jako dopis, v němž je zahrnuto dalších 7 dopisů vybraným obcím.²⁴⁶ Badatelé se domnívají, že zvláštní obrazný jazyk užívající množství symbolů byl prvním čtenářům srozumitelný. Objevuje se zde například symbolika čísel a barev. Přes všechny hrůzy, které Zjevení Janovo líčí, se jedná o knihu útěchy a povzbuzení pro ty, kteří právě prožívají soužení a útlak.

15.2 Apokalypsa a andělé

15.2.1 Anděl interpret

V knize Zjevení se objevuje lexém *anděl* nejčastěji ze všech knih v Bibli, tato kniha je jimi doslova prosycena. Najdeme tu 67 výskytů a andělé vykonávají různé úlohy, plní různé úkoly. Jejich popis tvoří barvitou vizi, která se různě prolíná a ne vždy dá uchopit pro zdařilou interpretaci. Je velmi těžké pokusit se komentovat, jakou roli hrají andělé v knize Zjevení a nekomentovat přitom celou knihu. V následujícím textu se tedy pokusím shromáždit komentáře, které se především týkají andělů.

Hned v prvním verši se objevuje jakási posloupnost odhalení toho, co se má brzo stát: Bůh ho dal Ježíši Kristu a ten ho prostřednictvím anděla naznačil Janovi. Ob-

---

²⁴⁵ srov. MRÁZEK Jiří: Zjevení Janovo. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK v Praze, 2009, 9–16.

²⁴⁶ srov. TICHÝ 2003: op.cit, 256–266.

jevuje se tu anděl–interpret, stejně jako tomu je v mladších knihách SZ, např. u Daniele nebo u Zachariáše. I když tady zatím nevysvětluje vize, ale předává zjevení.

15.2.2 Andělé sedmi církví

Ve 20. verši je vysvětlena první vize, ve které Kristus drží v pravice 7 hvězd a 7 svícnů: *Sedm hvězd jsou andělé sedmi církví, a sedm svícnů je sedm církví.* Tito andělé sedmi církví jsou interpretováni v podstatě dvěma způsoby. První chápe slovo *anděl* v jeho původním významu jako *posel*. Chápe je tedy jako pozemské představitele těchto církví.²⁴⁷ Druhá varianta je, že jde o anděly, kteří před Boží tváří reprezentují tyto církve.²⁴⁸ Podobně jako Izrael měl svého ochranného anděla, postupně se rozšiřovala představa, že i ostatní národy mají svého strážného anděla. Tak i tyto církve mají své zastání před Boží tváří. Přikláním se k této druhé variantě, i když každá z variant s sebou nese určité problémy.²⁴⁹ V následujících výskytech jsou tedy jmenováni andělé jako adresáti dopisů jednotlivých církevních společenství (druhá kapitola, verše: 1, 8, 12, 18, a třetí kapitola, verše: 1, 7 a 14).

15.2.3 Andělé v nebeském shromáždění

Zj 3,5 *Kdo zvítězí, bude oděn bělostným rouchem a jeho jméno nevymažu z knihy života, nýbrž přiznám se k němu před svým Otcem a před jeho anděly.* Tento verš reprodukuje synoptickou tradici (Mk 10,32; Mt 10,32; Lk 12,28).

Ve vidění nebeského shromáždění v 5. kapitole vystupuje jeden anděl (člen tohoto shromáždění) a hledá toho, kdo je hoden otevřít knihu. Vizi nebeského shromáždění rozšiřuje ještě verš 11, ve kterém okolo trůnu stojí množství andělů (tisíce tisíců – srov. Dan 7,10).

V 7. kapitole se ve vizi objevují čtyři andělé, kteří se postaví do čtyř stran země a brání větrům, aby neválí na zemi. (Zj 7,1) V další verši se dovídáme, že je jim dáno škodit zemi, ale jsou pozdrženi dalším andělem, který přichází od východu slunce, kde

---

²⁴⁷ srov. např. OTTER Jiří: *Dopisy andělům. Odměny vítězům.* Praha: Kalich, 1993, 13. , kde to vysvětluje: *Ti, kdo byli v židovské diaspoře pověřeni vedením bohoslužby, byli též nazýváni „poslové shromáždění“.* Podobně v křesťanských sborech šlo o „posly sboru“, jako místní církve.

²⁴⁸ srov. MRÁZEK: op. cit., 33;

²⁴⁹ Nový biblický slovník, op. cit., 30 ukazuje na problémy obou vysvětlení. Proti vysvětlení, že se jedná o představeného církve, se staví fakt, že neodpovídá úzu a nemá oporu v uspokojivých paralelách. Neobstojí ani možnost, že jde skutečně posly v doslovném smyslu. Proti druhé variantě anděla existuje námitka, že anděl nemůže být nucen, aby nesl spoluzodpovědnost za hříchy církve. Tato námitka platí ovšem i proti první variantě, protože všechnu zodpovědnost nemůže nést jeden člověk. V tomto literárním útvaru je třeba rezignovat na možnost najít plné uspokojivé vysvětlení.

leží ráj. Proto ho někteří badatelé spojují s rájem a hodnotí ho pozitivně; jiní s představou počátku nového dne²⁵⁰. Tento anděl má pečetidlo a označuje Boží služebníky z Izraele.

Verš 7,11 představuje opět shromáždění andělů kolem trůnu připomínající „nebeskou liturgii“. *Výjev této „nebeské liturgie“ je velmi podobný jako ve Zj 5,11 nn: kolem trůnu jsou v jakýchsi soustředných kruzích: bytosti – starci – množství andělů – všechno stvoření. Také jejich vklad do nebeské liturgie je velice podobný. V páté kapitole svým voláním odpovídali na skutečnost, že Beránek zabitý je hoden převzít zapečetěnou knihu (a poradí si s ní). Tady odpovídají na vyznání nespočetného zástupu, který v dějinách prochází těžkostmi, úzkostmi a utrpením.*²⁵¹

Dojem nebeské liturgie je ještě podtržen v 8. kapitole, kde je sedmi andělům rozdáno sedm polnic. Další anděl předstupuje před oltář se zlatou kadidelnicí, ve které jsou spolu s kadidlem modlitby posvěcených. Anděl nakonec nahrne do kadidelnice oheň z oltáře a vrhne ji na zem. Sedm andělů postupně troubí na polnice a každé zatroubení přináší na zem jinou pohromu (verše: 7, 8, 10, 12, 13, devátá kapitola: 1, 13).

15.2.4 Andělé vykonavatelé

Ve verši 9,11 *Nad sebou měly krále, anděla propasti, hebrejským jménem Abaddon – to znamená Hubitel*. Hebrejské Abaddon znamená *zánik* a vyskytuje se v kontextech o smrti a podsvětí. Mrázek se domnívá, že nejde o anděla zla, ale o anděla, který šíří smrt a rozklad. V řečtině jméno anděla souvisí s bohem Apollónem, se kterým se ztotožňovali císaři. V dalším významu může tedy jít také o narážku na císaře Nerona nebo Domitiana.²⁵²

Šestý anděl, než zatroubí na polnici, dostane od oltáře příkaz rozvázat čtyři anděly spoutané u Eufratu, což udělá. Snad jde o totožné anděly, kteří zadržovali větry ze 4 stran. Se zvukem šesté polnice se rozpoutají síly ještě ničivější než doposud.

V 10,1 se objevuje další anděl sestupující z nebe, nad hlavou má duhu, v ruce otevřenou knížku a postaví se pravou nohou na moře, levou na pevninu. Mrázek se domnívá, že jde o narážku na Rhódský kolos, který byl v té době už zničený, ale žil v povědomí jako div světa.²⁵³ Tento velký anděl zvedá v 5. a 6. verši ruku a přísahá, že

---

²⁵⁰ srov. MRÁZEK: op. cit., 90.; RITT, op. cit., 48.

²⁵¹ MRÁZEK: op. cit., 94.

²⁵² srov. MRÁZEK: op. cit., 107.

²⁵³ srov. MRÁZEK: op. cit., 112.

lhůta je u konce. V 7. verši je pak oznámeno, že zatroubení sedmého anděla bude naplněno tajemství podle radostné zvěsti – sedmá polnice tedy neoznámí další pohromu, ale spíše jako konec pohrom a naplnění Božích záměrů.

Vizionář vstupuje aktivně do svých vizí: je poslán k velkému andělu, aby si od něj vzal knihu. Anděle mu řekne, aby ji snědl, což učiní (Zj 10,8–10). Polykání knihy připomíná proroka Ezechiela (Ez 2,8 – 3,11). Jan stejně jako on musí bez ohledu na následky pro svou osobu hlásat Boží poselství.²⁵⁴

Ve Zj 11,15 *Zatroubil sedmý anděl. A ozvaly se mocné hlasy v nebi: "Vlády nad světem se ujal náš Pán a jeho Mesiáš; a bude kralovat na věky věků."* Potom se otevírá chrám v nebi a objevuje se archa úmluvy, ale počátek této nebeské bohoslužby zahalují blesky, zemětřesení a krupobití.

Dále Jan vidí na nebi ženu s dítětem a draka, který chce dítě pohltit. S drakem se dává do boje Michael a jeho andělé (Zj 12,7), objevují se zde i andělé Draka, kteří jsou spolu s ním po prohrané bitvě vyhnáni z nebe a vrženi na zem. (Zj 12,8–9). Archanděl Michael je v židovské tradici považován na ochránce Izraele (srov. Dan 10,13 a 21) a bojovníka proti satanovi²⁵⁵, který je v této vizi ztotožněn s drakem.²⁵⁶

V Zj 14,6 se objevuje letící anděl²⁵⁷, který má těm na zemi oznámit radostnou zvěst. Druhý letící anděl (Zj 14,8) oznamuje pád Babylona, s tím je ztotožňován Řím. Třetí anděl oznamuje hrozné tresty pro ty, kteří se zapletli s šelmou. Budou mučeni před anděly. Někteří badatelé chápou tento úsek parenaticky: jako silné napomenutí do vlastních řad, jako varování před službou někomu jinému než Bohu.²⁵⁸

15.2.5 Andělská žeň a vinobraní

V Zj 14,14–20 se objevuje na oblaku někdo jako Syn člověka s ostrým srpem²⁵⁹. Z chrámu vychází další anděl a volá na něj, aby začal žeň. A z chrámu vychází další anděl se srpem, potom anděl od oltáře, který má moc nad ohněm. Anděl také hází svůj srp na zem a sklizené víno země dává do lisu Božího hněvu. Žeň je tradiční biblickou metaforou soudu, podobně jako další metafora vinobraní. Andělé se Synem člo-

---

²⁵⁴ srov. RITT: op. cit., 59.

²⁵⁵ srov. RITT: op. cit., 67.

²⁵⁶ V příběhu ženy a draka se prolínají různá mytologická vyprávění, která byla v Janově době známá a a Jan s nimi zřejmě proto vědomě pracuje (více k tomu MRÁZEK, op. cit. 131–132).

²⁵⁷ Jsou to jediní andělé v knize Zjevení, kteří létají.

²⁵⁸ srov. MRÁZEK: op. cit., 164–165.

²⁵⁹ Badatelé se zde různí v názoru, zda představuje Krista nebo anděla, který je mu podobný (k tomu více viz ²⁵⁹ srov. MRÁZEK: op. cit., 166–167.)

věka vykonávají žeň jako např. u Matouše 13,41, shromažďují lidi k Poslednímu soudu.²⁶⁰

15.2.6 Andělé jako kněží

V 15. kapitole se objevuje nové znamení: sedm andělů, kteří přinášejí sedm posledních pohrom v sedmi nádobách. V 6. verši je popsán jejich vzhled: BKR překládá víceméně doslovně: *I vyšlo sedm těch andělů z chrámu, majících sedm ran, oblečení jsouce rouchem lněným, čistým a běloskvoucím, a přepásání na prsech pasy zlatými* (BKR); ČEP *byli oděni kněžským rouchem, čistým a zářícím, a kolem prsou měli zlaté pásy*. Jak je zřejmé už z interpretujícího překladu ČEP andělé vypadali jako starozákonní kněží, kteří nosili lněný oděv (Lv 6,3) a v apokalyptických knihách SZ se tak oděni objevují i andělé (Ez 9,2–11; 10,2. 6–7; Dan 10,5; 12,6–7).²⁶¹ Tento dojem je podtržen ještě tím, že se v textu hovoří o svatyni.

V 16. kapitole začne sedm andělů postupně vylévat nádoby²⁶² Božího hněvu. V 5. verši promlouvá anděl, který má moc nad vodami (viz také verše 7,1 a 14,18). *Tyto verše jsou jakýmsi komentářem k oběma předchozím pohromám (mluví anděl, který je kompetentní nad všemi vodami), ale přednostně se vztahují ke třetí ráně, která zasáhla pitnou vodu. Anděl, který má ve své kompetenci vody, je analogií k andělu pověřenému nad ohněm (14,18) a snad i andělům, kteří mají v kompetenci vítr (7,1). Toto rozdělení andělských kompetencí je představa dosvědčená např. v henochovské literatuře a později v rabínském judaismu.*²⁶³

15.2.7 Návrat andělského průvodce

Na začátku 17. kapitoly přichází jeden ze sedmi andělů, kteří měli nádoby, za Janem a provází ho dalšími vizemi a vysvětluje mu je. Setkáváme se tu tedy opět s postavou anděla – interpreta. Zajímavé je, že Jana neprovází celým zjevením, jak je to u jiných apokalyptických vizí (např. Zachariáš, viz 7.2).

Ve verši 18,1 přichází jiný anděl: *Potom jsem viděl jiného anděla, jak s velikou mocí sestupuje z nebe; a země byla ozářena jeho slávou*. Anděl má velikou moc, která

---

²⁶⁰ O rozdílných výkladech těchto obrazů viz MRÁZEK: op. cit., 168–169.

²⁶¹ srov. MRÁZEK: op. cit., 172–173.

²⁶² Komentář k symbolu nádoby viz např. MRÁZEK: op. cit., 173.

²⁶³ MRÁZEK: op. cit., 176.

je zřejmě protiváhou velké moci šelmy, která ji dostala od draka. Anděl ozařuje zemi Boží slávou. (podobně Zj 21,11).²⁶⁴ V následujících verších oznamuje pád Babylona.

Verš 18,21: *A jeden silný anděl pozvedl balvan, těžký jako mlýnský kámen, vrhl jej do moře a zvolal: "Tak rázem bude svržen Babylón, to veliké město, a nebude po něm ani památky.* Anděl koná symbolické proročké gesto, kterým ukazuje zánik města, jež se tu označuje jako Babylón.

V 19,17 se objevuje anděl, který *volá mocným hlasem na všechny ptáky letící středem nebes: " Pojd'te, slétněte se k veliké hostině Boží.* Jedná se o podivné hodování ptactva na vojevůdcích a jejich armádách, které je protikladem hostiny na svatbě Beránkově (Zj 19,9).

Další anděl sestupující z nebe v Zj 20,1 má klíč a velký řetěz, pomocí nichž na 1000 let zavře draka, symbolizujícího ďábla. Nehovoří se tu o archandělu Michaelovi, který je tradičně ďáblovým protivníkem, ale v této linii ho přemůže jeden z andělů.

Ve 21. kapitole 9. verši se vrací opět na scénu Janův průvodce – jeden ze sedmi andělů, kteří nesli nádoby. Teď už neukazuje Janovi další hrůzy, ale Beránkovu nevěstu. Andělova přítomnost upomíná na Babylón, který ukazoval při svém prvním provázení. Má tak vyjádřit, že *nebeský Jeruzalém je především alternativou ke všem pozemským Babylónům a k tomu, co nabízely.*²⁶⁵ Tato nevěsta je také perzonifikována jako město nový Jeruzalém, jehož má dvanáct bran strážných dvanácti anděly a tyto brány jsou pojmenovány podle izraelských kmenů. Nabízí se zde tedy vysvětlení, že andělé představují strážné anděly těchto kmenů²⁶⁶.

15.2.7 Anděl zeměměřič

V 17. verši 21. kapitoly se setkáváme s andělem – zeměměřičem, měří velikost hradby. Není zde jasné, zda je totožný s andělem, který provází Jana (21,9). *Počínání tohoto anděla má svoji analogii v Ez 40–42, Za 2,5, v kumránském spise o Nebeském Jeruzalémě a přímo ve Zj v jedenácté kapitole (11,1–2) Všechny tyto texty mají společnou základní myšlenku (...). Zdá se, že tímto symbolickým aktem to, co zaměřili, berou pod boží ochranu. Vyměřují azyl.*²⁶⁷

---

²⁶⁴ srov. MRÁZEK: op. cit., 196.

²⁶⁵ MRÁZEK: op. cit., 227.

²⁶⁶ srov. RITT: op. cit., 109, který ještě uvádí souvislost se zvířecími ozdobami babylonských bran.

²⁶⁷ MRÁZEK: op. cit., 230.

15.2.8 Závěrečná vize anděla

Ve verši 22,6 není zřejmé, kdo k Janovi mluví, zda je to anděl z úvodu knihy nebo je to anděl průvodce ze 17. a 22. kapitoly, ale zmiňuje posláni anděla z úvodu knihy. Jan, když slyší toto Boží slovo, padá na kolena andělovi k nohám (7–9). Ten ho upozorňuje, že on sám je také jen služebník a Jan se má klanět jen Bohu.

Poslední výskyt nacházíme v 16. verši 22. kapitoly: *Já, Ježíš, posílám svého posla, aby vám to dosvědčil po všech církvích. Já jsem potomek z rodu Davidova, jasná hvězda jitřní.* V ČEP je použit ekvivalent posel, domnívám se však, že jde o posla anděla – tak je naznačeno předání zjevení v Zj 1,1. Ale protože anděl je poslán se zjevením, jsou oba překlady naprosto ve shodě se smyslem textu.

15.3 Shrnutí: Andělé v Janově zjevení

V knize Zjevení se vyskytuje množství andělů, které plní různé úkoly a funkce. Můžeme tu pozorovat různé typy andělů, jak jsou uvedeni v ostatních biblických knihách. Vzhledem ke snové realitě Janových vizí je obtížné nějaké třídění a neodpovídá ani smyslu textu. Pokusím se tedy vyzdvihnout jenom některé typy, které navazují na to, co bylo zmíněno v jiných knihách. Spíše než o roli jednotlivých andělů, tu lze hovořit o obrazech.

Vystupuje tu **anděl – interpret**, který na počátku předává zjevení Janovi (Zj 1,1), pak ho některými částmi provází a vysvětluje mu je. Dále se tu objevují **strážní andělé** jednotlivých církví (Zj 1,20). Andělé tu vystupují také jako součást **nebeského shromáždění**, které připomíná **soudní dvůr** nebo **nebeskou liturgii** (viz 3.5.3). Oslavují Boha a Krista v postavě Beránka. Andělé jsou oblečeni jako starozákonní kněží (Zj 15,6). Jan také podobně jako prorok Ezechiel (Ez 2,8–3,11) dostává od anděla knihu (Zj 10, 8–10), aby ji snědl.

Andělé vykonávají různé úkoly spojené s pohromami, které jsou uvaleny na svět. Jsou tak **vykonavatelé soudu** (podobně jako třeba 2 Sam 24,15–17; 1 Kron 19, 14–30 nebo Sk 12,23). **Oznamují i radostnou zvěst** (Zj 14,8). Účastní se také žní a vinobraní (Zj 14, 14–20) – tak jsou popisováni i v evangeliích (Mt 13,41). Anděl vyměřuje prostor hradeb nebeského Jeruzaléma (Zj 21,17), podobně jako v Ez 40–42.

V závěrečné knize Nového zákona tu máme soustředěny mnohé obrazy o působení andělů, se kterými jsme se setkali v celé Bibli.

16 Role anděla v novozákonných spisech

V novozákonných spisech je postava anděla naprosto odlišena od postavy Boha i Ježíše Krista. Celý Nový zákon je **zaměřen na osobu a působení Ježíše Krista**, proto jsou zmínky o andělech spíše okrajové a podřízené tomuto účelu. Vystoupení andělů často nezaprou literární i teologickou inspiraci svými starozákonnými protějšky. Novozákonní autoři na ně často vědomě navazují, rozvíjejí tuto linii a navazují na konotace, které mají postavy andělů ve Starém zákoně. Předlohou jsou především zvěstné andělské události o narození potomka (Hagar, Abrahám, Samsonova matka) a apokalyptické knihy, zejména kniha Daniel. Důležitou roli zde hraje i apokryfní židovská literatura s rozvinutou angeologií jako například kniha Henochova.

V synoptických evangeliích můžeme sledovat, jak jednotliví evagelisté zpracovali a rozvíjeli tradice, ve kterých vystupují andělé – buď jako součást Ježíšových výroků nebo událostí jeho života, vzkříšení a druhého příchodu: **označení Jana Křtitele jako Božího posla; andělé sloužící Ježíšovi, který obstál v pokušení na poušti; paruzie, kdy Kristus přijde se svými anděli ve slávě; andělé u hrobu po vzkříšení.** Nejstručněji je zmiňuje Marek. U Matouše a Lukáše předchází **zjevení anděla Ježíšovu a Janovu narození** a tyto příběhy jsou podobné zvěstování narození syna ve Starém zákoně, Lukáš zde dokonce používá archaický jazyk LXX. V době vzniku novozákonných spisů bylo rozšířené mínění, že andělé se účastnili každého důležitého dění v dějinách Izraele. Stejně jsou **tedy andělé průvodci všeho důležitého v Ježíšově životě, smrti, vzkříšení a povýšení.** Navíc ve srovnání s nimi vyniká Ježíšova božská důstojnost a oni mu slouží, tak jako ve SZ slouží Hospodinu.

Andělé v evangeliích vystupují jako **zvěstovatelé narození Jana a Ježíše, hlasatelé Boží vůle a jako Ježíšovi služebníci.** V podobenstvích a výrocích jsou **znameními odkazujícími k božským skutečnostem, tak je tomu i při vzkříšení,** události, která je z lidského pohledu nepopsatelná. Při paruzii jsou **Kristovými průvodci, shromažďovateli lidí a vykonavateli soudu.**

Od synoptických evangelií se liší Janovo evangelium, které klade velký důraz na Ježíše jako Božího syna. A když Bůh poslal svého syna, už není třeba dalších poslů. Ježíš je tím, kdo člověku otevírá nebe.

Na synoptické pojetí navazují i andělské příběhy ve Skutcích apoštolů. **Andělé zde chrání církve a pomáhají jejímu rozšíření po celém světě,** jak se projevuje někdy až ve schématických příbězích o vysvobození apoštolů z vězení. **Anděl zjevuje**

Boží vůli k přijetí pohanů do církve bez závazků židovského náboženství. Lukáš v návaznosti na LXX používá označení anděl Páně. Ve Skutcích se několikrát při zjevení Boží vůle **střídá anděl a duch**, mohla by to být snad narážka na střídání Božího posla a Hospodina, jak je uváděno v Pentateuchu.

Další rozšiřující pohled přinášejí novozákonní listy, pokrývají v podstatě celou období vzniku novozákonních knih a reagují na dobové problémy jednotlivých adresátů. Přestože jsou jejich autoři obklopeni intertestamentární a apokryfní židovskou literaturou, nepouštějí se do vytváření angeologie. Naopak často odkazují na anděly proto, aby **zdůraznili Ježíšovo jedinečné a výhradní postavení jako Božího syna** a z jeho vtělení plynoucí důstojnost člověka. K tomu slouží i citace starozákonních míst. Listy se zmiňují i o **padlých andělech** a kritizují ty, kteří **uctívají anděly**. V očekávání blízké paruzie se tu také objevují zmínky o **Kristově příchodu ve slávě a s anděly**.

Nejčtenější jsou andělé v poslední knize Nového zákona, ve Zjevení Janově. Najdeme tu souhrn všeho, co o andělech uvádějí předchozí prorocké a apokalyptické části biblických knih. Andělé jsou zde součástí **nebeského shromáždění, oslavují Boha a slouží mu**. Vystupuje tu **anděl intepret** i **strážní andělé** jednotlivých církví. Andělé se účastní **vykonávání soudu**, ale také **ohlašují radostnou zvěst** o skončení útrap těm, kteří trpí, ale patří Bohu.

V Novém zákoně se tedy role andělů příliš nemění, hlavním rozdílem je to, že tak, jak byli v SZ andělé podřízeni Hospodinu, jsou v NZ stejně podřízeni Kristu.

17 Závěr

Cílem této práce bylo zdokumentovat roli andělů v biblických textech se zřetelem k českým překladům. K tomu bylo třeba vyhledat kontexty výrazu *anděl* v biblických textech a s pomocí komentářů se pokusit popsat roli, kterou v nich andělé zastávají. Andělé jsou často součástí textů, které jsou velmi důležité a na zmínku o andělech už v komentářích nezbývá místo.

Hebrejský výraz מַלְאָכִים , a řecký výraz $\text{\AA}\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$ mohou v češtině znamenat anděla nebo posla. Z toho důvodu je nemožné jednoznačně stanovit, kde skutečně v biblickém textu vystupuje anděl, a někdy to může vytvářet i určité napětí v textu. Pro starozákonní vyhledávní byl zvolen jako výchozí Kralický překlad, který dává přednost ekvivalentu *anděl* a pouze u zcela zřejmých lidských poslů překládá *posel*. Pro interpretaci byly vybrány kontexty, které obsahují výraz *anděl Hospodinův*, případně *Boží anděl* spolu s kontexty obsahující výraz *anděl* bez přívlastku. Pro novozákonní vyhledávání byl použit jako výchozí řecký text, který byl s českými překlady konfrontován. V Novém zákoně se objevují spojitosti se starozákonními texty, které neobsahují přímo výraz *anděl*, ale týkají se jiných nebeských bytostí, které byly v pozdějším vývoji s anděly ztotožněny. Uvádím tedy jejich stručný přehled.

Náhled na anděly a zejména na postavu označovanou jako *Hospodinův anděl* se postupem času, od prvních zmínek, zachycených v dějinách praotců, až po poexilní období, měnil a vyvíjel. Tyto změny jsou v jednotlivých knihách Starého zákona patrné a v některých literárních typech, jako je například apokalyptická literatura, ovlivňují roli anděla. V úvodních knihách Bible, zvláště v **Pentateuchu, je Hospodinův anděl ztotožňován s Hospodinem**, v poexilní literatuře se už jedná o samostatnou postavu. Za zlomové texty stojící mezi uvedenými póly je možné pokládat knihy Samuelovy.

Přes zmíněné potíže lze ve starozákonních textech vysledovat základní role Božího anděla. Jsou to především: **zvěstovatel narození syna, Božího vyvolení nebo Božích příkazů; záchránce života; vůdce a ochránce izraelského národa; mstitel izraelského národa; vykonavatel Božího trestu** a v apokalyptických knihách se objevuje jako **interpretační anděl**. Ve všech těchto úlohách vystupuje jako Boží služebník, který důsledně stojí na Boží straně a plní Boží vůli.

Na toto pojetí navazují novozákonní knihy, které kromě SZ čerpají obsahově i literárně z bohaté apokryfní literatury. Novozákonní knihy nepřinášejí nové andělské role, spíše je dále rozvíjejí, ale hlavně anděly staví do služby Božímu Synu, Ježíši

Kristu. **Andělé oznamují jeho narození i narození jeho předchůdce, slouží mu, zvěstují jeho zmrtvýchvstání, doprovázejí ho při paruzii a vykonávají s ním soud.** Podobně jako chránili Izrael, **chrání církev, zvěstují lidem Boží vůli a vysvobozují je.** V apokalyptických textech Zjevení Janova se objevuje **anděl interpret i strážní andělé.** Andělé jsou součástí **nebeského shromáždění** a konají nebeskou liturgii.

Na vývoji role andělů a jejich popisu, který je velmi skromný ve všech biblických knihách, lze sledovat na jedné straně vliv soudobých představ a na druhé straně podtržení typicky biblické zvěsti – u **SZ striktní monoteismus**, v **NZ výlučnost Ježíše Krista** – důraz na jeho postavení jako Božího Syna, který stojí nejen nad stvořenými věcmi a člověkem, ale i nad nebeským světem andělů. Právě biblické zmínky o andělech jsou pramenem křesťanské angelologie, ale i z ní vycházejících dalších konstruktů a míšení s jinými náboženskými představami nebo lidovými představami.

V současné době se různá pojednání o andělech odvolávají na Bibli, která, jak jsme viděli, hovoří o andělech velmi skromně. Soudím, že právě návrat k biblickým pramenům může pomoci najít ten správný střed mezi dvěma krajnostmi a v určitém směru se naše situace trochu podobá situaci, ve které novozákonní knihy vznikaly. Na jedné straně dochází k přehnanému a nekritickému spojování všeho andělského s křesťanstvím, a to na druhé straně vyvolává snahu anděly z křesťanského poselství eliminovat. Správná míra však může být impulzem pro naši vlastní spiritualitu a ukázat nám, že i biblické texty, které hovoří o andělech, k nám promlouvají o zkušenosti s živým Bohem a s jeho péčí o člověka.

Seznam zkratek

- KKC Katechismus katolické církve. Praha: Zvon, 1995.
- BKR Bible svatá aneb Všecka svatá Písma Starého i Nového zákona. Podle posledního vydání kralického z roku 1613. b.m. : Česká biblická společnost, 1991.
- ČEP Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih), čtvrté přepracované vydání [b. m.] Česká biblická společnost, 1993.
- JRB Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Praha: Kryslal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- LXX Septuaginta — Elektronická verze Septuaginty: Septuagint/LXX/Greek Old Testament. Containing Joshua B, Judges B, Daniel OG, Tobit BA, Susan OG, and Bel & the Dragon OG, přístupná přes <http://unbound.biola.edu>, (1. 7. 2009).
- NAL Novum testamentum graece. Neste–Aland. 27.revidované vydání, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1993.
- NZ Nový zákon
- PEN Pentateuch (Pět knih Mojžíšových). Český katolický překlad, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- SZ Starý zákon

Seznam literatury

- Archanděl Michael. Dynamický obhájce života: vhléd do života andělů. Olomouc: Refudium Velehrad-Roma, 2009.
- AUSLOOS Hans: The „Angel of YHWH“ in Exod. XXIII 20–33 and Judg. II 1–5. A Clue to the „Deuteronom(ist)ic“ Puzzle? In: *Vetus Testamentum* LVIII (2008) 1–12.
- CARSON D. A. – DOUGLAS J. Moo: Úvod do Nového zákona. Praha: Návrat domů, 2008.
- CZECH Jan: Bližší příběhy v proměnách časů. Příspěvek k duchovní psychoterapii. Praha: Portál, 2006.
- DILLARD Raymond, LONGMAN Tremper: Úvod do Starého zákona, Praha: Návrat domů, 2003.
- GODWIN Malcom: Andělé. Ohrožený druh. Praha: Volvox Globator, 1997.
- GUARDINI Romano: Andělé. Teologické úvahy. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- GRÜN Anselm: Každý má svého anděla. Boží pomocníci jakou součást radostné zvěsti biblických příběhů, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- HEISER Lothar: Die Engel im Glauben der Orthodoxie, Leipzig: St Benno-Verlag, 1976.
- HELLER Jan – PRUDKÝ Martin: Obtížné oddíly knih Mojžíšových. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- HENGEL Martin: Evangelista Lukáš, první křesťanský dějepisec. Praha: Vyšehrad 1994.
- HUBER Georges: Můj anděl půjde před tebou. Praha: Zvon. 1996.
- HOBLÍK Jiří: Agenti Hospodinovi, in: *Teologický sborník* 3 (2000) 37–39.
- HŘEBÍK Josef: Několik aspektů starozákonního exodu, in: *Teologické texty* 1 (1999) 2–5.
- HŘEBÍK Josef: Jak zacházet se starozákonními texty. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2002.
- CHARLESWORTH James H.: Ježíš a svitky od Mrtvého moře. Vyšehrad, 2000.
- Katechismus katolické církve. Praha: Zvon, 1995.
- KECK David: Angels and angeology in the Middle Ages. New York: Oxford University Press, 1998.

- Knihy tajemství a moudrosti I. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1998.
- Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1998.
- Knihy tajemství a moudrosti III. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy. Praha: Vyšehrad, 1999.
- KOPPOVÁ Johanna: Izraelští proroci. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- KOPPOVÁ Johanna: Starý zákon – kniha pro dnešní dobu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.
- KUKLA Oto A.: Andělé a křesťanská ikonografie, in: Teologický sborník 3 (2000) 20–25.
- MIKULICOVÁ Mlada: Nebeské shromáždění ve Starém zákoně. Dědictví kultur Předního Východu. Praha: Karolinum, 2009.
- POKORNÝ Petr: Literární a teologický úvod do Nového zákona. Praha: Vyšehrad, 1993.
- PORSCH Felix: Mnoho hlasů – jedna víra. Praha: Zvon, 1993.
- RÉGAMEY Pie-Raymond: What is an angel? New York: Hawthorn books.
- RENDTORFF Rolf: Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury. Praha: Vyšehrad, 2000.
- Role andělů ve Starém zákoně [rukopis]: bakalářská práce / Marie Kopřivová; vedoucí práce: Angelo Scarano. Praha, 2009. 45 s.
- RYŠKOVÁ Mireia: Doba Ježíše Nazaretského. Historicko-teologický úvod do Nového zákona. Praha: Karolinum, 2010.
- SEGALLA Giuseppe: Historické panoráma Nového zákona. Řím: Křesťanská akademie, 1998.
- SCHUBERT Kurt: Ježíš ve světle tradiční židovské literatury. Praha: Vyšehrad, 2003.
- Spisy apoštolských otců. 3. revidované vydání. Praha: Kalich, 2004.
- STIER Fridolin: Gott und sein Engel im Alten Testament. Münster: Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1934.
- TAVARD Goerge Henry: Die Engel. In SCHMAUS Michael, GRILLMEIER Alois, SCHEFFCZYK Leo (ed): Handbuch der Dogmengeschichte, sv. 2, Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1968.
- TICHÝ Ladislav: Úvod do Nového zákona. Svitavy: Trinitas, 2003.

- VLKOVÁ Gabriela Ivana: Slovo Boží a slovo lidské. Všeobecný úvod do Písma svatého. Olomouc:Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta, 2004.
- VORGRIMLER Herbert: Wiederkehr der Engel? Ein altes Thema neu durchdacht, 2. Auflage, Kevelaer: Butzon und Bercker, 1994.
- WESTERMANN Claus: Tisíc let a jeden den. Praha: Kalich, 1972.
- WILSON Marvin R. : Náš otec Abrahám: židovské kořeny křesťanské víry. Praha: Mezinárodní křesťanské velvyslanectví Jeruzalém – česká pobočka, 1997.

Bible

- Bible. Překlad 21. století, Praha: Biblion, 2009.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih), čtvrté přepracované vydání [b. m.] Česká biblická společnost, 1993.
- Bible svatá aneb Všecka svatá Písma Starého i Nového zákona. Podle posledního vydání kralického z roku 1613. b.m. : Česká biblická společnost, 1991.
- Jeruzalémská bible: svatá Bible vydaná Jeruzalémskou biblickou školou. I. Svazek, Genesis Pracovní vydání, Praha: Československá provincie Řádu bratří kazatelů, 1992.
- Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Praha: Kryslal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- Novum testamentum graece. Neste-Aland. 27.revidované vydání, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1993.
- Pentateuch (Pět knih Mojžíšových). Český katolický překlad, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- Elektronická verze Septuaginty: Septuagint/LXX/Greek Old Testament. Containing Joshua B, Judges B, Daniel OG, Tobit BA, Susan OG, and Bel & the Dragon OG, přístupná přes <http://unbound.biola.edu>, (1. 3. 2011).
- Elektronická transkripce edice Biblia Hebraica Stuttgartensia 1983, modifikované podle Leningradského kodexu, Firkovich B19A, přístupná přes <http://unbound.biola.edu>, (1. 3. 2011).

Komentáře

- BIČ Miloš: Výklady ke Starému zákonu. V., Knihy deuterokanonické (nekanonické, apokryfní), Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996.

- BEASLEY-MURRAY George R.: Word biblical commentary. Volume 36, John. Waco, Texas: Word Books, 1987.
- BORSE Udo: První a druhý list Timotejovi; list Titovi. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- BRUCE Frederick Fyvie: Word biblical commentary. Volume 45, 1 & 2 Thessalonians. Waco, Texas: Word Books, 1982.
- DONAHUE John R. – HARRINGTON, Daniel J. : Sacra Pagina 2, Evangelium podle Marka. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- DUNN James D. G.: Word biblical commentary. Volume 38A, Romans 1–8. Nashville: Thomas Nelson, 1988.
- ERNST Josef: Das Evangelium nach Lukas. Regensburg: Verlag Friedrich Puster, 1977.
- FITZMYER Joseph A.: First corinthians: a new translation with introduction and commentary. New Haven, London: Yale University Press, 2008.
- GIESEN Heinz: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 18, Kniha Zjevení Apoštola Jana. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- GNILKA Joachim: Johannesevangelium. Würzburg: Echter Verlag, 1993.
- HOPPE Rudolf: List Efezanům, List Kolosanům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- HARRINGTON Daniel J.: Sacra Pagina 1, Evangelium podle Matouše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.
- JOHNSON Luke Timothy: Sacra Pagina 3, Evangelium podle Lukáše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- KLAUCK Hans-Josef: 1Korintherbrief, 3. Ausgabe, Würzburg: Echter Verlag, 1992.
- KLIESCH Klaus: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 5, Skutky apoštolů. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- KREMER Jacob: Druhý list Korint'ánům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- KREMER Jacob: Lukasevangelium. Würzburg: Echter Verlag, 1988.
- LIMBECK Meinrad: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 1, Evangelium sv. Matouše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996.
- LIMBECK Meinrad: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 2, Evangelium sv. Marka. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

- LONGENECKER Richard N.: Word biblical commentary. Volume 41, Galatians. Waco, Texas: Word Books: Nelson Reference & Electronic, 1990.
- MARTIN Ralph P.: Word biblical commentary. Volume 40, 2 Corinthians. Waco, Texas: Word Books. 1986.
- MÄRZ Claus-Peter: Studien zum Hebräerbrief. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, 2005.
- McBRIDE Denis: The Gospel of Luke. A reflective commentary. Dublin: Dominican Publications, 1991.
- MOLONEY Francis J.: Sacra Pagina, Evangelium podle Jana. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- MRÁZEK Jiří: Zjevení Janovo. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK v Praze, 2009.
- MÜLLER Paul-Gerhard: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 3, Evangelium sv. Lukáše. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- O'BRIEN Peter Thomas: Word biblical commentary. Volume 44, Colossians, Philemon. Nashville: Thomas Nelson, 1982.
- ORTKEMPER Franz-Josef: První list Korint'anům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- OTTER Jiří: Dopisy andělům. Odměny vítězům. Praha: Kalich, 1993.
- PORSCH Felix: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 4, Evangelium sv. Jana. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- RADL Walter: List Galat'anům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- RENGSTORF Karl Heinrich: Das Evangelium nach Lukas. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.
- RITT Hubert: Offenbarung des Johannes. 2. Aufl. Würzburg: Echter Verlag, 1988.
- ROLOFF Jürgen: Die Apostelgeschichte. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1988.
- SAND Alexander: Das Evangelium nach Matthäus. Regensburg: Pustet, 1986.
- SEETHALER Paula-Angelika: První a druhý list Petrův. List Judův. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- SCHNACKENBURG, Rudolf: Matthäusevangelium 1,1–16,20. Würzburg: Echter Verlag, 1985.
- SCHNEIDER Gerhard: Die Apostelgeschichte. Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1980.
- SCHWEIZER Eduard: Das Evangelium nach Lukas. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.

- STÄHLLIN Gustav: Die Apostelgeschichete. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1936.
- THEOBALD Michael: List Římanům. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.
- THOMPSON James W.: Hebrews. Michigan: BakerAcademic a division of Baker Publishing Group Grand Rapids, 2008.
- Výklady ke Starému zákonu. I. Zákon. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Praha: Kalich, 1991.
- Výklady ke Starému zákonu. IV. Knihy prorocké. 2. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- WEISS Hans-Friedrich: Der Brief an die Hebräer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991.
- WEISER Alfons: Die Apostelgeschichte. Leipzig: St. Benno-Verlag, 1989.
- WESTERMANN Claus: Genesis 12–36, BK I/2, 2. Aufgabe, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1989.
- Word biblical commentary. Volume 32, Micah-Malachi / Ralph L. Smith. – Waco, Texas: Word Books, 1984.
- Word biblical Commentary. Isaiah 1–33 (John D. W. Watts) Nashville 1985?+
- ZMIJEWSKI Josef: Die Apostelgeschichte. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1994.

Slovníky a encyklopedie

- ALLAND Kurt: Vollständige Konkordanz zum Griechischen neuen Testament. Band I, Teil I., A–lambda (A–L). Berlin: Walter de Gruyter, 1983.
- BAUER Walter: Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur. 6. přepracované vydání, Berlin: Walter de Gruyter, 1988.
- Bibel-Lexikon. 2. Aufgabe, Zürich: Benziger Verlag, 1968.
- Biblická konkordance. 2. revidované vydání, Praha: Křesťanský spolek mladíků v Čechách, 1933.
- COENEN Lothar: Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament. [I. Abraham - Glaube]. 3. vyd. Wuppertal: Theologischer Verlag Rolf Brockhaus, 1972.
- Die Heilsgeschichte vor Christus. Mysterium Salutis: Grundriss heilsgeschichtlicher Dogmatik Band 2. Einsiedeln: Benziger, 1967.

- Encyclopaedia biblica: a critical dictionary of the literary, political and religious history, the archeology, geography and natural history of The Bible. Volume 1. A to D. London: Black, 1899.
- Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band I. Stuttgart: Kohlhammer, 1980.
- FREEDMAN David Noel: The Anchor Bible dictionary. Volume 1, A–C. New York: Doubleday, 1992
- HAINZ Josef: Münchener theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Düsseldorf: Patmos, 1997.
- Lexikon zur Bibel. Wuppertal: Brockhaus, 1994.
- MACHEK Václav: Etymologický slovník jazyka českého, Praha: NLN, 1997.
- NOVOTNÝ Adolf: Biblický slovník A–P. Praha: Kalich, 1992.
- Nový biblický slovník. Praha: Návrat domů, 1996.
- KÖNIG Franz – WALDENFELS, Hans: Lexikon náboženství. Praha: Victoria Publishing, 1994.
- SAKENFELD Katharine Doob: The new interpreter's Dictionary of the Bible. Volume A–C. Nashville: Abingdon. 2006.
- Slovník biblické teologie, Řím: Velehrad – Křesťanská akademie, 1991.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, druhé opravené a doplněné vydání, Praha: Academia, 1994.
- The New Bible Dictionary. London: The Inter-Varsity Press, 1977.
- Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, 1. Band, A–G. Stuttgart: Kohlhammer, 1966.
- TICHÝ Ladislav: Slovník novozákonní řečtiny. Olomouc: Burget, 2001.
- Vollständige Konkordanz zum Griechischen neuen Testament

Internetové zdroje

- BROŽ Jaroslav: Synoptická otázka, http://ktf.cuni.cz/~brozj/distancni/synopt_otaz.html (1. 3. 2011).
- BROŽ Jaroslav: Exegeze Jan 20, 1–31, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/> (1. 3. 2011).
- BROŽ Jaroslav: O evangeliích všeobecně, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/distancni/uvodevang.html> (1.3. 2011).
- JURIK Ivan: Theophilos 3.1.6, <http://www.theophilos.sk/> (1.3. 2011).
- The Unbound Bible, <http://unbound.biola.edu>, (1.3.2011).

- HŘEBÍK Josef: Všeobecný úvod do Písma svatého,
http://ktf.cuni.cz/~hrebik/vseob_uvod.html (1. 3. 2011).
- HŘEBÍK Josef: Speciální úvod do Starého zákona I.,
http://ktf.cuni.cz/~hrebik/spec_uvod_1.html (1. 3. 2011).
- HŘEBÍK Josef: Speciální úvod do Starého zákona II.,
http://ktf.cuni.cz/~hrebik/spec_uvod_2.html (1. 3. 2011).
- SCARANO Angelo: Synoptická evangelia a skutky. <http://ktf.cuni.cz/~scarano/> (1. 3. 2011).

PŘÍLOHA